

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAIJAN DIŞ POLİTİKASINDA
HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ VE TESİRİ: 1993 – 2003**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
Sara SOJODİ**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hasan Ali KARASAR**

Ankara - 2014

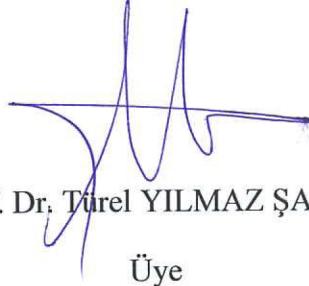
T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Sara SOJODİ tarafından hazırlanan “*Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü ve Tesiri: 1993-2003*” başlıklı bu çalışma 05/09/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda “oy çokluğu” ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

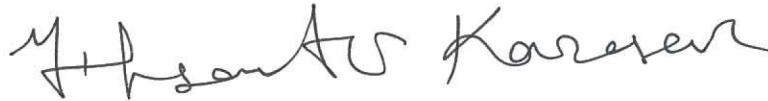
Prof. Dr. Hasan ÜNAL

Başkan

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Üye

Doç. Dr. Hasan Ali KARASAR

Danışman

ÖNSÖZ

Hazar Havza'sı petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarındaki önemi ve Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikasını nasıl etkilediğinin önemini açıklamak amacıyla yapılan bu çalışma, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Bilgi ve tecrübeleri ile bize gerekli olan eğitimi veren başta Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkan'ı Prof.Dr. Hasan ÜNAL olmak üzere bölüm hocalarıma, tezimin hazırlanmasında değerli tavsiyeleriyle bana yön veren ve her zaman destek olan Doç.Dr. Hasan Ali KARASAR hocama ve tez çalışmam sırasında her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
HARİTALAR	vii
TABLolar DİZİNİ	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ VE POLİTİKA	4
1.1. Uluslararası İlişkilerde Enerjinin Rolü.....	4
1.2. ABD'nin Hazar'la İlgili Stratejileri.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR DENİZ'İ VE ENERJİ KAYNAKLARI	15
2.1. Sorunun Tarihsel Süreci	16
2.2. Hazar'ın hukuki statüsü ve sorun alanları	21
2.3. Kıyıdaş Ülkelerin Konu İle İlgili Yaklaşımları.....	24
2.3.1. Rusya.....	25
2.3.2. İran	27
2.3.3. Azerbaycan.....	28
2.3.4. Türkmenistan.....	29
2.3.5. Kazakistan	31
2.4. Hazar Denizinde Kanıtlanmış Rezervler	34
2.4.1. Kazakistan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri	36
2.4.2. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri	38
2.4.3. Türkmenistan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri	39

2.4.4. Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri	41
2.4.5. İran'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI	43
3.1. 1993 – 2003 Azerbaycan Dış Politikasına Genel Bakış.....	44
3.2. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Hazar'ın Statüsü İle İlgili Yaklaşımlar.....	49
3.3. Azerbaycan'ın Hazar'a Kıyıdaş Ülkeler İle Yaşadığı Sorunlar	50
3.3.1. Türkmenistan İle Yaşadığı Sorun.....	51
3.3.2. İran İle Yaşadığı Sorun	52
3.4. ENERJİ POLİTİKASI.....	54
3.4.1. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	57
3.4.1.1. B.T.C.....	58
3.4.1.2. B.T.E.....	61
3.4.1.3. Bakü – Supsa.....	63
3.4.1.4. Bakü – Novorossiysk	64
3.5. Haydar Aliyev Döneminde İmzalanan Enerji Anlaşmaları.....	66
3.5.1. Azeri - Çırağ - Güneşli Yataklarının Anlaşması	66
3.5.2. Karabağ Yatağı Anlaşması.....	68
3.5.3. Şahdeniz Yatağı Anlaşması.....	69
3.5.4. Eşrefi - Dan Ulduzu Yatağı Anlaşması	71
3.5.5. Lenkeran - Deniz ve Talış - Deniz Yataklarının Anlaşması	71
3.5.6. Yalama Yatağı Anlaşması.....	72
3.5.7. Abşeron Yatağı Anlaşması.....	73
3.5.8. Nahçıvan Yatağı Anlaşması	73
3.5.9. Oğuz Yatağı Anlaşması.....	74
3.5.10. Kürdaşı - Kürgan - Arazdaşı Yataklarının Anlaşması	74

3.5.11. İnam Yatağı Anlaşması	75
3.5.12. Alov - Şerg - Araz Yataklarının Anlaşması	76
3.5.13. Yanan Tava - Ateşgah - Muğan Deniz Yataklarının Anlaşması	76
3.5.14. Zefer - Meşel Yataklarının Anlaşması	77
3.5.15. Lerik - Savalan - Dalga - Cenub Yataklarının Anlaşması.....	78
3.5.16. Cenub Gerbi Gobustan Yatağı Anlaşması	78
3.5.17. Muradhanlı - Caferli - Zerdab Yataklarının Anlaşması	79
3.5.18. Kürsengi - Karabağlı Yataklarının Anlaşması	79
3.5.19. Padar - Harami Yataklarının Anlaşması.....	80
3.5.20. Hösvan - Zığ Yataklarının Anlaşması	80
3.5.21. Kelamettin - Mişovdağ Yataklarının Anlaşması	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKCA	87
ÖZET.....	98
ABSTRACT	99

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	: Azerbaijan International Oil Consortium (Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Taşıma Anonim Şirketi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü - Tiflis - Ceyhan
BTE	: Bakü - Tiflis - Erzurum
CIA	: Central Intelligence Agency
IEA	: International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
KM	: Kilometre
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OIEC	: Oil Industries Engineering and Construction
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PSA	: Production Sharing Agreement (Hazır Ürünün Bölünmesi)
SOCAR	: State Oil Company of The Azerbaijan Republic (Azerbaycan Milli Petrol Şirketi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı

HARİTALAR

	<u>Sayfa No:</u>
Harita 1. 1991 Sonrası Hazar	16
Harita 2. 1935 Yılında SSCB - İran Arasındaki Deniz Sınırı	18
Harita 3. Hazar'ın Göl Tezi.....	33
Harita 4. Hazar'ın Deniz Tezi	33
Harita 5. Hazar'ın %20 Paylaşım Tezi	34
Harita 6. Boru ve Doğalgaz Hatları	65
Harita 6. Azerbaycan'ın Doğalgaz ve Petrol Kaynakları	81

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa No:

Tablo 1.	İhtilafli Petrol ve Doğalgaz Sahalarının Farklı Ülkeler Tarafından Adlandırılması	54
Tablo 2.	AZERİ - ÇIRAĞ - GÜNEŞLİ Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	68
Tablo 3.	KARABAĞ Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	69
Tablo 4.	ŞAH DENİZ Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerinin Payları	70
Tablo 5.	EŞREFİ - DAN ULDUZU Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	71
Tablo 6.	LENKERAN DENİZ - TALİŞ DENİZ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları.....	72
Tablo 7.	KÜRDAŞI - KÜRGAN - ARAZDAŞI Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	75
Tablo 8.	İNAM Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	75
Tablo 9.	ALOV - ŞERG - ARAZ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	76
Tablo 10.	YANAN TAVA - ATEŞGAH - MUĞAN DENİZ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	77
Tablo 11.	Zefer - MEŞEL Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	78
Tablo 12.	CENUB GERBİ GOBUSTAN Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları	79

- Tablo 13.** KÜRSENGİ - KARABAĞLI Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları79
- Tablo 14.** PADAR - HARAMİ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları80
- Tablo 15.** KELAMETTİN - MIŞOVDAĞ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları81

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde güç, ısı, üretim ve birçok enerji kaynağı önemli role sahip olmuştur. Diğer yandan, devletlerin sosyal - ekonomik alandada vazgeçilmez unsurunu teşkil etmektedir.

Çağımızın hassas konularından biri olan ve üzerinde birçok teori ve politika uygulanan enerji, hayatımızın her noktasında etkili olmuştur. Teknolojik gelişmelerle beraber, ev hizmetleri, elektrik üretimi ve endüstride enerjinin önemi gözardı edilemez. Devletlerarası ilişkiler ve politikanın temel unsurlarından biri, enerji faktörüdür. Enerji kaynaklarının dünyada eşitsiz şekilde dağılımı, ülkeleri ithalacı ve ihracatçı olarak ayırmaktadır. Enerjiden bahs ettiğimizde ilk olarak petrol akla gelmektedir.

Endüstri devrimi, buharlı makinelerin yansımaya ve kömürün önemini devam ettirmesine sebep olsada, Birinci Dünya Savaşından sonra petrol, önemli bir kaynak olarak yükselmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşından önce Orta Doğu'da yaşanan oyunlar, bölgedeki petrol kaynakları üzerinde daha etkili olma mücadelesi, olmuştur.

20.yüzyılda sanayileşmiş devletlerin tarihine baktığımızda, bu ülkelerin zenginleşmelerindeki önemli faktörün petrol ve petrole dayalı endüstrileri iyi bir şekilde kullandıkları, ortaya çıkıyor.

Kapitalizm ve modern yaşamın doğuşu olan yıllarda, petrol iş sağlama ve istihdam açısından en yaygın iş haline gelmiştir. Uluslararası ilişkiler bakımından spesifik ve stratejik bir madde olan petrol, askeri ve ekonomik sorunlarında etkilemiştir ve buyüzen ülkeler petrole sahip ve onu kontrol etmek istemişlerdir. Ayrıca bazı devletler petrolü güçlü silah olarak kullanmışlardır.

Günümüzde enerji çeşitli şekillerde ekonominin tüm sektörünü etkilemektedir. Bir ülke sanayi ve endüstride güçlenmesi için, öncelikle ekonomik yönden büyümesi gerekiyor. Ama fabrikaların çalışması, üretim ve ekonomik platformunun ilerlemesinin ön koşulu, öncelikle askeri ve bilimsel ve kültürel alanlarda da kalkınması gerekmektedir. Bu konulara dikkat ettiğimizde, devletler bu

imkanları sağlamak için dış politikalarının temelini enerji üzerinde kurmaya gayret göstermişlerdir.

Hazar havzasının jeopolitik önemi ve zengin Hidrokarbon yatakları, Sovyetler Birliği'nin dağılımından sonra global güçlerin dikkatini çekerek, uluslararası enerji güvenliğinde yeni mücadele alanı konumuna gelmiştir. Diğer etkende, Kuzey Deniz'indeki enerji kaynaklarının azalması ve Orta Doğu'daki savaşların bitmek bilmemesi, ülkeleri Hazar'daki doğalgaz ve petrole yönlendirmiştir. Küresel güçlerin Hazar kaynaklarındaki mücadelenin esas hedefleri, Arap ülkelerine olan enerji bağımlılıklarını azaltmak, olmuştur.

Bir dönem ABD Başkanlarının Ulusal Güvenlik Başdanışmanı olan Zbigniew Brzezinski, Hazar'la ilgili "Avrasya yalnızca yerkürenin en büyük kıtası ve jeopolitik bir eksen değil, aynı zamanda küresel öncelik mücadelesinin sürdürüleceği bir satranç tahtasıdır. ABD'nin küresel önceliği, bu gücün Avrasya'daki hâkimiyetine bağlanarak açıklanabilir. ABD'nin Avrasya'daki hâkimiyeti sadece kendi iyiliği için değil, milletler arası barış içinde gereklidir..."¹ söylemiştir.

Hazar'a kıyısı olan devletler, kendi menfaatleri doğrultusunda, onun zengin kaynaklarını ele geçirmek ve kullanmak istemişlerdir. Onların bu amacı gerçekleştirmek istemesi, Hazar Deniz'inde hukuki açıdan, statü ve paylaşım sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Belirsizliğini koruyan statü problemide, enerji yatırımcıları ve şirketleri üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre, dünya nüfusu son elli yılda 2.5 milyardan 6.2 milyara yükselmiştir ve tahminlere göre bu artış 2050 yılına kadar yeryüzünde toplam nüfusu 8.9 milyara kadar, beklenmektedir.

Ozon tabakasının incilmesi ve sera gazı hayatımızı tehdit ederken, diğer taraftan fosil kaynakların azalması, devletleri ve bilimadamlarını bu konuda daha detaylı araştırmaya yapmak için zorlamıştır. Kyoto Protokolü yükümlülüklerinin yerine getirmek için teşvik eden anlaşmalar, enerji tüketimi ve güvenliğinin sağlanmasında pozitif etkili olmuştur.

¹ İbrahim Canbolat, "Küreselleşen Dünya ve Türkiye", Bursa, Vipaş Yayınları, 2002, ss. 83 - 84.

Nüfus arttıkça, enerji ihtiyacıda artmaya devam edecektir. Enerji kaynaklarının tükenmesi veya petrolün cazibesine gölgeyecek bir enerji kaynağı bulunana kadar, petrol üzerindeki mücadele devam edecektir.

“Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü Ve Tesiri: 1993 - 2003” adlı tez çalışması, Hazar’ın dünya politika ve ekonomisindeki etkilerini göz önünde bulundurarak, üç bölümden teşkil edilmiştir. Birinci bölümde, enerji’nin dışpolitikada etkisi ve ABD’yi örnek göstererek nasıl politikasını enerji güvenliği doğrultusunda yönlendirdiğini kurumsal çerçevede anlatılmaktadır.

İkinci bölümünde, Birleşmiş Milletler Deniz Hukukuna göre Hazar’ın deniz veya göl olduğu, onu çevreleyen devletlerin statü ile ilgili teorileri ve yaklaşımları ve enerji potansiyelleri, mercek altına alınarak analiz edilmiştir.

Üçüncü ve son kısmında, 1993 - 2003 tarihleri arasında Azerbaycan’ın dışpolitikasını incelemek, Hazar bölgesinde diğer ülkelerle yaşadığı problemleri ele almak ve Haydar Aliyev döneminkedi enerji politikasını ülkeyi nasıl etkilediği, yazılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Hazar’ı çevreleyen ülkelerin enerji potansiyelleri ve bölgedeki statü problemine önerdikleri çözüm yollarını bahsederken, Azerbaycan’ın Haydar Aliyev dönemindeki enerji politikalarını araştırmak ve diğer ülkeler ile yaşadığı problemleri ele almaktadır.

Bu tezde nitel yöntemden faydalanıp, kütüphane taramasının yanısıra günümüze kadar konu ile ilgili yazılan Türkçe, İngilizce ve Farsça kitap, makale, dergi ve gazete haberlerinden araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ VE POLİTİKA

Üretim ve ekonominin önemli faktörlerinden olan enerji politikası, ülkelerin kamu politikasının büyük bölümünü teşkil etmektedir. Enerji tutarında ve fiyatında ortaya çıkan beklenmedik kaymalar, zaman içinde enerji - ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkelerin iktisat politiği olumlu yönden ilerlemesi için öncelikle istihdam, gelirin toplumda eşit dağılımı ve rekabetçi endüstrilerin oluşması gereklidir. Diğer taraftan, çevre konusunda alınan uluslararası gelişmeler ve kararları da dikkate almaları gerekmektedir.² Enerjiyi temiz, ucuz, zamanında ve güvenilir şekilde temin etmek ülkelerin politik sıralamalarında etkili ve önemli olmuştur.³

1.1. Uluslararası İlişkilerde Enerjinin Rolü

Günümüzde fosil enerji kaynakları toplumların bekalarını sürdürebilmek için önem taşımaktalar. Refah çizgisinin yükselmesine faydalı olan bu kaynaklar, toplumsal hareketler, iç savaşlar ve hatta dünyada savaşların başlamasına sebep olmuşlardır. Enerji kaynaklardan daha çok faydalanmak için ülkeler, milyonlarca insanın hayatıyla oynamışlardır. 20.y.y. yaşanan birçok savaş, etnik çatışma, suikast, devrim veya darbenin perde arkasında yaşanan asıl nedenin, enerji mücadelesi olduğu göz ardı edilemez.⁴

20.yüzyılın başlarından itibaren ülkelerin dış politikalarının temel amacı, petrol ve doğalgazı kesintisiz alabilme yani enerji güvenliğini sürdürebilmek, olmuştur. Çeşitli ürünlerde temel yapım madde olan petrol, askeri ve politik ve ekonomik olarak, para ve güce dönüşebilen en uygun maddedir. 20.y.y. gelişmiş ülkelere baktığımızda, petrol ve petrole dayalı endüstrilerin kullandıkları, bulunmaktadır. Topraklarında enerji kaynakları olan devletler, onları nasıl çıkarıp, işleyip ve piyasaya sürdürebilecek teknoloji ve güçleri yoktur. Birinin petrol

² Kristen Westphal, **Energy in International Relations: Dominance of Politics over Economics?** ISA Annual Convention, Montreal: Justus Liebig University Giessen, 2004, ss. 2 - 5.

³ Adem Koç, **Avrupa Birliği Enerji Politikası Ve Dış Ticaretin Yansımaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2010, s. 2.

⁴ Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, İstanbul, Divan yayınları, 1990, s. 41.

diğerinin teknolojisi olmadan bu kaynakların bir anlamı olmadığını ortaya koyan fırsatı kaçırmayan sanayileşmiş ülkeler, petrolü dünyaya kazandırmışsalar da, kendileri en büyük payı almışlardır.⁵

Sanayileşmeyle artan petrol tüketimi, petrolün önemini artmıştır. Sahip oldukları petrol rezervlerinin bitme endişesi ABD, AB ve diğer ülkeleri, Ortadoğu bölgesine yönlendirmiştir. Sovyet Rusya'nın çökmesiyle ortaya çıkan cumhuriyetlerin yeterli sermaye ve teknolojiye sahip olmamaları, petrol ve doğalgaz rezervlerini kendi başlarına işleyecek ekonomik potansiyele sahip olmamaları, bu cumhuriyetleri rezervleri işletmek ve geliştirmek için batılı büyük petrol şirketleriyle işbirliği yapmaya mecbur etmiştir.⁶ Çağımızda petrol şirketleri de, enerji stratejisinde aktif yer almışlardır. Bağlı oldukları devletler tarafından yönlendirilen ve bazen devletlerin politikalarını yön veren bu şirketler, günümüzde enerji stratejisinde önemli rol oynamayı başarmışlardır.⁷

21. yüzyılın önemli enerji kaynaklarından olan petrol ve doğalgaz, ülkelerarası anlaşmalarda önemli unsur olmuşlardır. Bununla beraber teknolojinin ilerlemesi ve onunla artan ihtiyaçlar hidrokarbon kaynaklarında en çok tüketilen enerji kaynağı haline getirmiştir. Üzerinde çeşitli stratejiler uygulanan, petrol ve doğalgaz, devletler tarafından ekonomik ve siyasi bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Birinci dünya savaşı sırasında G. Clemenceau⁸ “Bir damla petrolün değeri, askerlerimizin bir damla kanına eşittir” demiştir. Çağımızda diğer enerji kaynakları ne kadar verimli ve yararlı olsa da, petrol ve doğalgaz, modern kaynaklar olarak konumlarını koruyup ve hep ön planda olmuşlardır.⁹ İkinci dünya savaşından sonra Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına sahip olmak, devletlerin dikkatini çekmiştir. 1950'lerden sonra üretici ülkeler tarafından OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler

⁵ Mehmet Kocaoğlu, **Petro - Strateji**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 1996, s. 55.

⁶ Kenan Çelik & Cemalettin Kalaycı, “Azeri Petrolünün Dünü Bugünü”, **Avrasya Etütleri**, Ankara, 1999, s. 15.

⁷ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya Ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul. Ötüken Yayınları, 2006, s. 45.

⁸ Fransa Başbakanı, 1906 - 1909 ve 1917 - 1929 yılları arasında görev yapmıştır.

⁹ Burak Çınar, “Tarihte Üçüncü Güç Ve Orta Doğu Enerji Savaşları”, **Güvenlik Stratejiler Dergisi**, No: 4, Ankara, 2008, ss. 25 - 26.

Örgütü), tüketici devletler tarafından kurulan IEA (Uluslararası Enerji Ajansı) ve enerji kaynaklarının da millileşmesi, enerji politikalarında etkili olmuştur.¹⁰

Uluslararası alanda bir ülkenin enerji kaynaklarına sahip olması, ülke açısından önemli bir güç unsurudur. Bu kaynaklar endüstri ve savaşlarda önem taşımaktadır. Birinci dünya savaşından sonra, petrol ve doğalgaz, endüstri ve savaşta önemli bir enerji kaynağı olarak, dikkat çekmeyi başarmıştır. Petrol ve doğalgaz bulunan bölgelerde, uluslararası politik alanda etkili rol oynamaktalar.¹¹

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırıları, Ortadoğu'daki enerji konusunu, Orta Asya ve Kafkaslara taraf çekmiştir. SSCB'den sonra oluşan Cumhuriyetler, bölgedeki bilgilerin dünyaya açıklanması ve Rusların oradaki hâkimiyetlerinin sona ermesi, diğer taraftan ABD'deki saldırıların enerji arz güvenliğinin tehlikelerini gündeme getirdi. Bu iki tarihi olay ve fosil enerji kaynaklarının limitli olmaları ve nüfusun artması, ülkelerin enerji politikalarını Kafkaslar ve Hazar'a doğru çevirdi. Bu nedenlerden dolayı ABD, AB, Çin ve Hindistan gibi küresel aktörler bu bölgelerdeki enerji rezervlerde söz sahibi olmak için, birbirleriyle rekabete girdiler.

AB ülkeleri arasında finansal anlamda birlik sağlansa da, siyaset ve dış politikada hala sağlanamamıştır. Bu ülkeler enerji güvenliğini sağlamak için, Kafkasya ve Orta Asya enerji sahaları için sürekli yatırım yapmak zorundalar. AB'ye üye devletler, petrolde %81 ve doğalgazda %52 oranında Hazar ve Kafkasya kaynaklarına bağlılar ve bu miktarda gittikçe artmaktadır.¹²

Yeryüzündeki nüfusun beşte birini barındıran Çin, bu bölgelerde aktif rol oynamaktadır. 2003 yılında yapılan araştırmaya göre, dünyadaki ikinci petrol tüketicisi olmuştur. Nüfusun artmasıyla artan ekonomik ve enerji ihtiyaçları, gelecek yıllarda bu ülkeyi ABD ile rekabete sürüklemiştir. Öte yandan, enerji güvenliğini sağlamak için, ülke içinde modern petrol ve doğalgaz şirketleri kurarak, Hazar

¹⁰ Hakan Akbulut, "Enerji Diplomasisi", **International Energy Agency Turkey 1997 Review**, Eylül - Kasım, 2000, s. 20.

¹¹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Ve Dış politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 51.

¹² İbrahim Çivelekoğlu, **Rusya'nın Enerji Politikaları Ve Türkiye'ye Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, 2008, s. 14.

lkeleri zellikle İran ve Rusya'yla yakın ve dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştır.¹³

Michael T. Klare, *Kaynak Savaşları* adlı kitabında bahsettiği üzere, uluslararası anlaşmazlıkların birinci ve temel nedeni olarak, enerji havzalarının eşitsiz dağılımı, açıklamıştır. Kitapta belirlendiği üzere, küresel refah ve yaşam standartlarının yükselmesi ve enerji kaynaklarının endüstride işlemesi, devletleri rekabete sürüklemesine ve bu konunun siyasi ilişkilere yansımaya, dikkat çekmiştir. İkinci neden olarak, bazı kaynakların birden fazla ülkenin sınırında olması özellikle deniz veya nehir olan bölgelerde, tartışma konusu olduğunu açıklamıştır. rnek olarak iki ülkede yeraltı petrol kaynağı bulunması ve bu devletlerin biri daha çok petrolden faydalanmak istediğinde, diğer ülkenin petrol gelirinin azalmasına ve çatışma başlamasına sebep olmaktadır. Bu konuda Irak, Kuveyt'in hakkı olduğu petrol rezervlerinden daha fazla kar etmek için, Kuveyt'e saldırmıştır. Başka rnek olarak Güney Çin Deniz'inin altındaki zengin enerji yataklarının bulunması ve bu deniz Vietnam, Endonezya, Malezya, Brunei, Filipin, Çin ve Tayvan tarafından kuşatılması, bunların hak iddia etmeleri ve her ülkenin farklı strateji ve farklı şekilde bunlardan yararlanmak istemesi, zaman zaman gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴

Klare kitabında gelecekte kaynaklar için çıkacak savaşların maliyetlerinin pahalı olması nedeniyle, yapılacak anlaşmalar ve uzlaşmalar sonunda bunların çözüleceğini, vurgulamıştır. Enerji güvenliği sağlamak savaşlarla beraber, devletlerarası yeni işbirlikleri, ticaret ve ittifakları da sağlamıştır. Bazen ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında yapılan ekonomik anlaşmalarda enerji arzında aksamalar meydana gelmemesi için, güçlü siyasi bağlarında ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu konuda İran'dan doğalgaz ve petrol ithal eden Çin rnek gösterilebilir. Ekonomi ittifakının yanı sıra diplomatik ve askeri destekte, iki devlet arasında yapılmaktadır. Yapılan enerji anlaşmalarının sonucunda elde edilen bu avantajların yanı sıra, Çin'in

¹³ Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 80.

¹⁴ Michael Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York, Owl Books, 2001, s. 122.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması ve veto hakkı bulunması, İran'a karşı alınan kararları da etkilemiştir.¹⁵

1.2. ABD'nin Hazar'la İlgili Stratejileri

ABD'nin uluslararası sistemdeki egemenlik mücadelesini sürdürmek için en önemli unsur, iktisadi güç oluşturmaktadır ve bu hâkimiyetini korumak ve devam ettirmesi için ekonominin temeli olan enerji kaynaklarını kendi kontrolüne almak istemiştir.¹⁶ Günümüzde Suudi Arabistan ve Rusya'dan sonra dünyada üçüncü petrol üreticisi olan ABD, petrol tüketiminde dünyada ikinci sırada yer almaktadır. %39'ile petrol ABD'de çok kullanılan enerji kaynağı ve gelecekte de petrol tüketimi diğer kaynaklara göre önceliğini koruyacağını, tahmin edilmektedir.¹⁷

1995 yılında ABD hükümeti tarafından, Amerikalı petrol şirketlerinin Hazar'daki çıkarlarını koruyabilmek için, Ulusal Güvenlik Konseyi'ne bağlı bir kurumlararası oluşum ortaya çıktı. Bu kurumun üyeleri olarak Dışişleri, Savunma bakanlıklarını, CIA, Çevre Koruma Dairesi ve Dış Ekonomik İlişkiler konseyini gösterebiliriz. Petrolle uğraşan veya petrol şirketleri ile işbirliği yapan birçok siyasetçi, lobi kurarak Hazar'daki enerjiyle ilgili politika yürütmeye başlamışlardır. Bu kişilerin arasında J. Sununu, L. Eagleberger ve Z. Brzezinski'nin isimleri sayılabilir. Bu kişilerin bir araya gelmelerindeki en önemli sebep, ABD'deki silah sanayii şirketleriyle bağlantıları olmaları ve Rusya karşıtı olmalarıdır. Hazar'da uygulanan stratejinin geleceğini, ABD'nin enerji çıkarları belirlemektedir. ABD'nin Hazar'da uyguladığı politika Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı kapsamaktadır. Washington yönetimi, dikkatleri Hazar'daki statü problemi ve zengin enerji yataklarının nasıl dünya pazarına ulaşmasına çekerken, diğer taraftan ABD'nin dış politikasında Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltma girişimleri bulunmaktadır.

¹⁵ Gal Luft, "Dependence on Middle East Energy and its Impact on Global Security", **Institute for the Analysis of Global Security**, 4 Ağustos 2012, s. 5.

¹⁶ Efegil, Ertan, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye", **Avrasya Dosyası**, No: 2, 2000, ss. 190 - 191.

¹⁷ ABD Enerji Bakanlığı, "Caspian Sea Region", 6/30/2000, [Http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspenv.html](http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspenv.html), (Erişim: 24.05.2013).

Ama Çin'in Orta Asya'daki girişimleri ABD'nin çıkarlarına ters düşerek ABD politikasında etkili olmuştur.¹⁸

ABD'nin Avrasya'daki stratejisinin temel amacı, o bölgenin tek bir askeri ve siyasi güç egemenliği altına girmesini engellemek olmuştur, ama bu konuda üç engelle yüzleşmektedir: Çin, Rusya ve Avrupa Birliği. Bu unsurların her birisi tek başına bir tehdit olarak sayılamaz, ama ikisi veya üçü arasında oluşabilecek muhtemel bir ittifak, ABD açısından tehdit olacaktır. Çin ve Rusya arasında siyasi - ekonomik anlamda yakınlaşmalarına sebep olan ŞİÖ, AB'nin giderek bağımsız şekilde savunma politikalarına başvurması ve NATO'yu zayıflatması, ayrıca ABD ve AB arasında ekonomik rekabetin ortaya çıkması ve bu rekabette AB'nin yavaş yavaş öne geçmesi, Çin'in giderek artan nüfusuyla beraber artan askeri ve ekonomik gücü, Rusya'nın nükleer faaliyetlerini hızlandırması, Amerika'yı Orta Asya'da varlığını sürdürebilmek için savaşa girmeden üstünlüğünü korumak için politikalar geliştirmeye zorlamaktadır.¹⁹

1990'li yıllardan itibaren Hazar ve Kafkasya'daki enerji kaynakları, ABD'nin dış politikasında önem kazanmıştır. 1994 Eylül ayında imzalan "Asrın Anlaşması" Amerika'nın büyük petrol şirketlerinin, Hazar'daki petrol ve gazın işlenmesi ve pazarlamasındaki projelerden menfaat sağlamasına neden olmuştur. Bu yüzden şirketler kendi çıkarları için, ABD hükümetine bölgede daha aktif rol oynaması için baskı yapmışlardır. ABD'nin bu politikası Ermenistan, İran ve Rusya'yı rahatsız ederken, diğer yeni bağımsız olan devletlerin ABD ile işbirliğini olumlu şekilde etkilemiş ve birbirine yakınlaştırmıştır.²⁰

Hazar ve Kafkasya'da hâkimiyet kurmak ve onu sürdürmek için ABD, İran'ı bölgede tehdit olarak göstermiştir. Enerji güvenliğini sağlamak ve istikrarını korumak için, politik ve bazen askeri girişimlerde bulunan ABD, Orta Asya'daki

¹⁸ Şatlık Amanov, **Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2007, ss. 151 - 153.

¹⁹ Sedat Gülan, "Avrasya'daki Rusya - Çin Yakınlaşmasının Türkiye'ye Etkileri", **Kasım Haber**, <http://www.harpak.tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/Get/File-97/11>, (Erişim: 05.10.2012).

²⁰ Michael Klare, "Transforming the American Military into a Global Oil - Protection Service", October 7 2004, <http://www.globalpolicy.org/index.php>, (Erişim: 01.05.2013).

petrol ve doğalgazı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa ve Batı ülkelerine taşımak istemiştir.²¹

2004 yılındaki ŞİÖ Astana Zirvesi'nde, Özbekistan ve Kırgızistan tarafından ABD'nin çıkarlarına ters olan kararlar alınmıştır. Rusya'nın Hazar'daki kontrolünü devam ettirme isteği ve bu kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemesi, Çin'in gittikçe artan enerji ihtiyacı ve bunu karşılamak istediği için Türkmenistan ve Kazakistan ile projelerde ortak çalışmalar yapmak istemesi, ABD'nin çıkarlarıyla ters düşmüştür. Çin ve Rusya, Hazar bölgesindeki diğer ülkeler ile işbirliği yaparak onları kendi saflarına çekmeleri, ABD'ye karşı büyük bir ittifak kurmayı başarmışlardır ve ABD'nin oradaki hedeflerine ulaşmayı engellemek istemişlerdir.²²

ABD Kongresi'nin resmi web sayfasından alınan bilgilere göre, Kazakistan'a 1997 - 2000 yılları arasında 35.5, 40.5, 44.2 ve 53.5 milyon dolar şeklinde artarak ve aynı zamanda Azerbaycan'a 16.4, 34.3, 23.8 ve 33.5 milyon dolar ve Türkmenistan'a 5.0, 12.2, 11.9 ve 12.0 milyon dolar civarında yardımlar yapılmıştır. Böylece ABD bölgeye maddi yardım ederek gelecek zaman içerisinde nüfuzunu artmak istemiştir.²³

ABD'nin Hazar bölgesinde tehdit olarak tanımladığı stratejik hedeflerinin özeti bunlardan ibarettir:

- 1 İran ve Rusya'yı kuşatmak.
- 2 Bölge ülkelerinin enerji kaynaklarını işletmek, dünya pazarlarına ulaştırmak ve oradaki enerji kaynaklarında söz sahibi olmak.
- 3 Teröre karşı mücadele güvenliği sağlamak ve bu hedefler doğrultusunda Orta Asya ve Kafkaslara bir ulaşım köprüsü kurmak.²⁴

Enerji stratejisi ABD politikasında her zaman önemli olmuştur. ABD'nin dış politika ve enerji çıkarları ve stratejisi arasında, paralel olarak ortak hedefleri vardır. ABD'nin dış politikasını oluşturan önceliklerden birisi hatta ulusal güvenlik olarak bilinen, dünyadaki enerji rezervlerine ulaşabilmek ve onlardan faydalanmak

²¹ Beril Dedeoğlu, "Yeniden Yapılanan Dünya: Sistem Çelişkileri, Çelişkiler sistemi", **2023**, Nisan 2003, s. 40.

²² Klare, <http://www.globalpolicy.org/index.php>.

²³ Celalettin Yavuz, "Avrasya Jeopolitiğinde Merkez Kayması: Türklerin Enerji Kaynakları İçin Büyük Oyunlar", **2023**, No: 66, Ekim 2006, s. 18.

²⁴ Araz Aslanlı, "Paylaşılmayan Kafkasya", **2023**, No: 66, Ekim 2006, s. 57.

olmuştur. Günümüzde en çok petrol tüketen ABD, her gün 20.5 milyon varil ile yeryüzündeki toplam üretimin %25'ini tek başına tüketmektedir.²⁵ Dünyadaki büyük petrol üreticilerinden biri olan ABD, 1980'li yıllardan itibaren ağırlıklı olarak petrol ithal eden ülkelerden birisi olmuştur.

ABD'nin yakın tarihinde enerji politikasını incelediğimizde, esas amacının petrol fiyatlarının düşürülmesine yönelik strateji olduğunu, görülmektedir. ABD'nin küresel enerji politikasında, Orta Doğu her zaman önemli olmuştur. Oradaki petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkeler ile yakın ilişkiler kuran ABD'nin zaman içerisinde bu ilişkileri farklı boyutlar kazanmıştır. Ama o bölgede ABD dışında diğer ülkelerin de enerji kaynaklarından yararlanmak istemelerinden dolayı enerji ihracatında rekabet ortamı oluşmuştur. Bu rekabetin asıl hedefi, her ülkenin kendisi için enerji güvenliği yaratmak isteği olmuştur.

ABD hükümetinin Hazar'daki enerjiye ilgisinin artmasının bazı nedenlerini şöyle özetleyebiliriz: 11 Eylül saldırısından sonra, ABD - Suudi Arabistan ilişkilerinin kötüye gitmesi, Filistin ve İsrail arasındaki sorunla ilgili İsrail'i desteklemesi, İran'a yönelik siyasi ve politik sert tutumu birleştiğinde, Orta Doğu'da ABD'nin siyasi - ekonomik - enerji menfaatleri risklerle karşılaşmıştır.²⁶

11 Eylül'den sonra ABD Enerji politikasını, Hazar ve Orta Asya'daki zengin rezervler ve yeni kurulan devletlerle ikili ilişkiler kurarak, yeni siyasi açılımlar yaparak değiştirmiştir. Bu bölgede Rusya dışında Avrupa ülkeleri ve Çin de üstünlük sağlama çabaları göstermektedirler. Politikacılar tarafından yapılan tahminlere göre, gaz ve petrol açısından zengin olan Hazar bölgesi gelecekte küresel güçlerin rekabet edeceği bir merkez olacaktır ve bu rekabetin asıl temelini, SSCB'nin çöküşünden sonra kurulan yeni devletlerle imzalanan siyasi - ekonomik anlaşmalar oluşturacaktır.

Brzezinski'ye göre jeopolitik açıdan Avrasya ABD için önemlidir.²⁷ ABD hükümeti Avrasya'ya yaklaşmak için Avrupa'yı bir sıçrama tahtası olarak görmektedir. 11 Eylül saldırısından sonra terörle mücadele için faaliyete başlayan ABD, bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması ve ABD tarafından bu ülkelere

²⁵ World Watch Enstitüsü, **Dünya'nın Durumu 2004**, Çev. Ayşe Başçı Sander, İstanbul, Tema Vakfı Yayınları, No: 44, 2004, s.127.

²⁶ Daniel Yergin, **Petrol: Para Ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, ss. 320 - 338.

²⁷ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005, s. 95.

yapılan ekonomik yardımlarla onları bağımlı hale getirmek ve ABD petrol şirketlerinin oradaki enerjiyi çıkarmak ve işletmek ve dünya piyasasına sunulmasını sağlamak gibi stratejileri uygulamaya başlamıştır.²⁸

ABD sadece bölgedeki doğalgaz ve petrolü elde etmek için değil, aynı zamanda siyasi ve ticari rekabeti de hedeflemektedir. ABD'nin asıl amacı, enerji ihraç eden ülkeler ve İran arasında imzalanan anlaşmalarda, İran'ı bir enerji geçiş güzergâhı olarak gösteren anlaşmaları engellemek olmuştur. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, ABD, İran'ı orada tehlikeli rakiplerinden birisi olarak görmüştür.

1995 yılındaki Azerbaycan petrol konsorsiyumunda, İran, ABD tarafından veto edilmiştir ama buna karşılık olarak, Rusya'nın bölge ülkelerinde üstünlük kurabileceği projeleri kabul ederek, İran'ın oradaki etkinliğini kırmak istemiştir. ABD, Orta Asya ve Azerbaycan enerjisinin İran üzerinden Körfez'e ulaşmasının engellemek istemesinin asıl amacı, Çin - İran - Hindistan arasında imzalanan ikili anlaşmalarda, İran etkisini azaltmak olmuştur ve buda ABD'nin enerji stratejisinin bir parçasıdır.²⁹

ABD yönetiminin Hazar'a yönelik başka stratejisinde, asker yerleştirme olmuştur. 15 Eylül 1997 yılında ABD'nin paraşütçü askerleri Güney Kazakistan'a atlamaları sonucunda yapılan resmi açıklamaya göre "gelecekte muhtemel bir bölgesel krizde Amerikan yardımı gerekirse, ABD'nin bu ülkelerin yanında yer almaya hazır olduğunu" savunmuşlardır. *CENTRAZBAT 97* olarak adlandırılan bu operasyon, ABD askerlerinin Hazar bölgesine yerleştirmesinin ilk temsili olarak, tarihte yazılmıştır. Oraya yerleşen bu askerlerin görevi Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da güçlerin birleşmesi ve orada barış anlaşmalarını tehdit eden güçlerle çatışmak olmuştur. Ama dünya politikasında o bölgenin neden seçildiği soru işareti olmuştur. Politikacılar göre bu konunun asıl sebebi, oradaki doğalgaz ve petrol kaynaklarının Batı ülkelerine sürekli ve düzenli şekilde aktarılmasını sağlamak, olmuştur.³⁰ ABD küresel enerji piyasasında, Hazar ve Azerbaycan ve Orta Asya'da

²⁸ Brezinski, **a.g.e.**, ss. 50 - 51.

²⁹ World Watch Enstitüsü, **a.g.m.**, ss. 195 - 197.

³⁰ Klare, **a.g.e.**, ss.13 - 15.

etkili olmak için teknoloji, sermaye ve ticari fırsatlar gibi birçok aşılması güç olan yararlı etkenlere sahiptir.³¹

Bölgedeki boru hatları üzerinde uygulanan stratejiler, ABD tarafından ortaya koyulmuş, diğer taraftan ABD ve oradaki petrol şirketleri ile ortak yapılan projelerde, Amerika'nın üstünlüğü ve çıkarlarını sağlamak amacıyla yönlendirilmiştir. ABD'nin küresel enerji rekabeti ve stratejisinde, Orta Asya'daki en güçlü ve önemli rakibi, kuşkusuz Rusya'dır ama bu rekabeti bariz bir şekilde belli etmemek için verimli strateji geliştirmesi, gerekmektedir. ABD hükümetinin Hazar'a yönelik yeni politikasının esas prensibi, bölgede kurulan yeni cumhuriyetlerin dünya ekonomisine geçme ve demokratikleşmesini hızlandırmak, petrol ve doğalgaz boru hatlarının farklı güzergâhlardan Rusya kontrolü olmadan dünya piyasasına sunmak, yeni yapılacak olan boru hatlarının ülkelerarası ilişkilerin bağımlılıklarını artmak ve böylece bölgedeki ülkelerin batılı devletlerle bütünleşmesini kolaylaştırmak, olmuştur.³²

Genel olarak ABD'nin Orta Asya ve Hazar'daki amaçlarını böyle açıklayabiliriz:

- 1 Körfez'de üstünlüğünü tehdit eden İran'ın önünü kesmek ve Hazar'da güçlü rakip olarak gördüğü Rusya'yı, Hazar'daki ekonomik ve stratejik gücünün artmasını engellemek.
- 2 Dünya enerji piyasasındaki rekabette olduğu Çin'in enerji ihtiyacını kontrol altına almak.³³

Yapılan araştırmalara göre, Azeri ve Orta Asya petrolü BTC (Bakü - Tiflis - Ceyhan) boru hattı ile Akdeniz'e taşınması hem petrol fiyatlarının düşmesine ve Körfez'e olan enerji arz güvenliği bağımlılığının azalması, ABD'nin çıkarına olacaktır.³⁴

Önümüzdeki yıllarda Hazar bölgesi, ABD ve Rusya arasında ortaya çıkacak güç mücadelesine sahne olacaktır. Her iki ülkede oradaki enerji kaynaklarını kendi lehlerine ve ulusal çıkarları ve ekonomilerinin gelişmesinde kullanmak

³¹ Karadağ, **a.g.e.**, s. 187.

³² Efegil, **a.g.m.**, s. 193.

³³ Şener Üşümez & Şamil Şen, **Petrol Düzeni Ve Körfez Savaşları**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2006, ss.112 - 113.

³⁴ World Watch Enstitüsü, **a.g.m.**, s.114.

isteyeceklerdir. Bazı siyaset adamlarına göre, 19.y.y. bu bölgede Çarlık Rusya ve İngiltere arasında ortaya çıkan “Büyük Oyun”a gönderme yaparak, bu rekabeti “Büyük Oyun II” olarak, sürdüreceklerdir.³⁵

Ülkelerin enerji taleplerinin artması, enerjiyi sürekli olarak karşılayabilecek yeni stratejilerin uygulanmasına, anlaşmalar ve hatta savaşların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Sonuç olarak ABD dünya üzerinde hâkimiyetini sürdürebilmek ve enerji kaynaklarına ulaşabilmek için demokratik yöntemleri kullanması, olayı iyimser boyutuyla izlemekten başka bir şey değildir.

³⁵ Lutz Kleveinan, **Yeni Büyük Oyun - Orta Asya’da Kan ve Petrol**, İstanbul, Alfa yayınları, 2004, s.120.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR DENİZ'İ VE ENERJİ KAYNAKLARI

1991 yılına kadar İran ve Sovyetler Birliği arasında bölünen Hazar, SSCB'nin çöküşüyle, Kazakistan, İran, Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan ülkeleri arasında paylaşılmaktadır. Hazar'a kıyısı olan yeni kurulan Bağımsız Cumhuriyetler'in, uluslararası sulara çıkışları bulunmamaktadır. Dolayısıyla petrol ve doğalgaz boru hatlarının diğer ülkelere nasıl ulaşacakları bu devletlerin gündemlerinden eksik olmamıştır. Bu nedenden dolayı, Hazar'ın hukuki statü probleminin çözülüp çözülmemesi bu devletlerin "milli güvenlik" meselesi haline gelmiştir. Hazar, bazı ansiklopedilerde ve coğrafi kitaplarında, Dünya'nın en büyük tuzlu gölü olarak adlandırılrsa da, tarihte hep deniz olarak isimlendirilmiştir.³⁶

Orta Asya ve Avrupa arasında bir köprü niteliği taşıyan Hazar, o bölgenin ticari zenginliğinin taşınmasında önemli rol oynamaktadır. Ekonomik bakımından ve enerji kaynakları açısından zengin olan Hazar havzası, Trans - Kafkasya, Kuzey Kafkasya, Volga kıyısı, Orta Asya ve İran arasındaki deniz taşımacılığı ve ekonomik işbirlikleri anlaşmalarında etkili olmuştur. Hazar'ın petrol ve doğalgaz rezervleri, uygun coğrafi konumu ve biyolojik rezervlerini göz önünde bulundurarak, dünya politikasında stratejik bir bölge olduğunu vurgulayabiliriz.³⁷

³⁶ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", **TÜRKSAM**, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>, (Erişim: 12.03.2014).

³⁷ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 6.

Harita 1. 1991 Sonrası Hazar

Kaynak: <http://www.payvand.com/news/07/sep/1168.html>

2.1. Sorunun Tarihsel Süreci

Tarihi incelediğimizde, Rusların 17. yy.'dan itibaren Hazar bölgesinde egemenlik kurmak istedikleri açıkça bellidir. 1991 yılına kadar İran ve Rusya arasında Hazar'la ilgili çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. İlk olarak 1723 yılında Petersburg anlaşması, daha sonra 21 Ocak 1732'de Petersburg anlaşmasının bazı ticaret ve işbirliği maddelerinde değişiklikler yapılarak Reşt anlaşması, imzalandı. Bu anlaşmalar iki ülke tarafından kabul edilmesine rağmen, Rus ordusunun Hazar'ın güney kısımlarına ilerlemesi ve orada tek bir güç olma isteğini, kanıtlıyordu.

12 Ekim 1813 yılında Çarlık Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan anlaşması, 11 maddeden oluşmuştur. Bu anlaşmanın önemli maddeleri bunlardan ibaretti: 1., 2. ve 3. maddelerde iki devletin de dostane ilişkilerde bulunması ve sınır tespiti yapılmasını, içeriyordu. 4. madde ise üçüncü bir devletin İran'a siyasi veya askeri müdahale etmesi takdirde, karşısında Rusya'yı bulacaktı. 4. maddenin asıl nedeni şuydu ki, İran'ın farklı konum alması Rusların menfaatlerini bölgede tehdit edecekti. Anlaşmanın diğer hükümleri ise iki devlet arasındaki ticari işbirliklerin hukuki açıdan belirlenmesini, ele alıyordu. Ayrıca bu anlaşmada Ruslara Hazar'da

asker bulundurma ve seyrüsefer serbestliği hakkı verilmiştir.³⁸ Daha sonra 16 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay anlaşmasının imzalanmasıyla, Hazar havzası iki ülke arasında bölünerek ilk defa Hazar'ın hukuki statüsü bir anlaşma metninde yer almıştır.³⁹

Bolşevik İhtilali'nden sonra SSCB döneminde İran'la 1921 yılında, imzalanan “Dostluk ve İşbirliği” Anlaşması mucibince, o güne kadar imzalanan bütün anlaşmaların iptaline ve iki ülkenin de aynı haklara sahip olmalarına ve İran üzerindeki kısıtlamaların azalmasına, karar verilmiştir. Örnek olarak, bu anlaşmanın 7. maddesinde Hazar'ın güvenliği için her iki devletin de eşit haklara sahip oldukları, açıklanmıştır.⁴⁰ Ayrıca bu anlaşmaya göre, seyrüsefer konusunda İran ile Rusya eşit haklara sahip olmuştur.

Daha sonra 1927 yılında Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan “Tarafsızlık” Anlaşmasında Hazar resmi olarak İran - Sovyetler Birliği denizi ilan edilmişlerdir. Bu anlaşmanın hükümlerine göre, her iki devletin de Hazar'da askeri güçlerini geliştirmemek ve birbirleri ile savaşa girmek için anlaşmaları, aynı zamanda SSCB'nin, Enzeli Şehri'ni İran'a bırakmayı taahhüt etmiştir.⁴¹

Hazar'la ilgili diğer bir anlaşma da, 27 Ağustos 1935 tarihinde imzalanan 16 maddelik “Yerleşme, Ticaret ve Seyrüsefer” anlaşmasıdır. Bu anlaşmada her iki devlet için 10 millik balıkçılık bölgesi tesis edilmesine karar verilse de, konu ile ilgili resmi olarak sınırlar çizilmemiştir.⁴²

1935'te SSCB ve İran'ın Hazar'daki sınırlarını belirlemek üzere Stalin tarafından gizli emir verilmiş ve yapılan çalışmaların neticesinde SSCB'nin güneyde İran sınırında olan Astara (Azerbaycan) ve Hasan Kuli (Türkmenistan) arasında bir hat çizilerek, Hazar'da iki ülkenin sınırı belirlenmiştir. Çizilen bu sınır hattına göre,

³⁸ Mohammad Reza Dabiri, “Raveshe Novin Baraye Masaleie Hughughie Khazar”, **Faslnameie Umure Beinالملال**, No: 2, 1994, s. 41.

³⁹ Sinan Oğan, “Hazar'da Tehlikeli Oyunlar Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar Ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası**, Ankara, No: 2, 2001, s. 147.

⁴⁰ Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, **OAKA**, No: 5, 2008, s. 27.

⁴¹ Oğan, **a.g.e.**, s. 148.

⁴² Terzioğlu, **a.g.m.**, s. 28.

Hazar'ın %87'si SSCB'nin gölü olmuştur. İran ise ayarlanan kısım için itiraz etmemiştir.⁴³

Harita 2. 1935 Yılında SSCB - İran Arasındaki Deniz Sınırı

Kaynak: http://www.zin.ru/projects/caspddiv/biodiversity_report.html

25 Mart 1940 tarihinde Tahran'da imzalanan anlaşma, SSCB ve İran arasında o güne kadar imzalanan bütün anlaşmaların prensiplerine dayanarak hazırlanmıştır. Ayrıca Hazar'ın hukuki statüsüne netlik ve açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Anlaşmanın 12. maddesine göre 10 millik balıkçılık alanı dışında kalan bölgelerde her iki ülkenin de eşit haklara sahip oldukları, belli edilmiştir. Söz konusu olan bu anlaşmada, 1927'de imzalanan anlaşmada olduğu gibi, Hazar'ın İran – SSCB'ye ait, kapalı bir deniz olduğu vurgulanarak, sadece iki ülkenin hâkimiyetinde olduğu ve dış müdahalelere kapalı olduğu, belirtilmiştir.⁴⁴

Yukarıda da belirlendiği üzere imzalanan bu anlaşmaların hiç birisi Hazar'ın sınırları ve hukuki statüsü ile ilgili net bir çözüm ortaya koymamıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Hazar'a kıyısı olan devletlerin ikiden beşe yükselmesi, Hazar

⁴³ Natık Aliyev, "Petrol Azerbaycan'ın Milli Serveti", **Diyalog Avrasya Dergisi**, No: 5, Şubat 2001, ss. 82 - 84.

⁴⁴ Hossein Kazempour, "Zakhayere Enerjiye Daryaye Khazar Dar Ayande", **Macalleye Eghtesad va Enerji**, No: 2, 1998, ss. 5 - 7.

denizini çok devletli bir deniz haline, getirmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra Hazar, bir alternatif enerji kaynağı bölgesi olarak büyük şirketlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Dünya'da Ortadoğu ve Sibirya - Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra Hazar, üçüncü büyük enerji kaynaklarını barındırması ve Avrasya'da Doğu - Batı, Güney - Kuzey taşıma güzergâhı olması sebebiyle tarih boyunca stratejik önem taşımıştır.⁴⁵

21 Aralık 1991 tarihinde yeni bağımsızlık kazanan cumhuriyetlerin Devlet Başkanları Kazakistan'da toplanıp "Almaata Deklarasyonu"nu imzalayarak, kendilerini SSCB mirasçıları olarak Kabul ettiklerini ve İran - SSCB arasında o güne kadar imzalanan bütün anlaşmalar ve Stalin dönemindeki Hasan Kuli - Astara hattını hukuki olarak Kabul ettiklerini, açıkladılar.⁴⁶

1992 tarihinde Hazar kıyısındaki devletler Tahran'da toplandılar. İran, ülkeler arasında çok taraflı işbirliği yapmak ve Hazar'ın statü konusunu incelemek üzere bir komisyon kurulmasını teklif etti. Ama ülkeler arasında konu ile ilgili, uzlaşma sağlanamadı.⁴⁷ Daha sonra 1995 yılında yeniden toplanan taraflar, Hazar'da işbirliği için olumlu karar aldılar. Bu komite Haziran 1995 yılında Tahran'da, Eylül 1995'de Almaata ve Kasım 1996 yılında Aşkabat'ta ülkelerin Dışişleri Bakanları'nın bir araya gelmeleriyle devam etti ama yine de bu toplantılardan bir çözüme varılmadı. Son toplantıda Rusya dışında diğer devletler konunun, Birleşmiş Milletler Deniz Hukukuna göre çözülmesini ve ona göre alınan kararı teyit edeceklerini, açıkladılar. Ayrıca bölgedeki silahsızlanma, çevrenin korunması ve deniz ulaşımına da dikkat çektiler.⁴⁸ Günümüze kadar 29 toplantı yapan devletler, son olarak 20 Temmuz 2011'de Moskova'da bir araya gelerek Bakü zirvesindeki alınan kararların yerine getirilmesi için, bildiri yayınlarken gelecek toplantının Astana'da yapılmasını kararlaştırdılar.

1997 yılına geldiğimizde kıyıdaş devletler statü konusunda uzlaşmak için bir araya gelip, bir anlaşma imzaladılar. Azerbaycan dışında diğer Hazar kıyıdaş ülkelerin imzaladığı Anlaşmaya göre, her ülke için 45 millik ekonomik bölge

⁴⁵ Thomas Prug & Christopher Flavin & Janet Swain, **Petrol Ekonomisini Değiştirmek, Dünyanın 2005 Durumu**, İstanbul, Tema Yayınları, 2005, s. 125.

⁴⁶ Oğan, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁷ Fırat Purtaş, **Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.168.

⁴⁸ Kazempour, **a.g.m.**, ss. 5 - 7.

ayrılarak, 45 milden sonraki alan ortak mülkiyet olarak, Kabul edilmiştir. Azerbaycan'ın bu anlaşmayı imzalamamasının asıl nedeni, ülkenin zengin petrol ve doğalgaz sahalarının 45 milin ötesinde yer alması, olmuştur.⁴⁹

Rusya ve Kazakistan, 1998 yılında Hazar'ın kuzey kısmındaki deniz yatağını bir orta hatla kendi aralarında paylaştıran, bir anlaşma imzaladılar.⁵⁰ Daha sonra 2001'de Rusya buna benzer bir anlaşmayı Azerbaycan'la imzaladı. İkili anlaşmaların Azerbaycan - Rusya - Kazakistan tarafından onaylamasından sonra, statü ile ilgili Hazar kıyıdaş ülkeler arasında kesin bir karar alınana kadar, Hazar'ın kuzey bölümündeki enerji yataklarının yatırımlara açık olduğunu belirttiklerine rağmen, İran ve Türkmenistan üç devlet arasındaki anlaşmaları geçersiz sayarak, statü problemini beş ülkenin de imzaladığı bir anlaşmayla çözüleceğini ve ancak o zaman enerji kaynaklarını nasıl işleteceklerine karar vereceklerini, açıkladılar.⁵¹

2000'lerden günümüze kadar konuyla ilgili Hazar kıyısında bulunan devletlerin cumhurbaşkanları üç kere zirve toplantısı yapmışlardır. 2002'de Hazar kıyılı ülkelerin Cumhurbaşkanı, Vladimir Putin'in (Rusya Federasyonu), Haydar Aliyev (Azerbaycan Cumhuriyeti), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan Cumhuriyeti) Saparmurat Niyazov (Türkmenistan Cumhuriyeti) ve Muhammed Hatemi (İran İslam Cumhuriyeti) Hazar'ın statüsü, uluslararası ve bölgesel konularla ilgili iki günlük zirve toplantısına katılırken, taraflar arasında fikir ayrılığı nedeni ile bir anlaşma sağlanamadı. 16 Ekim 2007'de ikinci kez Tahran'da yapılan zirve toplantısında, 25 maddeden oluşan bir bildiri yayınladılar. Bildiriye göre Hazar'ın statü konusunda kesin bir çözüm bulunana kadar balıkçılık ve deniz ulaşımı konusunda anlaşmalarını ifade etmişlerdi. Üçüncü kez 2010 yılında Bakü'de toplanan cumhurbaşkanları zirvesinde ortak bir bildiri imzalanmasının yanı sıra, Hazar'da güvenlik için işbirliği konusunda da anlaşma imzalandı. Anlaşmada ortak kurtarma çalışmaları, silah, terör, kitle imha silahların kaçakçılığı ile mücadele, organize suçlar ve uyuşturucu

⁴⁹ Çelik & Kalaycı, **a.g.m.**, ss.112 - 113.

⁵⁰ Asef Zeynal, "Çözümü Zor Hazar Sorunu", **The First News**, 22.07.2011, www.1news.com.tr/yazarlar/20110722031932524.html, (Erişim: 02.01.2014).

⁵¹ Gawdat Bahgat, "Xəzər dənizində enerji sahələrində perspektivlər", **Kommunist Və Post Kommunist Nəşriyyəsi**, No: 2, 2007, s. 163.

konularında anlaşma sağlanırken, bildiride Hazar'ın hukuki statü konusunda sözleşme tasarısı çalışmalarını hızlandırmak, yer almıştır.⁵²

Yukarıda belirlendiği üzere günümüze kadar yapılan toplantılarda Hazar'ın paylaşım sorununa kesin ve somut bir çözüm yolu bulunamamıştır. Kıyıdaş ülkeler, kendi menfaatlerini düşünerek farklı tezler önermişlerdir. Statü sorunu günümüze kadar belirsizliğini korurken zaman içerisinde, Hazar'ın coğrafi açısından göl veya deniz olduğu da, tartışma konusu olmuştur.

2.2. Hazar'ın hukuki statüsü ve sorun alanları

Hazar'ın belirsiz statüsü, yabancı şirketler ve yatırımcılarda olumsuz etki bırakmaktadır. Statü konusu, sahil devletleri için önemli olmasının yanı sıra, bölgedeki enerji rezervlerinin çıkarılması, işletilmesi ve ulaşımındaki meselesinde çözüm yollarının ortaya çıkmasına sebep olacaktır.⁵³

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar etrafında bulunan ülkelerin sayısının yükselmesi, Hazar'ın bu devletler arasında nasıl paylaşılacağı ve hukuki statü probleminin ortaya çıkmasına ve bu konuda çeşitli anlaşmalar imzalanmasına neden olmuştur. Hazar'da statü probleminin asıl nedeni zengin enerji kaynakları dışında, o bölgede uluslararası aktörler arasında üstünlük mücadelesi de önemli olmuştur.⁵⁴

Hazar'daki doğalgaz ve petrol kaynaklarının geleceği, statü sorunun çözülmesine bağlıdır. Bu kaynaklara ulaşmak ve işletmek için kıyıdaş ülkeler farklı görüşler ortaya koyarak, bu konuyu kendi menfaatleri doğrultusunda çevirmek istemişlerdir.⁵⁵

Uluslararası hukuka göre devletlerarası sınırların belirlenmesi, iki önemli süreçten teşkil edilmiştir: Birincisi, sınır tespiti (*delimitation*) yani sınırları belirleyen unsurları tespit etmek, ikinci olarak hudutlandırma (*demarcation*) yani maddi operasyonlarla yeryüzünde net bir sınır belirlemektir. Bu süreçlere dikkat ettiğimizde görüyoruz ki, Hazar'a kıyısı olan devletlerin günümüze kadar Hazar'daki sınırlarla ilgili net bir anlaşma veya düzenleme gerçekleştirememişlerdir. Sınır sorunu, aynı

⁵² Zeynal, www.1news.com.tr/yazarlar/20110722031932524.html.

⁵³ Aras, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁴ Oğan, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁵ Metin Meftun, **Politik Ve Bölgesel Güç Hazar**, İstanbul, IQ Yayınları, 2004, s. 163.

zamanda bu ülkeler arasında askeri ve diplomatik krizlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu konuya örnek olarak 1995 yılında Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki “maddi yetersizlikler” Türkmenistan’ın Bakü’deki Büyükelçiliğini kapatmasını ve 2001 yılında da İran ve Azerbaycan arasında Azerbaycan’ın petrol sektöründe yer alan “Alov” petrol ve doğalgaz yatağında araştırma yapan Azerbaycan araştırma gemileri, İran’a ait olan savaş uçakları ve gemileri tarafından taciz edilerek, geri çekilmek zorunda kalmasını gösterebiliriz.⁵⁶

Hazar’ın statü sorunu zaman içinde coğrafi tartışmasına dönüşerek, Hazar’ın deniz mi, göl mü veya kendine has bir su havzası olduğu, üzerinde yoğunlaşmıştır. Genel de Hazar’ı deniz olarak nitelendirdiğimiz ama literatürde dünyanın en büyük gölü olan Hazar, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku’na göre kapalı bir deniz olarak adlandırılmış, ama coğrafi yönden hangi statü içerisinde yer alacağı, tartışmalara neden olmuştur. Devletler önerdikleri veya savundukları görüşlerden zaman içerisinde kendi menfaatleri için vazgeçmek veya fikir değiştirmek zorunda kalmışlardır. Hazar’ın göl veya deniz olarak nitelendirilmesi, onun ulusal sektörlere bölünmesine veya tamamen ortak kullanılmasına, sebep olacaktır.

1989 yılında 135 üye ile kurulan Birleşmiş Milletlerin Deniz Hukuku Konvansiyonu’na göre, deniz veya okyanuslara kıyısı olan devletler, 12 millik kıta sahanlığı ve onun ötesinde ise 200 millik özel ekonomik bölgeye sahipler ve bunların dışında kalan diğer sular ise ortak kullanım olarak Kabul edilmektedir. Hazar, bu Konvansiyonun belirlediği sınıra dâhil değildir. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) “iç deniz” tanımını yaparken, uluslararası hukukta da “uluslararası göl” kavramı bulunuyor. Ama bu ikisinden hiçbiri Hazar’ın özel durumuna uymuyor.

1982 BMDHS’nin 122. Maddesinde “ kapalı veya yarı kapalı deniz” iki veya ikiden fazla ülke tarafından çevrilmiş ve başka bir deniz veya okyanusa dar çıkışı bulunmayan veya tamamen ve esas olarak ikiden fazla kıyı ülkenin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan körfez, deniz anlamına gelmektedir. Hazar’a sahil dar ülkelerden sadece Rusya bu sözleşmeyi onaylamıştır. Tanıma dikkat ettiğimizde, bir denizden kapalı veya yarı kapalı olarak belirlenmesindeki önemli

⁵⁶ Bahman Aghaee, **Hughughe Beinalmelale Daryaha**, Tahran, molana Yayınları, 2010, ss. 90 - 93.

neden, dar çıkıştır. Dar çıkış bulunduğu halde “yarı kapalı deniz” ve bulunmadığında “kapalı deniz” olacaktır. Hazar konusundaki dar çıkış olarak, Don – Volga ve Volga-Baltık kanallarını gösterebiliriz.⁵⁷

Hazar’ı göl olarak kabul edersek, iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır: Bunların biri Hazar’ın ulusal sektörlere bölünmesi, diğeri ise ortak kullanım görüşüdür. Hazar’ın ulusal sektörlere bölünmesi ve bunun nasıl yapılacağına baktığımızda, eğer gölün bir bölümü bir ülkede ve diğeri kısmı ise başka ülkede yer alırsa, anlaşma yolu ile iki ülkenin de sınırları belli olacaktır ve eğer böyle bir anlaşma yapılmadı ise gölün “orta hattı” bölüşme çizgisi olarak kabul edilecektir. Orta hat ilkesi ile bölünen farklı örnekler olarak, Cenevre Gölü (İsviçre - Fransa) ve Çad Gölü (Nijerya - Nijer - Çad - Kamerun) ve Viktorya Gölü’nu (Kenya - Tanzanya - Uganda), gösterebiliriz. Eğer Hazar ulusal sektöre paylaşılır ise Azerbaycan %19,5, İran %13,8, Kazakistan %29,6, Rusya %18,7 ve Türkmenistan %18,4 paya sahip olacaklardır.

Ortak kullanım konusunda örnek olarak, Fonseca Körfezi, Uluslararası Adalet Divanı’ndan alınan karar ile söyleye biliriz. Önceleri sadece İspanya’ya ait olan Körfez daha sonra, El Salvador ve Honduras ve Nikaragua arasında ihtilaf konusu olmuş ve bu konu Divan’a taşınarak, Körfez’in bütünlüğünün bozulmaması için karar verilmiştir. Hazar ve Fonseca Körfezi arasındaki fark olarak, Hazar daha önceleri SSCB ve İran’ın kıyısı olduğu ama Fonseca Körfezi ise sadece İspanya’nın egemenliğinde olduğunu, söyleyebiliriz.⁵⁸

Hazar’ın statü konusundaki tartışmalara, üç genel görüş neden olmuştur:

1. Hazar’ın has bir su havzası olduğu ve onun sahip olduğu özellikler uluslararası yasalar ve normlara göre, uygulama imkânı olmamaktadır. Bunun için statü sorununun çözülmesinde bazen gelenek dışı yaklaşımlar da yaşanabilmektedir. Hazar, bazen sınır gölü ve bazen açık deniz olarak, nitelendirilmektedir. Eğer Hazar’ı açık deniz olarak varsayarsak, 1982 BMDHS’ine göre orta hattı ihlal etmeyecek şekilde ve 12 millik kara suları, 200 mile kadar “münhasır ekonomik” bölgesi olacaktır. Bu görüşü sahil devletler olarak Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan savunurken

⁵⁷ Barbara Januz, *The Caspian Sea, Legal Status And Regime Problems*, London, 2005, ss. 6 - 7.

⁵⁸ Aghaee, a.g.e., ss. 22 - 25.

orta hat prensibi ile ulusal sektörlere paylaşılması konusunda ortak bir görüşe varamamışlardır. Hazar'ı sınır gölü olarak incelersek, uluslararası kara sınırların orta hattına kadar deniz uzatılmasında ulusal sektörlere paylaşılarak, kıyıdaş ülkeler kendi bölgelerinde deniz ulaşımı, biyolojik kaynaklar ve su yüzeyinin kullanılmasında ve deniz dibinde mutlak hâkimiyetleri, olacaktır.

2. BM 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi dikkate alınarak, Hazar yatağının eşit şekilde ülkeler arasında paylaşılmasını, ele alıyor. Bu görüşü savunan Türkmenistan, her kıyı ülkenin 12 millik ulusal karasuları ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesi olduğunu ve diğer kalan bölgelerin ortak olarak kullanılmasını, savunmaktadır. Türkmenistan, İran'la paralel ve ortak olarak hareket etmesine rağmen, eğer Azerbaycan'la bazı konularda karşılıklı tavizler vererek anlaşır, o zaman orta hat görüşünü savunan ülkeler arasında yer alması ihtimali, yükselecektir.
3. Hazar'ın bir sınır gölü olarak tanımlanması ve her kıyıdaş ülkenin su yüzeyi ve deniz yatağı dâhil olmak üzere, eşit bölgelere sahip olunmasıdır. İran bu görüşü savunurken, her ülkenin Hazar'da %20 paya sahip olunması veya tamamen ortak olarak kullanılması gerektiğini, açıklamıştır.⁵⁹

Eğer konuyu Uluslararası Deniz Hukuku ile incelersek, uluslararası suyuyla açık denizlere yolu olmadığı için, Hazar'ı deniz olarak kabul edebiliriz. Ama büyüklüğü ve sahip olduğu enerji zenginliklerine bakarsak, ondan kapalı deniz olarak, söz edebiliriz.⁶⁰

2.3. Kıyıdaş Ülkelerin Konu İle İlgili Yaklaşımları

Hazar'da yaşanan paylaşım sorunu ekonomi, hukuki, siyasi ve tarihi unsurlara bağlıdır. Bu unsurlar kıyıdaş devletlerin dış politikalarını etkilerken, hukuki statü probleminin çözülmesinde de etkili olmuşlardır. Hazar'a kıyısı olan devletlerin Hazar'ın statüsü ile ilgili görüşleri özet olarak şu şekildedir:

⁵⁹ Oğan, a.g.e., s. 158.

⁶⁰ Yüce, a.g.e., s. 243.

2.3.1. Rusya

Hazar'ın statüsünü göl olarak savunurken, en büyük çıkara sahiptir. Rusya'nın Hazar'da "ortak egemenlik" olarak savunduğu görüşün amacı, Batı ülkelerinin oradaki siyasi ve ekonomik etkilerini engellemek olmuştur. 1995 yılında BM'ye başvuran Rusya, Hazar'ın statüsünü İran ve SSCB arasındaki 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmalara dayalı olarak belirlenmesini istemiştir. Rusya, Hazar'ı bir kapalı su havzası olarak tanımlarken, 1982'deki BMDHS'nin Hazar'da uygulanamayacağını, iddia etmektedir. Ayrıca Hazar'ın ulusal parçalara bölünmesi ve seyrüsefer özgürlüğü daha çok sorunların ortaya çıkmasına neden olacağını, savunmaktadır.⁶¹

Hazar'ın sahil dar ülkeler tarafından ortak kullanılmasını isteyen ve bu bölgeyi arka bahçesi olarak değerlendiren Rusya, statü konusundaki tartışmalarda en çok Azerbaycan'dan siyasi kaygılar beslemektedir.⁶² Önceleri Hazar'ın kıyıdaş devletlerarasında paylaşılmasına karşı çıkan Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi bölgelerini belirlemeleri ve uluslararası petrol şirketleri ile imzaladıkları anlaşmalar üzerine statü konusundaki stratejisini değiştirmek zorunda kalmıştır. Kazakistan'la 1998 yılında Hazar'ın kuzey kısmındaki deniz yatağının orta hat prensibi ile paylaşması ve su yüzeyi için ortak kullanım olarak anlaşma imzalayan Rusya, daha sonra 2001'de benzer bir anlaşmayı Azerbaycan'la imzalamıştır. 2000'li yıllardan günümüze kadar konu ile ilgili kıyıdaş ülkelerle statü konusunda 10'dan fazla görüşme yapması, Rusya'nın paylaşım konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.⁶³

Genel olarak Rusya'nın Hazar'la ilgili tepkilerini böyle özetleyebiliriz: Hazar'ın enerji kaynakları ile ilgili yapılan tek taraflı hareketler uluslararası hukuka aykırı ve su havzasının eko - sistemine zararlı olacaktır. Hazar kaynakları ona sahil dar olan ülkeler arasında ortak olarak kullanılmalıdır.⁶⁴

Rusya, önceleri Hazar'ın bir deniz olarak değerlendirilmesi isterken, daha sonra yaptığı araştırmalar sonucunda bu görüşten vazgeçmiştir. Bunun asıl nedeni

⁶¹ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi Ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu", **Sosyo Ekonomi Dergisi**, No: 8, 2012, ss. 75 - 76.

⁶² Faruk Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi**, İstanbul, Kara Kutu Yayınları, 2005, s. 313.

⁶³ Aghaee, **a.g.e.**, ss. 105 - 106.

⁶⁴ Fuad Hasanoglu, **Neft Müğavilesinin Nece Mudafie Etmek Olar**, Bakü, Azadlıg, 1994, s. 50.

olarak, Hazar'ın deniz niteliği kazanması kara sular, iç sular, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı gibi unsurların bir araya gelmesi sonucunda Rusya'nın istediği açık deniz alanında yer kalmamaktaydı. Diğer taraftan deniz olarak adlandırılması, gemi taşımacılığında doğan uluslararası hukukun sorumluluk gereğinden, Hazar'dan Karadeniz ve okyanuslara ulaşmak için tek kanal olan Don - Volga kanalını diğer kıyıdaş devletler için açık tutmak zorunda kalacaktı.

Hazar'ın göl olarak tanımlanması ise, egemenlik hakkı uluslararası hukuk prensiplerine göre kıyıdaş ülkeler arasında ulusal sektörlere paylaşılacaktı ve böylece Rusya'nın bölgeye yönelik politikasına ters düşüyordu. Her iki görüşün de Rusya çıkarlarına uymadığı için, Rusya özel statü niteliğinde "kapalı su havzası" olarak yeni öneride bulundu.⁶⁵

Hazar'ın özel statü paylaşım formülünün temeli, 12 millik kara sularının ötesinde "ortak kullanım" dayanmaktadır. Yani ortak kullanım bölgesinde kalan zengin enerji kaynakları sahil devletlerin yüzölçümleri ve nüfusları oranında paylaşılacaktır. Rusya'nın bu teklifinin asıl nedeni, bölgedeki en fazla nüfus ve yüzölçümüne sahip olmasıdır. Rusya'nın kendi bölgesinde fazla enerji kaynağı bulunmadığı için teklifi oldukça anlamlıdır.⁶⁶

Rusya'nın önerdiği statü kabul edildiği halde, çıkarlarının özeti bunlardan ibarettir:

- a. Rusya, Yeni bağımsız olan cumhuriyetlerin zengin enerji kaynaklarını kullanmalarını ve tam bağımsız olmalarını engelleyecek.
- b. Rusya ve İran arasında tek ulaşım yolu olan Hazar'ı koruyacak.
- c. Ortak kullanım adı altında kıyıdaş ülkelerin kararlarını etkileyerek, Türkmenistan ve Kazakistan'ın doğalgaz ve petrol boru hatlarının Azerbaycan üzerinden batıya taşınmasında etkili olacaktır.
- d. Askeri gücünü kullanarak Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ve Kafkasya üzerinden Batı'ya denetim kuracak.
- e. Hazar'daki zenginliklerden daha çok çıkar elde edecektir.

⁶⁵ Gorhalmaz Askarov, **Hazar'ın Statüsü**, Bakü, Ayna Yayınları, 1998, s. 18.

⁶⁶ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 1- 4, 1998.

f. Batı'nın büyük petrol şirketlerinin Hazar'a yatırım yapmalarını, engelleyebilecektir.⁶⁷

2.3.2. İran

Hazar'ı sınır gölü olarak tarifeden İran, deniz yatağı ve su yüzeyinin kıyı ülkeler arasında eşit oranda paylaşılmasını, savunmuştur. Günümüze kadar Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi ve statüsü ile ilgili kurulan uluslararası konsorsiyumlara karşı çıkan İran, baştan beri izlediği politikayı değiştirmemiştir. Statü konusundaki en büyük destekçisi olan Rusya ile zaman zaman farklı görüşleri de olmuştur. Hazar'da imzalanan ikili anlaşmalara karşı olan İran, 1998 yılında Rusya ve Kazakistan arasındaki anlaşmayı BM nezdinde protesto etmiş ve Türkmenistan ile 1998 Temmuz ayında ortak bir bildiri yayınlayarak Kazakistan ve Rusya arasındaki anlaşmayı tanımadığını ve Hazar'daki kaynakların beş ülke arasında eşit miktarda paylaşılmasını gerektirdiğini, açıklamıştır.

Hazar konusunda, İran ve Rusya'nın tek anlaştığı konu, boru hatlarının Hazar'dan geçirilmemesi olduğunu, söyleyebiliriz. İran, Rusya ile işbirliğini stratejik şekilde yürütmek istese de, Rusya Batı ve özellikle ABD'nin dikkatini çekmemeye çalışmıştır.⁶⁸ Hazar'ın statü sorununu ekonomik açıdan çok, siyasi yönden benimseyen İran, başta Azerbaycan olmak üzere kıyıdaş ülkelerle fikir ayrılığı yaşamaktadır. Bu konunun asıl nedeni, ekonomik açıdan Hazar'daki enerji kaynakları Basra Körfez'inde bulunan petrol ve doğalgaz kaynakları ile kıyaslanamayacak kadar değerli olmadığına karşın, Azerbaycan'ın gelişmesinde önemli katkıları olacağı ve İran'ın bu konuyu engellemek istemesi, olmuştur.⁶⁹

İran'ın Hazar konusundaki en büyük endişesi, Batı ve ABD şirketlerinin bölgedeki nüfuzlarının artması ve İran'ın kendini kuşatılmış olarak hissetmesidir. İran bu konunun nedeni olarak, Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleri ile imzaladığı anlaşmaları ve izlediği dış politikayı, göstermiştir. İran'ın Hazar'daki bu tutumunun başka bir nedeni de, kendi sınırlarını Hazar'da genişleterek stratejik anlamda bölgede

⁶⁷ Mürteza Hasanoğlu, "Paylaşılmayan Pasta: Hazar Denizi Bölgesi Sorunları, Belirtiler ve Bölge Devletlerinin Tutumu", *Bilim Dergisi*, No: 8, 2003, ss. 41 - 44.

⁶⁸ Dabiri, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁹ Yüce, *a.g.e.*, s. 149.

üstünlüğün sağlanmak istemesidir.⁷⁰ 14 Kasım 1994 yılında İran ve Azerbaycan arasında imzalanan protokole göre, iki ülkede enerji yatakları üzerinde ortak projeler yürüterek, Şahdeniz’de bulunan doğalgaz, Lenkeran ve Talış – Deniz’deki petrol yataklarının %10’na İran sahip olmuştur.⁷¹

2.3.3. Azerbaycan

İlk zamanlarda tüm resmi kanallarda Hazar’ı bir uluslararası göl olarak adlandırsa da, 1921 ve 1940 yıllarındaki anlaşmaların geçersiz olduklarını beyan etmiştir.⁷² 1996 yılında Rusya’nın 45 millik münhasır ekonomik bölge ve sonraki bölgede yer alan kaynakların ortak olarak kullanılması önerisi, Azerbaycan dışındaki kıyıdaş ülkeler tarafından imzalanmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı’nın imzalamamasının nedeni, petrol ve doğalgaz kaynaklarının bu bölgenin dışında olduğu ve Azerbaycan uluslararası konsorsiyumlarla imzaladığı petrol anlaşmaları, kıyıda en az 100 millik uzaklıkta bulunması, etkili olmuştur.⁷³

İkili veya çok taraflı anlaşmalar yaparak statü sorununun çözülebileceğini savunan Bakü’nün, paylaşım konusunda iki farklı yaklaşımı bulunmaktadır: İlk olarak 1982 BMDHS’ne göre Hazar statüsünün açık deniz olduğunu savunmaktadır, yani iç sularından sonra başlayan 12 millik kara suları, 200 millik veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölge olacaktır. İkinci olarak, Hazar’ın sınır gölü olduğu ve orta hat prensibine göre beş ulusal sektöre bölünmesi gerektiği, görüşüdür. Yani deniz dibi ve su yüzeyi beş kısma bölünerek kıyıdaş ülkelerin egemenliklerinde olması ve her devlet kendi kısmında faaliyet yapmasıdır.⁷⁴

Azerbaycan daha sonra politikasını değiştirerek Hazar’ı deniz olarak nitelendirmiştir. Azerbaycan politikasında Hazar’ın deniz veya göl olarak tanımından çok, kıyıdaş devletlerin Hazar’da münhasır egemenliklerini kurabileceklerine yetkili olmaları, önemle vurgulanan konudur. Ama hukuki statünün kesin olarak

⁷⁰ Yüce, **a.g.e.**, s. 150.

⁷¹ Aghaee, **a.g.e.**, s. 100.

⁷² Elnur Soltan, “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar”, **Stratejik Analiz Dergisi**, No: 13, 2001, s. 65.

⁷³ Çelik & Kalaycı, **a.g.m.**, s. 16.

⁷⁴ Aghaee, **a.g.e.**, s.15.

belirleneceğine kadar her ülke kendi bölgesindeki enerji kaynaklarını işletebileceğinin de altını çizmiştir.⁷⁵

2.3.4. Türkmenistan

Hazar'da büyük miktarda petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Türkmenistan, statü konusunda kesin bir tutum sergilememiştir. Önceleri İran'ın görüşünü desteklerken daha sonra tutum değiştirerek, Azerbaycan ve Kazakistan'ın görüşü olan Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi yaklaşımını destekleyerek, saf değiştirmiştir. Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta orta hattın geçeceği alanları belirleyememesidir.⁷⁶ 1998 yılında Hazar'daki statü ile ilgili 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmaların geçerli olduğu ve sahilدار ülkelerin de bunu uygulamasını isteyerek, SSCB döneminde kıyıdaş ülkeler arasında geçerli olan idari paylaşımında devam etmesini, bildiri yayınlayarak duyurmuştur. Böylece İran'ın görüşü olan, ortak paylaşım görüşüne yakın tavır sergilemiştir.⁷⁷

Türkmenbaşı Hazar'la ilgili yaklaşımlarını böyle beyan etmiştir: “Hazar'ın BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekir ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaşılması gerekir”.⁷⁸ Türkmenistan'ın bu teklifinin amacı Rus donanmasını kendi sahilinden uzak tutmak olsa da İran'ın konuyla ilgili endişesi devam etmiştir.

Diğer taraftan Azerbaycan ve Kazakistan'ın izlediği Hazar'ın statü sorununun bir an önce belirlenmesi politikasını da savunarak, konu ile ilgili hassasiyetini orta koymuştur. Türkmenistan Bakü ile bazı petrol kaynaklarının kullanılmasında yaşadığı anlaşmazlıklar nedeni ile paylaşım sorununun giderilmesini ve statünün kesinleşmesini istemiştir. Hatta konuyla ilgili olarak uluslararası mahkemelere başvuracağını açıklarken, bölgede faaliyet yapan petrol şirketlerine müracaat ederek sorunun çözümlenmesine kadar çalışmalara ara verilmesini istemiştir. Bakü, Azeri ve

⁷⁵ Aghaee, **a.g.e.**, s.15.

⁷⁶ Oğan, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>.

⁷⁷ Aghaee, **a.g.e.**, ss. 30 - 31.

⁷⁸ Oğan, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>.

Çırağ petrol yatakları ile ilgili Batılı şirketlerle yaptığı anlaşmalar ile Türkmenistan'ın tepkisini çekmiştir. Azeri ve Kepez yataklarının tamamının ve Çırağ yatağının da bir kısmının kendi hakkı olduğunu iddia eden Türkmenistan, Azerbaycan'dan kira talebinde bulunmuş, ayrıca o bölgelerde isim değişikliği yaparak Azeri'ye Hazar ve Çırağ yatağına ise Osman adını vermiştir. Azerbaycan ise bu iddia karşısında, 1970'teki SSCB resmi belgelerine dayanarak söz konusu bölgelerin Azerbaycan sektöründe olduğunu ve Türkmenistan'ın uluslararası yasal dayanağı olmadığını, belirtmiştir.⁷⁹

Azerbaycan'la Çırağ ve Azeri yataklarının paylaşımında sorun yaşayan Türkmenistan, Hazar'ın ekvatorunun özelliğini göz önünde bulundurarak, enleme eşit mesafeli noktaları birleştiren yöntemin kullanılmasını isterken, Azerbaycan, orta hat çizgisinin belirlenerek karşılıklı iki sahil arasında en uç noktaların belirlenmesi ile bir ortalama alınmasını talep etmiştir. İki ülke arasında yaşanan bu sorun, diplomatik ve teknik düzeyde görüşülmeye başlamıştır. Öyle ki 1998 yılında, Haydar Aliyev döneminde deniz sınırının tespiti için bir uzman grup teşkil edilmiştir, ama grubun yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edilmemiştir.⁸⁰ Statü probleminin beş ülkenin birlikte alacağı kararla çözüleceğini savunan Türkmenistan, Azerbaycan'la yaşadığı paylaşım sorunu etkisi ile İran'a yakınlaşmıştır, öyle ki İran'ın olmadığı bir toplantıya katılmama kararı almıştır.⁸¹

En önemli ihraç malı olan doğalgazı İran ve Rusya üzerinden Avrupa'ya ulaştırmakta olan, aynı zamanda İran ve Rusya ile yakın ticari işbirliği yapan Türkmenistan, Hazar paylaşım sorununun çözülmesi ile ekonomik yönden bayağı ilerleyecektir. Ama bu konu Rusya ve İran tarafından politik ve ekonomik kayıp anlamına da gelmektedir.⁸²

⁷⁹ Osman Ünal, "Azerbaycan Ve Türkmenistan Arasında Kepez Problemi", **Journal Of Qafqaz University**, No:5, 1998, s. 49.

⁸⁰ Oğan, **a.g.e.**, s. 165.

⁸¹ Yüce, **a.g.e.**, s. 253.

⁸² İşcan, **a.g.m.**, ss. 83 - 85.

2.3.5. Kazakistan

Hazar'a kıyısı olan ülkeler içinde %29.6 payla en geniş sahil şeridine sahiptir.⁸³ Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelendiren ve BMDHS'nin uygulanmasını yani 12 millik ulusal karasulara sahip olunması ve denizin ulusal sektörlere bölünerek her ülkenin münhasır ekonomik bölgesinde egemenlik hakkı gerektiğini savunan Kazakistan, 1998 yılında Rusya ile imzaladığı anlaşmadan sonra Hazar'ın milli sektörlere bölünerek, deniz tabanının tamamen bölünmesini ve su kütesinin ortak kullanılmasını kabul ederek, Hazar statüsünü bir sınır gölü olarak ilan etmiştir.⁸⁴

1998 yılında Rusya - Kazakistan arasında imzalanan anlaşmanın bazı maddeleri şunlardan ibarettir: Hazar'ın suları ve üstündeki hava sahası iki devlet arasında ortak mülkiyet olarak kabul edilecek, Hazar sularında serbest gemicilik yapacakları ve tek bir balıkçılık rejimi uygulanacaktı. Ayrıca ekolojik koruma konusunda da birlikte davranacaklardı. Antlaşma Temmuz 1998'de yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmanın önemi, Hazar'ın statüsü konusunda bağımsızlık sonrasında imzalanması ve yürürlüğe girmesindedir.⁸⁵ Azerbaycan ve Kazakistan'ın statü ile ilgili görüşleri karşılaştırıldığında, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması ve suların belirli münhasır egemenlik alanı dışında ortak olarak kullanılmasını savunmasını, Azerbaycan'ın ise Hazar'ın tümünün ulusal sektörlere bölünmesi görüşünü desteklemesini göreceğiz. Aradaki görüş farkı 1998 yılındaki Rusya - Kazakistan anlaşmasının imzalanmasını kolaylaştırmıştır.⁸⁶

Daha sonra 2000 yılında Rusya ve Kazakistan, Hazar'da işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalayarak, statü konusundaki orta hat prensibini kabul ederek deniz dibinin ulusal sektörlere bölünmesini ve su yüzeyinin ortak olarak kullanılmasını, kabul ettiklerini duyurmuşlardır. Ayrıca sınır çizgisinde bulunan enerji yatakları için, yarı yarıya paylaşımı, kabul etmişlerdir. 2001 yılında benzer bir

⁸³ Aras, **a.g.e.**, s. 198.

⁸⁴ İşcan, **a.g.m.**, ss. 80 - 83.

⁸⁵ Aghaee, **a.g.e.**, ss. 70 - 71.

⁸⁶ Çolakoğlu, **a.g.m.**, ss. 112 - 113.

anlaşmayı Azerbaycan'la imzalayarak, Hazar'ın kuzeyinde Rusya - Azerbaycan - Kazakistan arasında bir ittifak kurulmuş oldu.⁸⁷

Paylaşım sorununun dışında kalmak isteyen Kazakistan, İran'ın önerdiği %20 eşit paylaşım görüşünü, kabul etmemektedir. Bu görüşe göre, Kazakistan en çok zarar gören ülke olacaktır. İran'ın bu görüşüne en çok direnen Azerbaycan ise, Kazakistan tarafından desteklenmektedir.⁸⁸ Hazar etrafında yeni bağımsızlık kazanan cumhuriyetler içinde Kazakistan'ın barındırdığı Rus nüfusunun fazla olması ve ekonomik yönden Rusya'ya bağlı olması, bu ülkenin politika ve siyasette Rusya'dan bağımsız olarak hareket etmesini engellemektedir.⁸⁹

Sonuç olarak Hazar'a kıyıdaş olan ülkelerin statü ile ilgili görüşlerini böyle özetleyebiliriz: Azerbaycan Deniz Hukuku'na göre, yani sahilدار ülkelerin kıyılarından eşit uzaklıkta geçecek bir hat ile sınırların belirlenmesini isterken, Rusya Hazar'ın bir iç deniz olduğunu ve Deniz Hukuk'unun uygulanmayacağını iddia etmektedir. Kazakistan ise her ülkenin kendi alanı olmasının yanı sıra, balıkçılık ve denizcilik konularında devletlerin ittifak içerisinde hareket etmelerini savunmaktadır. İran'da Hazar'ın devletlerarasında eşit olarak paylaşılmasını istiyor, Türkmenistan Hazar yatağının eşit şekilde paylaşılmasından yana tavır sergilerken, su yüzeyinin de paylaşılmasını istemiştir. Sonuçta Hazar'daki statü sorununun çözülmesinin, uluslararası hukukun gelişimine büyük katkısı olacağı düşünülmektedir.

⁸⁷ Yüce, **a.g.e.**, s. 260.

⁸⁸ Deniz Kutluk, **Hazar - Kafkasya Petrolleri, Türk Boğazları, Çevresel Tehdit**, İstanbul, Tüдав Yayınları, 2003, s. 55.

⁸⁹ İşcan, **a.g.m.**, ss. 80 - 83.

Harita 3. Hazar'ın Göl Tezi

Harita 4. Hazar'ın Deniz Tezi

Harita 5. Hazar'ın %20 Paylaşım Tezi

2.4. Hazar Denizinde Kanıtlanmış Rezervler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede enerji kaynakları üzerinde başlayan mücadelede, Azerbaycan'ın "Kafkasya'nın Kuveyt'i" ve Kazakistan'ın "İkinci Suudi Arabistan" olduğu iddia edilmekteydi.⁹⁰ Son yıllarda Hazar bölgesi enerji üretimi ve yatırımı açısından uluslararası rekabetin odak noktası haline gelmiştir. Hazar ve havzası potansiyel rezervler açısından Orta ve Güney Amerika rezervleri ile eşdeğer rezervlere sahiptir. Hazar'daki doğalgaz kaynakları Avrupa ve Çin ve Hindistan için en kritik enerji arz sağlayıcı bölge haline gelmiştir.⁹¹ Hazar Havza'sı dünyada önemli derecede zengin enerji kaynaklarını içinde bulundururken, Azerbaycan ve Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğalgaz rezervleri konusunda iç tüketimlerinden daha çok üretim potansiyeline sahipler.⁹²

⁹⁰ Ersegül Ünüvar, "Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet Ve Güvenlik Arayışı", **Stratejik Öngörü, TASAM Yayınları**, No: 1, 2004, s.105.

⁹¹ Mikhail Molchanov & Yuri Yevdokimov, **Regime Building As A Prime Mover technological Process: The Energy Sector in The Central Asia-Caspian Region**, 2004, s. 418.

⁹² Yusuf Yazar, **Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye Ve Orta Asya Ülkeleri - Rapor**, Ankara, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd Şti, 2001, s. 21.

Hazar bölgesinde doğalgaz potansiyeli petrol potansiyeli ile karşılaştırıldığında, doğalgaz daha çok miktarda bulunmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan petrol, Özbekistan ve Türkmenistan ise bölgede en çok doğalgaz ihraç eden ülkeler konumundalar ama Kazakistan teknoloji ve altyapıdaki eksikliğinden dolayı daha az doğalgaz ihraç etmektedir. Hazar'daki enerji kaynaklarının oranını araştırırken, farklı kaynaklardan farklı rakamlarla karşılaşıyoruz. Bunun nedeni, Hazar'daki siyasi sınırların hala belli olmamasıdır.⁹³ İran ve Rusya'nın zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olmalarına rağmen, Hazar'a kıyaslı olan diğer üç ülkeyle kıyaslanmayacak kadar doğalgaz rezervleri, azdır.⁹⁴

Günümüzde Hazar'daki rezervler konusunda çeşitli tahminler yapılmaktadır. BP'nin 2009 yılında yaptığı istatistiklere göre, dünyada tespit edilen petrol rezervlerinin miktarı 170,8 milyar ton civarındadır. Hazar ise Meksika Körfezi, Kuzey Deniz'i ve Kuveyt rezervlerini geride bırakarak Ortadoğu'dan sonra dünyanın ikinci en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Uzmanlara göre Hazar'da kanıtlanmış üretilebilir petrol rezervlerinin 40 milyar varil, olası rezervleri ile 150 milyar varile ulaşabileceği, tahmin edilmektedir.⁹⁵ Enerji rezervlerini sayı ile ifade etmek, mevcut durumun o yılı için geçerli olduğu ile birlikte, gerçek potansiyel fiyata, pazarlama durumuna, üretimindeki maliyete, siyasi meselelerle ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak, sürekli değişmektedir.⁹⁶

Her bölgede enerji kaynaklarının rezerve durumunu farklı değerlendirilmesinin sebebi, rezervler konusunda farklı beklentileri olan enerji aktörlerinin rezervler miktarını yüksek veya düşük göstererek bu konuyu kendi lehlerine çevirmek istemeleridir. Örnek olarak ülkelere yabancı enerji şirketlerini çekmek veya imzalanan anlaşmalarda iyi şartlar sağlamak isteyen üretici ülkeler, enerji rezervlerini yüksek gösterirken, yabancı şirketler ise imzalanan anlaşmalarda

⁹³ Hasret Çomak, **Türkiye'nin Enerji Güvenliği, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye**, Ankara, Ofset Fotomat Yayınları, 2007, ss.71 - 77.

⁹⁴ Oğan, **a.g.e.**, s. 160.

⁹⁵ Haktan Birsal, "Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hâkimiyet", **2023**, No: 75, Temmuz - 2007, ss. 31 - 32.

⁹⁶ Cenk Pala, "Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?", **Görüş**, No: 54, 2003, s. 39.

kendi çıkarlarını maksimum derecede sağlamak için rezervleri düşük olarak beyan ediyorlar.⁹⁷

İEA'nın (*International Energy Agency*) yayınladığı rapora göre bölgede toplam ham petrol üretimi 2020 yılında 308.000.000 tona ulaşacağı tahmin edilirken, aynı yıl ham petrol ihracatı 180.000.000 ton düzeyine çıkacağı beklenmektedir. Bu oranları değerlendirdiğimizde, bölge ülkelerinin dünya politikasında etkili olma şansları yükselmektedir.⁹⁸ Ayrıca bölgede kanıtlanan 185 trilyon metreküplük doğalgaz rezervleri, dünyada kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin %6'ısını barındırdığı anlamına gelmektedir ve olası doğalgaz rezervlerini de buna eklersek, 210 trilyon metreküpe kadar, yani dünya rezervlerindeki payı %9'a kadar yükseleceği, tahmin edilmektedir.⁹⁹

Dünyada sanayileşme ve teknolojinin ilerlemesiyle enerji ihtiyacı da artarken, Hazar Bölge'sine ilgi de onunla paralel olarak artmaktadır. Ortadoğu'dan sonra dünyanın ikinci büyük doğalgaz ve petrol kaynaklarını barındıran Hazar, küresel aktörlerin dikkatlerini kendine doğru çekmektedir. Onlar ise çıkarları uğruna, bölgeye siyasi, kültürel ve ekonomik yönden yaklaşmayı ve oradaki enerjiyi kontrol altına alarak Batılı ülkelere ulaştırmayı hedeflemişlerdir. Bölgede yaşanan bu rekabet, ülkeler arasında silahlanmaya ve gruplaşmaya neden olurken, çekişme alanlarının haritasını da şekillendirmiştir.¹⁰⁰ Hazar Havza'sında kanıtlanmış rezervler miktarı kadar, olası rezerv miktarı da büyüktür. İlerleyen zamanlarda yapılan araştırmalar ve çıkartılan enerji kaynaklarının sonucunda, bölgenin önemi daha da artacağı, tahmin edilmektedir.

2.4.1. Kazakistan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan bir tarım ülkesi durumuna gelmiştir. Topraklarında zengin petrol yatakları bulunan ülke bu uygulama sonucunda petrol

⁹⁷ Çağrı Kürşat Yüce, "Avrasya'da Yaşanan Enerji Savaşları Sürecinde Türkiye'nin Siyaseti Ne Olmalı?", **2023**, No: 77, 2007, s. 46.

⁹⁸ Mustafa Aydın, **Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 432.

⁹⁹ Gamze Kona, **Türkiye - Orta Asya İşbirliği Stratejileri Ve Gelecek Senaryoları**, Ankara, IQ Yayıncılık, 2003, s. 98.

¹⁰⁰ Klare, **a.g.e.**, s. 114.

ihraç edememiştir.¹⁰¹ Son yıllarda bölgede Rusya'dan sonra ikinci büyük petrol ihraç eden ülke olmuştur. Bunun nedeni ise ülkedeki petrol yataklarının Azerbaycan'inkilere göre daha geç keşfedilmesi ve SSCB'nin bölgeye yaptığı yatırımlar olmuştur.¹⁰² Tengiz, Uzen ve Karaçaganak yataklarında petrol ihracatı yapılırken, Karaçaganak bölgesinde petrolün yanı sıra doğalgaz rezervleri de bulunmaktadır.¹⁰³

Kazakistan birçok uluslararası petrol firması ile yaptığı anlaşmalar sonucunda bölgede araştırma faaliyetleri başlamış, ama birçok deneme başarısız olmuş ve bu konu şirketlerin huzursuz olmalarına neden olmuştur. Fakat yapılan sondajlar derinleştikçe, Kazakistan'ın Hazar'da büyük rezervlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴

Kazakistan'ın Hazar'da petrol arama faaliyetleri, 1993 yılında Kazakistan *Caspi Shelf* adlı uluslararası bir konsorsiyum kurularak 1994'de araştırmalara başlayıp ve 1997 yılında Kazakistan'ın Hazar kıyılarında 60 milyar varil petrol olduğunu tahmin edildiği, açıklanmıştır. Kazakistan'ın Hazar'da önemli petrol yataklarına sahip olduğu ve bunların birçoğunun hala keşfedilmediği, tahmin edilmektedir. Kazakistan'ın en önemli enerji yatakları şunlardan ibarettir: Kaşagan, Karaçaganak, Korolev, Aliaruve Kumangaz, Tengiz, Aktau. BP'nin 2008 yılı verilerine göre Kazakistan'ın kanıtlanmış Petrol rezervleri 39,8 milyar varildir.¹⁰⁵

Kazakistan'ın önemli petrol sahalarından olan Tengiz'de, kanıtlanmış petrol rezervi 10 milyar varil olarak, belirlenmektedir.¹⁰⁶ Diğer kaynaklarda Tengiz'in petrol potansiyelinin 30 milyar varil olduğu kaydedilmiştir. Buda dünyadaki 10. büyük petrol kaynağı anlamına geliyor. Korolev'de sahasında ise 18,4 milyar varil petrol olduğu, tahmin ediliyor.¹⁰⁷ 2000 yılında Kaşagan Bölgesi'nde 4500 metre

¹⁰¹ Anar Somuncuoğlu, "Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri", **Türkistan Araştırmaları Dizisi**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 46.

¹⁰² Bilgin, **a.g.e.**, s. 214.

¹⁰³ Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 46.

¹⁰⁴ Yüce, **a.g.e.**, s. 171.

¹⁰⁵ "Kazakistan", **Hazar Petrol Şirketleri**, 20.08.2012, <http://www.kepco.ir/default-1281.aspx>, (Erişim: 04. 05. 2013).

¹⁰⁶ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁰⁷ Yaşar Onay, **Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik Ve Jeoekonomik Dinamikleri**, İstanbul, Avrasya Etütleri, 2002, s. 29.

derinlikte bir petrol yatağı keşfedildi. Uzmanlara göre 40 km geniş bir alanda olan bu yatağın 30 milyar varil potansiyeli vardır.¹⁰⁸

Kazakistan'ın sahip olduğu petrol rezervleri dünyada 13. sırada yer alır. Petrol üretimi ve ihracatı ülkenin ekonomisi için önemlidir. Hükümet 2015'e kadar yapılacak projelerde günlük 3,5 milyon varil petrol üretmeyi hedeflemiştir. Bunun 700 bin varilini Tengiz, 500 bin varilini Karaçaganak, 600 bin varilini Kurmangaz ve 1 milyon varilini Kaşagan'dan elde edilmesi, beklenmektedir. Kazakistan'ın doğalgazının yaklaşık %2,5'i Karaçaganak Bölgesi'nden, çıkarılmaktadır. Ülkenin güneyinde bulunan Amangeldi Bölgesi'nde de doğalgaz sahaları bulunmaktadır. Hâlihazırda Kaşagan ve Tengiz yataklarında petrol çıkarma faaliyetlerine öncelik tanınır ve ilerleyen zamanlarda bölgeden büyük ölçüde doğalgaz çıkarılması, beklenmektedir.¹⁰⁹

2.4.2. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Petrol, Bakü'de 19.y.y.'da keşfedilmiş ve ilk petrol çıkarılması Abşeron'dan başlamıştır.¹¹⁰ Azerbaycan'ın bazı bölgeler hala sondaj yapılmamasına rağmen, büyük ölçülerde petrol potansiyeline sahiptir. 2005 yılında 17 milyon tonluk üretim yapan bu ülke, ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre ispatlanmış 7 - 11 milyar varil petrol rezervine sahiptir. *Oil and Gas Journal* isimli dergiye göre, Ocak 2013 itibariyle Azerbaycan'da kanıtlanmış doğalgaz rezervlerini yaklaşık 35 trilyon metreküp ve kanıtlanmış ham petrol rezervi 7 milyar varil olarak tahmin edilmiştir. 2012 itibariyle dünyada en çok petrol ihracatçısı ülkeler arasında yer alan Azerbaycan, günde yaklaşık 930.000 varil petrol üretmektedir.¹¹¹

Azerbaycan'da petrol Güneşli, Çırağ, Kepez, Kura nehri kıyısında, Hazar Deniz'ine uzanan Abşeron Yarımadası'nda, Guba - Siyezen, Kabristan ve Gence civarında bulunmaktadır. Yine bu rezervlerin %58,3 Abşeron Yarımadası'nda ve Hazar Denizi'nde, %26,2'si Kür - Aras Ovasında, %6,7'si Guba - Siyezen

¹⁰⁸ Klevman, a.g.e., s. 85.

¹⁰⁹ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, İstanbul, Harp Akademileri**, 10 Mart 2006, ss. 29 - 31.

¹¹⁰ Klevman, a.g.e., s. 16.

¹¹¹ "Azerbajjan", 10.09.2013, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=aj>, (Erişim: 04. 05. 2013).

Bölgesinde bulunmaktadır.¹¹² Azerbaycan'ın petrol çıkarılan ve üretim yapılan petrol yataklarının çoğunluğu Bakü etrafındadır. Bu yataklardan 18'i deniz ve 39'u ise karadadır. Günümüzde bölgede 7 - 11 milyar ton petrol rezervi tespit edilse de, teknolojinin ilerlemesi ve yeni sahaların bulunması bu miktar artacaktır.¹¹³

Yapılan yatırımlar sayesinde her sene üretim miktarı artarken, Bakü yönetiminin atağa geçtiğini söylemek mümkündür. Çünkü bu sektörde yapılan 17 milyar dolarlık yatırımla 2015'e kadar her yıl 50 milyon ton üretim yapılması beklenmektedir.¹¹⁴ Azerbaycan'da yapılan petrol faaliyetlerinin birçoğunda, doğalgaz yatakları keşfedilmiştir. Önceleri İran ve Rusya'dan doğalgaz satın alan Bakü, bu ülkelere bağımlı olmaktan kurtulmuştur. Son yıllarda Şahdeniz'de önemli doğalgaz sahalarının keşfedilmesi ama gereken yatırımlar ve boru hatlarının inşa edilmemesi sebebiyle, ülke hala doğalgaz ihraç etmektedir. Hazar'ın Bahar Sahasında, AZNEFT - SOCAR tarafından, doğalgaz üretimi yapılmaktadır. Azerbaycan'ın toplam doğalgaz rezervi ABD enerji bakanlığı verilerine göre 30 trilyon metreküp ve İngiliz petrol şirketi BP'ye göre ise bu rakam 48,4 trilyon metreküptür.¹¹⁵ Olası diğer sahaları da hesaba katarsak, 3,5 trilyon metreküp yanı 65 trilyon metreküpe ulaşacağı, tahmin ediliyor.¹¹⁶

Azerbaycan'a ait olan Şahdeniz Bölgesi'nde tespit edilen doğalgaz rezervi 396 milyar metreküp olarak ileri sürülmüştür. Azerbaycan'da üretilen doğalgazın %90'ı Hazar'dan çıkarılmaktadır. İç tüketimini kendisi üretmek isteyen Azerbaycan devleti, ilerleyen zamanda birçok ülkeye doğalgaz ihraç etmeye başlamıştır.¹¹⁷

2.4.3. Türkmenistan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Zengin doğalgaz sahalarına sahip olan Türkmenistan, petrol rezervleri bakımından okadar şanslı değildir. Ülkenin 1,7 milyar varil petrol rezervi olduğu,

¹¹² Yüce, **a.g.e.**, s. 166.

¹¹³ Permek Pehremet, "Hazar Petrollerinde Başına Buyruk Efendilerin Gölgesi", **TÜRKSAM**, <http://www.turksam.org/tr>, 21.04.2013.

¹¹⁴ Kadir Dikbaş & Enes Cansever, "Hazar'ın Yükselen Yıldızı", **Aksiyon Dergisi**, Ankara, No: 632, 2007.

¹¹⁵ "Azerbaijan country analysis brief", October 2013, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/html, (Erişim: 04. 05. 2013).

¹¹⁶ Sedat Laçiner, "Hazar Enerji Kaynakları Ve Enerji – Siyaset İlişkisi", **OAKA**, No: 1, s. 41.

¹¹⁷ Mert Bilgin, **Hazar'da Son Darbe**, İstanbul, IQ yayınları, 2005, s. 153.

tahmin ediliyor.¹¹⁸ Türkmenistan'ın enerji politikasında yabancı şirketlerin desteği olmadan petrol çıkarmak isteyen ülke petrol üretimini 200,000 varil / günlük bir seviyeye çıkartmayı amaçlamaktadır. Türkmenistan'ın petrol sahaları daha çok güney kısmında bulunmaktadır. Ülkenin batısındaki sahaları da hesap ederek 2020 yılına kadar bu sektöre 60 milyar dolar yatırım yaparak 240 milyar metreküp doğalgaz ve 100 milyon varil petrol üretmeyi, hedeflemiştir.¹¹⁹

Ülkenin önemli petrol sahalarından Kum Dağı, Çelekom Yarımadası, Nebit Dağı ve Okarem'i sayabiliriz. Türkmenistan'ın doğalgaz yatakları doğu kısmında yer alır. Sahip olduğu doğalgaz rezervi, ABD enerji bakanlığına göre 50 trilyon metreküp civarında tahmin edilmektedir.¹²⁰ Bölgede çıkan doğalgazın içerisinde su ve buna benzer maddelerin bulunması, ayrıştırmanın pahalı olması ve maddi yönden desteklenmemesi, doğalgaz üretiminde düşüşe neden olsa da, bağımsızlık sonrası enerji politikasında yabancı firmaların desteğiyle bu sorunu aşmaya çalışmıştır. Yapılan araştırmalara göre, Türkmenistan'ın sahip olduğu toplam doğalgaz rezervi 257 - 314 trilyon metreküptür. Amu Darya Bölgesi'nde, kendi kategorisinde dünyanın en zengin doğalgaz yatağına sahiptir ve orada, 50 - 75 trilyon metreküp boyutlarında doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Bu sahanın yanı sıra Murgab sahası da 27 trilyon metreküplük kapasitesiyle ülkenin diğer büyük yataklarından biridir.¹²¹

Ülkenin milli doğalgaz üreticisi olan Türkmengaz şirketi, doğal gaz üretimini arttırmak için, ülkenin bazı bölgelerinde araştırmaya başlamıştır. Mayıs 2001'de ülkenin kuzeydoğusunda Darganata'da ve Karakurum Bölgelerinde ve Kızılkum Çölleri'nde de arama çalışmalarına hız verilmiştir.¹²²

¹¹⁸ Pembe Yıldız, "Türkmenistan Ülke Raporu", **KOSGEB**, (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi B.), 2005.

¹¹⁹ Yüce, **a.g.e.**, s. 179.

¹²⁰ Yüce, **a.g.e.**, s. 171.

¹²¹ Bilgin, **Avrasya...**, ss. 232 - 234.

¹²² Bircan Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz**, İstanbul, IQ yayınları, 2006, s. 72.

2.4.4. Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

19.y.y.'dan itibaren SSCB'nin Hazar Bölgesi'nde petrol ve doğalgaz arama faaliyetleri başlamıştır. 1997 yılında Dağıstan Bölgesi'nde 3500 kilometre kare büyüklüğünde olan “*Terek Caspian Foredeep*” keşfedildikten sonra orada petrol arama faaliyetleri başlandı. Daha sonra 2000 yılında Lukoil Şirketinin yaptığı arama çalışmalarında Khvalynskaya Sahası bulundu. Bölgede 2003 yılında detaylı petrol arama çalışmaları, başlanmıştır. 25 Temmuz 2000 tarihinde Lukoil, Yukos ve Gazprom Şirketlerinin bir anlaşma imzalamalarıyla Hazar'ın Rusya'ya ait olduğu bölgelerde yeni petrol ve doğalgaz aramaları başlatılmıştır. Ama o bölgenin Kazakistan'ın Kaşagan yakınlarında olması, iki ülke arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur. 14 Mayıs 2002'de Rusya - Kazakistan arasında imzalanan protokol sonucunda bir mutabakat sağlanmış ve Kurmangazi'nin Kazakistan sahası olmuştur ve Kazmunaigas, Gazprom ve Rosneft şirketleri 2003'de orada araştırmaya başlamışlardır. Diğer taraftan Khvalynskoye ve Tsentralnoye sahaları Rusya'ya ait olmuş ve Lukoil Şirketi o bölgede faaliyete başlamıştır. Lukoil Şirketi 2007'de yaptığı bir açıklamada, bölgeden 96,6 milyon varil petrol ve 9.13 milyar metreküp doğalgaz ihraç edildiğini ileri sürmüştür. Rusya'ya ait başka bir sahada yani Yuri – Korchagin'de, üç sondaj kulesi bulunur. Yapılan araştırmalar sonucunda bu bölgede, 570 milyon varil petrol rezervi olduğu, iddia edilmektedir.¹²³

2008 yılında İsveç petrol şirketi, Lundin tarafından Morskaya Sahası'nda yapılan petrol arama faaliyetlerinde 110 - 450 milyon varil petrol rezervi bulunduğu, açıklanmıştır. Aralık 2009'da bir Kıbrıs şirketi olan Gunvor ve Lundin şirketi arasında imzalanan bir anlaşmada, iki şirketin de ortak olarak çalışması hususu anlaşmaya varılmıştır ve bu çalışmalar günümüze kadar devam etmektedir.¹²⁴ Rusya, petrol rezervleri açısından 48,6 milyar varillik kaynağa sahiptir. Yani dünyada petrolün %5'i, doğalgaz açısından ise 44,8 trilyon metreküp yani dünyadaki toplam rezervlerin %24,2'sine sahip olmakla, enerji konusunda dünyada ciddi bir aktör olarak tanımlana bilir.¹²⁵

¹²³ “Rusya”, **Hazar Petrol Şirketleri**, <http://www.kepco.ir/default-1284.aspx>, (Erişim: 10.03.2014).

¹²⁴ Dabiri **a.g.e.**, s. 33.

¹²⁵ Nazım Cafersoy, “Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi”, **Stratejik Analiz**, No: 8, 2007, s. 53.

Rusya petrol üretiminde Suudi Arabistan'dan sonra dünyada ikinci konumda yer almaktadır.¹²⁶ Doğalgaz rezervlerini değerlendirecek olursak Rusya, dünyada birinci sırada yer almaktadır. Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacının %1,26'sı Rusya tarafından karşılanmaktadır. 2005 yılında 480 milyon ton petrol üreten Rusya'nın üretim miktarı, 2015 yılında 530 milyon tona yükseleceği, düşünülüyor.¹²⁷

2.4.5. İran'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip olan ülkeler arasında yer alan İran, 29,66 trilyon metreküp rezervi ile dünyada %16 yani Rusya'dan sonra en çok doğalgaz sahasına sahip ülkedir. Petrol rezervleri bakımında Suudi Arabistan'dan sonra dünyada ikinci konumda yer almaktadır. İran'ın Hazar'da üretime geçmemiş doğalgaz ve petrol yatakları bulunmaktadır ama Azerbaycan'la bazı kuyularda ihtilaf yaşaması ve statü sorununun da hala belirsiz olması nedeniyle, İran için kesin petrol ve doğalgaz potansiyelini tahmin etmek, mümkün olmamıştır.¹²⁸

2010 yılında Shell ve İran'ın enerji şirketleriyle ortak yapılan arama faaliyetlerinde, Hazar'ın İran'a ait bölgesinde 8 petrol ve doğalgaz yatakları bulundu. En büyüğünün 20 milyar varil petrolü olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan enerji yataklarının yakınında olan Alborz sahasında 20 milyar varil petrol ve Chalous enerji yataklarında 3 milyar varil petrol olduğu, iddia edilmektedir. 2012 yılında İran Devleti tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Hazar'da 6 doğalgaz yatağı bulunurken, yapılan tahminlere göre bölgede 50 trilyon metreküp boyutlarında doğalgaz rezervi bulunmaktadır.¹²⁹

¹²⁶ Kadir Dikbaş, "Hazar Petrolleri Ve Azerbaycan Enerji Koridoru", **Diyalog Avrasya Dergisi**, No: 1, 2000, s.12.

¹²⁷ Behnaz Asadikia, "Rusya: Süper Güç", **İran Stratejik Araştırmalar kurumu**, 10.08.2008, <http://www.csr.ir/departments.aspx?lng=fa&abtId=07&depId=44&semId=851>, (Erişim: 20.04.2014).

¹²⁸ Aghaee, **a.g.e.**, ss. 106 - 107.

¹²⁹ "Rusya", **Hazar Petrol Şirketleri**, 09.06.2013, <http://www.kepco.ir/default-1284.aspx>, (Erişim: 10.03.2014).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

Dış politikayı, bir devletin başka devlet veya devletler ya da geniş anlamıyla uluslararası alanda izlediği politikaların toplamı olarak tanımlayabiliriz.¹³⁰ Devletler güvenliklerini sağlamak için belli stratejiler uygular. Özellikle de yeni bağımsızlık kazanmış, askeri ve ekonomik açıdan zayıf olan ülkeler, bu stratejilerin birden fazlasına başvurarak egemenliklerini sağlamaya çalışmışlardır. Uluslararası sisteme yeni katılan aktörler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi gündeme gelir, yani ülkelerarası ilişkilerin sadece askeri ve güvenlik konulardan ibaret olmadığı aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları da önem kazanır. Karşılıklı bağımlılık, devletlerarası işbirliği fırsatları sunarken, dış politika temellerinin barıştan yana olduğu için savaşın ortaya çıkmasını da engellemektedir. Realizme göre güçlü devletler dış politikalarında çıkarlarını maksimize ederken, yeni bağımsızlığını kazanmış ve gelişmekte olan devletler güç veya çıkarlarını maksimize etmek yerine karşılıklı bağımlılık üzerine hareket etmeleri, gerekmektedir.¹³¹

Bağımlılık, bir devletin dış politikasının diğer bir devlet tarafından yani tek taraflı belirlenebildiğini etkileşimken, karşılıklı bağımlılık farklı ülkeler arasında ilişkilerini karşılıklı farklı etkileşimi anlatan bir kavramdır. Devletlerarasında karşılıklı bağımlılık ilişkisini iki farklı şekilde tanımlayabiliriz:

I. Asimetrik İlişki: Bu durumda bir ülke diğer ülkeye tek taraflı bağlı olduğu için, sadece bir ülke politik ve ekonomik yönden zarar görür.

II. Simetrik İlişki: Ülkeler arasında ilişki zarar gördüğünde her iki tarafda aynı ölçüde olumsuz olarak etkilenir.¹³²

Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan ise egemenliğini korumak için doğal kaynaklarından doğan üstünlüğünü uluslararası alanda kullanmak istemiştir. Bu aracı

¹³⁰ Ömer Kürçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf>, (Erişim: 03.03.2014).

¹³¹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, (Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)**, Bursa, Marmara Yayınevi, 2008, ss. 390 - 392.

¹³² Arı, **a.g.e.**, ss. 406 - 408.

kullanarak güvenliğinin sağlanması hedefiyle denge politikası yürütmüştür, yani güçlü bir devlete karşı bir veya birden fazla güçlü devlet dayanarak ve hatta onlarla ittifak kurarak ve onları birbirine karşı oynatarak, hedefine ulaşmaya çalışmıştır.¹³³ Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış politikası üç döneme yani Muttalibov, Elçibey ve Aliyevler dönemine ayrı. Her dönemin kendine has özellikleri ve gelişmeleri bulunurken, her dönem uygulanan dış politika yönü de farklı olmuştur. Burada, tez konusu gereği 1993 - 2003 yılları arasında Haydar Aliyev dönemi dış politikası mercek altına alınacaktır.

3.1. 1993 – 2003 Azerbaycan Dış Politikasına Genel Bakış

1980'lerin ikinci yarısında başlayan bağımsızlık mücadelesi, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla, sonuçlanmıştır.¹³⁴ Bağımsızlığını kazandıktan sonra Muttalibov dönemi (1991 - 1992) Azerbaycan dış politikasında, Rusya'nın uluslararası politikasına uygun olarak hareket etmiştir. Elçibey dönemindeyse (1992 - 1993) Rusya karşıtı politika izlemiştir.¹³⁵

Muttalibov ve Elçibey'in cumhurbaşkanlıkları döneminde ağır siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, yönetim zaafı, Dağlık Karabağ savaşı ülkeyi kaosa doğru sürüklemiştir. Böyle olumsuz şartlar içerisinde Elçibey'in cumhurbaşkanlığı on ay devam etti. 3 Ekim 1993'te ise yapılan Devlet Başkanı seçimlerinde oyların %99'unu alan Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Devlet Başkanı seçilmişti. Eski bir devlet adamı olan H. Aliyev, bölgedeki dengeleri daha iyi bildiği için İran ve Rusya ile politikalarını çok dikkatli bir şekilde yürütmeye çalışmıştır.¹³⁶

Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra Azerbaycan ve dünya düzeninin gereklerini dikkate alarak, yeni dış politikaya yönelirken, Azerbaycan dış politikasında stratejileri değiştirmeye başlamıştır. Bu politikanın amacı, Azerbaycan'da ve bölgede barışın sağlanması olmuştur. Sahip olduğu siyasi deneyim, Rus devlet

¹³³ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 315.

¹³⁴ Mahiri Abdullayev, "Uluslararası İlişkiler Tarihi", Bakü, Azerbaycan Beynelxalq Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 467.

¹³⁵ Ali Hasanov, *Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD (1991–1996)*, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı Yayınları, 1998, s. 13.

¹³⁶ Hüseyin Adıgüzel, *Zirve Haydar Aliyev'in Hayatı*, İstanbul, İleri yayınları, 2007, ss. 130 - 132.

geleneğini iyi bilmesi, bürokratik mekanizmaları yakından tanınması, onun etkili yaklaşımlar izlemesi ve hedefine ulaşmasında, yardımcı olmuştur.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın dış politikasının esaslarını dört temel üzerine oluşturmuştur:

- I. Bağımsız Azerbaycan devletini dünyaya tanıtmak.
- II. Bağımsız Azerbaycan devletinin demokratik blok içerisinde yer aldığını göstermek.
- III. Bağımsız Azerbaycan'ı önemli uluslararası kuruluşlara üye yaparak etkinliğini artırmak.
- IV. Ermeni sorununu adil bir şekilde çözmek.¹³⁷

H. Aliyev'in iktidara geldiği dönemde, dış politikasında önemli konulardan biri doğal kaynakların işlenmesi ve uluslararası pazarlara sunulmasıydı. Elçibey dönemindeki istikrarsızlıklar nedeniyle Azerbaycan'da yatırım yapmaktan vazgeçen birçok şirket, daha sonra Haydar Aliyev döneminde uygulanan başarılı iç siyaset ve lobicilikte sağlanan güvenle yeniden bölgeye ilgi duymaya başladılar. Ülke içinde istikrar sağlandıktan sonra, bağımsızlığı sağlamlaştırmak için iktisadi bağımsızlığın şart olduğunu düşünen Haydar Aliyev, yabancı petrol şirketleri ile anlaşmalar imzalamıştır. H. Aliyev ülkenin hedeflerini ve çıkarlarını belirleyerek ve kısa sürede uygulamaya geçirerek, büyük zaferler elde edebilmiştir.

1994'te Bakü'de SOCAR ile *Azerbaijan International Oil Consortium / AIOC* arasında "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe yer alan Azeri, Çırağ ve Güneşli petrol sahalarının ortak işlenmesi ve paylaşımı hakkındaki anlaşmanın imzalanmasıyla, Hazar Bölgesi'nde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verilmiştir. Asrın Anlaşması, diğer enerji kaynaklarının kullanılması için imzalanan ilk anlaşma niteliğini kazanmıştır.¹³⁸

H. Aliyev dönemindeki başka bir dış politika konusu, İran'la yaşadığı siyasi sorunlardı. Elçibey'in İran'da yaşayan Azerilerin haklarını savunması aynı zamanda Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesiyle ilgili sert politikası sebebiyle iki ülke

¹³⁷ Mehmet Dikkaya, **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, İstanbul, Beta yayınevi, 2009, ss. 250 - 251.

¹³⁸ Reha Yılmaz, "Azerbaycan'ın Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, No: 2, 2010, s. 77.

arasında gerginliklere yol açmış ama Haydar Aliyev'in bu politikayı değiştirmesi ve İran'la yakın ilişkiler kurmak istemesi, sorunun çözülmesine yol açmıştır.¹³⁹

Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra dış politikada çok yönlü diplomasi izlerken, ülke içinde karışıklıkları çözerek istikrarı sağlamaya çalışmış ve bunu da başarmıştır. Dış politikadaki köklü değişimlerden biri, Rusya'yla ikili ilişkileri geliştirerek siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda her iki devlet içinde uygun adımlar atılmıştır. 1998 yılında Rusya - Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönem başlarken, ekonomik ve sosyal alanda iki ülkenin de eşit hukuki haklara sahip olduğu, temaslar yürütülmüştür. Haydar Aliyev'in bu politikası Rusların düşüncelerinde hala eski sömürgeleri olarak gördükleri Azerbaycan'ı, bağımsız devlet olarak tanımlanmasına ve bu görüşün değişilmesine, neden olmuştur.¹⁴⁰

H. Aliyev'in iktidar dönemindeki en önemli konulardan biri, Karabağ işgalini çözmek, olmuştur. Rusya'nın askeri ve Batı'nın maddi desteğini alan Ermenistan, bölgeye saldırmıştır. Haydar Aliyev hükümetinin dış politikasının ilk hedefi olan Karabağ sorunu için izlediği diplomatik yöntem, Dağlık Karabağ'ın probleminin tarihini, mahiyetini ve köklerini bütün yönleri ile açıklamaya, Azerbaycan'ın haklı olduğunu bütün dünyaya duyurmaya çalışmak olmuştur ve bu konudaki mevcut bilgi boşluğunu doldurmuştur. 1993 yılında sorunun çözülmesi için AGİK çerçevesinde 11 üyeli bir "Minsk Grubu", oluşturulmuş ve bölgeye gözlemci gönderilmeye karar verilmiştir. Başlangıçta sorunun istediği doğrultuda çözülmesi için Rusya'ya yakın duran Azerbaycan, daha sonra bunun mümkün olmadığını anlayınca, Rusların ülkesinde asker bulundurma teklifini geri çevirmiştir.¹⁴¹

Azerbaycan'ın Anayasa'sında dış politikasının çerçevesi "Azerbaycan Cumhuriyeti diğer ülkelerle ilişkilerini, bu ülkelerce de kabul görmüş uluslararası hukuk normları ile belirtilen ilkeleri esas alarak kurma şeklinde açıklanmaktadır"¹⁴² şeklinde belirlenmiştir. Azerbaycan'ın dış politika hedeflerini böyle sıralayabiliriz:

¹³⁹ Süha Bölükbaşı, **Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorununun Etkileri**, İstanbul, İletişim, 2004, s. 88.

¹⁴⁰ Adıgüzel, **a.g.e.**, s. 245.

¹⁴¹ Reha Yılmaz & Elnur İsmayılov, "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", **BİLGESAM**, Rapor No: 37, İstanbul, 2011.

¹⁴² Azerbaycan Respublikası Konstitusiyası, **II. Bölüm: Devletin Esasları**, 10. Madde.

- I. Ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini ve uluslararası hukukta kabul görmüş sınırları çerçevesinde toprak bütünlüğünü korumak, onun güvenliğini bölgesel ve uluslararası güvenlik sistemi ile sağlamak.
- II. Uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılmak, barış içinde bir arada yaşama ilkesinden hareketle uluslararası platformlarda yer almak.
- III. Diğer devletlerle bilimsel, kültürel, insani ilişkiler ve geniş bilgi alışveriş mekanizmaları oluşturmak.
- IV. Çıkarları Azerbaycan'ın devlet çıkarları ile uyumlu olan devletlerle ittifak ilişkileri kurmak ve ülkenin uluslararası konumunu güçlendirmek için bu devletlerin imkânlarından yararlanmak.
- V. Ülkenin demokratik ve serbest piyasa ekonomisi yolu ile ilerlemesini, ülke içinde ve dışarıda bağımsız politika yürütülmesini sağlamak.
- VI. Bölgede var olan çatışmaların ortadan kaldırılmasına ve karşılıklı ilişkilerin kurulmasına çalışmak.
- VII. Azerbaycan'a karşı yürütülen dış baskıları bertaraf etmek için uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurmak.
- VIII. Vatandaşların temel hak ve hukuklarının korunmasına yönelik uluslararası normların uygulanmasını sağlamak.
- IX. Planlanmış ve halkın çıkarlarına uygun dış politika yürüterek ülke ekonomisinin uluslararası ekonomiye uyum sağlayabilmesi için tüm imkânları kullanmak.”¹⁴³

Azerbaycan'ın dış politikasını değerlendirecek olursak siyasal ve ekonomik ve kültürel anlamda ayrı ayrı incelememiz gerekmektedir. Bakü, devletlerarası ilişkilere önem verdiği için siyaset ve dış politika temelini uluslararası hukuk prensiplerine uygun olarak düzenlerken, bölgesel sorunların diplomatik ve barışçıl yollarla çözülmesi, ülkelerin egemenlik haklarına saygılı olmayı ve kültürel alanda ülkeler arası her türlü sorunun kültürel bilgilerin paylaşılmasıyla çözülebileceğini, savunmaktadır. Ayrıca yeni bağımsızlık kazanan ve gelişmekte olan Azerbaycan dış politikasını ekonomik yönden, karşılıklı bağımlılık üzerine uygulamak istemiştir. Bu çerçevede büyük şirketleri ve uluslararası aktörlerle imzaladığı enerji anlaşmaları ve

¹⁴³ Hasanov, a.g.e., ss. 12 - 13.

karşılıklı teminat vererek, bağımsızlığını ve ülke ekonomisini güvence altına alarak bölgede etkili konuma gelmeyi, hedeflemiştir.¹⁴⁴

1992 yılında Bakü'de yeni hükümetin göreve başlaması, Rusya'nın yeniden Azerbaycan'la birleşmesi için tutum sergilemesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırmasını desteklemesi, iki ülke arasında ilişkilerin gerginleşmesine ve Azerbaycan'ın dış politikasında bağımsız şekilde hareket etmesine neden olmuştur.¹⁴⁵ Bağımsızlık sonrası Azerbaycan, dış politikasında Kafkas ülkeleriyle, yakın komşu ilişkileri kurmak ve geliştirmek istemiştir. Örnek olarak 8 Mart 1996 tarihinde Gürcistan ve Azerbaycan arasında imzalanan Kafkas Bölgesi'nde güvenlik ve sulh anlaşmasını, gösterebiliriz.¹⁴⁶

Azerbaycan'ın dış politikasında ABD ve AB, ülkelere arasındaki ilişkilerde önemli konulardandır. Azerbaycan'ın jeopolitik olarak bulunduğu bölge Batılı ülkelerin politik ve ekonomik menfaatleriyle uzlaşmaktadır. Batı ile yaptığı işbirlikleri ve Rusya'nın çıkarları arasında denge politikası kurarak, kendi egemenliğini ve bağımsızlığını da riske atmayacak bir politik çizgi, sergilemiştir. Diğer taraftan bağımsızlığını korumak için bölgesel ve uluslararası örgütlerle özellikle Avrupa Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Birleşmiş Milletler ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile işbirliği yapmaya başlamıştır. Ayrıca NATO, Avrupa Konseyi, Parlamentolar arası İşbirliği, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği gibi uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla ikili ilişkiler kurduğunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹⁴⁷

Tarihte olduğu gibi Azerbaycan komşu ülkeleri olan İran, Türkiye ve Rusya'nın etkisine maruz kalan bir ülke dir. Bu konu, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması sonrasında ülkenin dış politikasında da etkisini göstererek, devam etmiştir. Azerbaycan'ın dış politikasında etkili olan diğer faktörleri şöyle özetleyebiliriz: Küresel ve bölgesel güvenlik tehditleri, doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını

¹⁴⁴ Hasanov, **a.g.e.**, ss. 14 - 15.

¹⁴⁵ Abdullayev, **a.g.e.**, s. 487.

¹⁴⁶ Hasanov, **a.g.e.**, ss. 27 - 28.

¹⁴⁷ Meherrem Kasımov, **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti (Konsepsiya Meseleleri)**, Bakü, Bahar Yayınları, 1997, s. 86.

işgal etmesi, küresel süreçler, jeostratejik konum, bölgesel ve uluslararası sorunlara sorumlulukla yaklaşma ve işbirliği zorunluluğu.¹⁴⁸

H. Aliyev Azerbaycan devletinin ve milletinin temel hedeflerini böyle belirtmiştir: “Askeri birimlerin modernleştirilmesi ve güçlendirilmesi, bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunması, dış politikada demokratik ve çok kutuplu faaliyetlerin desteklenmesi, sosyal ve hukuk devletinin kurulması ve geliştirilmesi, demokrasi, Karabağ probleminin çözülmesi, pazar ekonomisine geçişin sağlanması.”¹⁴⁹

3.2. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Hazar’ın Statüsü İle İlgili Yaklaşımlar

Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve Hazar etrafındaki devletlerin yükselmesinden dolayı, bu deniz, uluslararası sorunların artmasına neden olmuştur. Yeni kurulan cumhuriyetler Hazar’daki mevcut ve tahmin edilen enerji kaynaklarını, ülke ekonomilerinin ilerlemesi için kullanmak istemişlerdir. Bu konunun da gerçekleşmesi için Hazar’ın statü sorununun bir an önce çözüme kavuşması, şart olmuştur. Ekonomik ve güvenlik faktörlerin yanı sıra, Hazar’a sahildar devletler ulusal sınırlarının bir parçasını teşkil eden Hazar Denizi’ndeki sınırlarının hangi bölgeye kadar egemenlik haklarına sahip olduklarının bir an önce belirlenmesini, istemektedirler.

H. Aliyev’in iktidarında başlayan Hazar’ın statü sorunu günümüze kadar iki görüş ile devam etmiştir. Birinci “sınır gölü”; yani kıyıdaş ülkeler arasında ulusal sektörlere bölünmesi ve her ülke kendi sektöründe egemenlik hakkına sahip olunması görüşüdür. İkinci “açık deniz”; iç sularından sonra başlayan 12 millik kara suları, 200 millik veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölge, görüşüdür.¹⁵⁰

H. Aliyev 1994 yılında imzalanan “Asrın Anlaşması” ile Hazar’daki (*de facto*) durumunu meşrulaştırmak istemiş ve Batılı şirketler kadar Hazar’ın statüsü konusunda çatıştığı Rus ve İran devletlerine de kendi sektöründeki petrol yataklarının

¹⁴⁸ Elmar Memmedyarov, “Hazar Regiyonu için Yeni Yol”, **Türk Siyaseti Toplusu**, No: 3, 2007, s. 40.

¹⁴⁹ Ramiz Mehdiyev, **Azerbaycan, Küresellesmenin Talepleri**, İstanbul, DA Yayıncılık, 2005, ss. 220 - 221.

¹⁵⁰ Aghaee, **a.g.e.**, ss.14 - 15.

işletilmesinde paylar vermiştir. Anlaşmanın hazırlık aşamasında İran anlaşmaya dâhil olmak için Hazar'ın statü konusunda Azerbaycan'ı desteklemiştir, ama daha sonra ABD'nin baskıları sonucunda konuya dâhil edilmemiş ve bu da İran'ın sert tepkisine neden olmuştur. 1998 yılında Rusya - Kazakistan arasında Hazar'ın kuzeyindeki enerji yataklarının işletilmesi için anlaşma imzalanmış, 2001 yılında Rusya - Azerbaycan arasında buna benzer bir ikili anlaşma da imzalanmıştır.¹⁵¹

1998'de Batılı şirketleriyle Alov, Araz ve Şerg kaynaklarının işletilmesi için anlaşma imzalayan Azerbaycan, İran'ın tepkisini çekmiştir. Söz konusu sahaların kendine ait olduğunu iddia eden İran, 2001 yılında Azeri araştırma gemileri, bölgede araştırma yaparken İran'ın askeri uçakları tarafından taciz edilerek bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Azerbaycan Başbakanı Rasizade İran'ın Azerbaycan Büyükelçisi Ahad Gazai'yi çağırarak hükümetin itirazını bildiren bir not vermiştir. İran'ın o dönem Dışişleri Bakanı K. Harrazi konuyla ilgili olarak Hazar'ın statü sorununun belirlenmesine kadar hiç bir kıyıdaş ülkenin Hazar'daki rezervleri işlenmesine hakkı olmadığını, beyan etmiştir. 2001 yılında Vladimir Putin'in Bakü ziyaretinde Putin ile Aliyev Hazar'ın statüsü konusunda bir protokol imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Hazar, deniz yatağı orta hat prensibine göre kıyıdaş ülkeler arasında bölünerek, su yüzeyinin ise ortak şekilde kullanılması hususunda, anlaşılar. Ayrıca anlaşmaya göre her ülkenin kendi bölgesinde olan kaynaklar üzerinde egemenlik hakkı tanınıyordu. Daha sonra 2002 yılının Eylül ayında H. Aliyev'in Rusya ziyareti sırasında iki ülke arasında Hazar'ın paylaşımıyla ilgili olarak anlaşma imzaladılar.¹⁵²

3.3. Azerbaycan'ın Hazar'a Kıyıdaş Ülkeler İle Yaşadığı Sorunlar

Hazar'ın statü ve paylaşım tartışmaları devam ederken, paralel olarak kıyıdaş ülkeler arasında enerji kaynaklarının paylaşımı ve isimlendirilmesi sorunu da ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Hazar'daki enerji kaynaklarını kullanarak onların dünya pazarına sunmak ve bundan gelen gelir ile ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek ve gelişmiş askeri ekipmanlar ve cihazlar almakla orduyu güçlendirerek Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları geri almak, istemiştir.¹⁵³

¹⁵¹ Soltan, **a.g.m.**, s. 68.

¹⁵² Soltan, **a.g.m.**, s. 69.

¹⁵³ Mirza Abdül, "Nüfus ve Petrol Kavgası", **Azadlıq**, Bakü, 29.01.1997.

3.3.1. Türkmenistan İle Yaşadığı Sorun

Sovyetler Birliği döneminde (*Promejutocnoe/Aradaki Olan*) olarak adlandırılan bölge, daha sonra bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler olan Azerbaycan ve Türkmenistan arasında paylaşılmayan bölge olmuş ve her ülke oranın kendi ulusal sektöründe olduğunu iddia ederek, Azerbaycan “Kepez” ve Türkmenistan ise “Serdar” olarak adlandırmıştır. İki devlet de farklı kanıtlar ve haritalar kullanarak, bölgenin kendi egemenliklerinde olduğunu açıklamışlardır. Diğer taraftan 1994 yılında “Asrın Anlaşması”nda yer alan “Azeri” ve “Çırağ” yatakları “Azeri” yatağını Türkmenistan “Hazar” ve “Çırağ” yatağını ise “Osman” olarak Türkmenistan tarafından adlandırılırken, SSCB dönemindeki adları (*Kaveroçkin*) ve (*26 Bakü Komiseri*) olarak geçiyordu.¹⁵⁴

Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov Aralık 1995’te BM’de yaptığı açıklamasında “dış politikada sorunumuz olan yegâne ülke Azerbaycan’dır” ifadesini kullanmakla, Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki sorunun ciddiyetini, göstermiştir.¹⁵⁵ Hazar’da çizilecek olan orta hat, Azerbaycan - Türkmenistan arasında gerginliğe neden olan enerji kaynaklarının hangi ülkeye ait olacağına, önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan’ın Kepez olarak isimlendiren ve kendisine ait olan bölge Türkmenistan’ın tepkisini çekerek, 1996 yılında Azerbaycan devletine itiraz notları vermesine neden olmuştur. Türkmenistan’ın Serdar olarak adlandıran aynı bölge, 1997 yılında Azerbaycan’ın Lukoil ve Rosneft ile imzaladığı anlaşmalarla cevap vermiştir. Kepez / Serdar olarak tanımlanan bölge, “Azeri ve Çırağ” yataklarının doğusunda bulunmaktadır. Ancak o dönem Rusya Devlet Başkanı olan Boris Yeltsin ve Türkmenistan tarafından yapılan baskılar nedeniyle Lukoil ve Rosneft şirketleri bu anlaşmayı feshetmişlerdir. 1998 yılında aynı yataklar için Türkmenistan ve Mobil şirketi arasında imzalanan anlaşmadan, Azerbaycan’ın aldığı tavır nedeniyle, şirket vazgeçmiştir.¹⁵⁶

“Asrın Anlaşması”nda yer alan Azeri / Hazar ve Çırağ / Osman yatakları üzerinde hak iddia eden Türkmenistan, Çırağ / Osman petrol sahasının yarısı ve Azeri / Hazar

¹⁵⁴ “Hazar Deniz mi, Göl mü?”, *Sabah*, 14. 08. 2001.

¹⁵⁵ Rasim Musabeyov, “Bize Tezyig Etmeye Çalışırlar”, *Bizim Esr*, Bakü, 7 Haziran 2001.

¹⁵⁶ Aghaee, *a.g.e.*, ss. 45 - 47.

Petrol sahasının tamamının kendi ulusal sektöründe olduğunu, açıklamıştır. 2001 yılında iki ülke arasındaki kriz büyüyerek, Türkmenistan Bakü'deki büyükelçiliğini kapatma kararı almıştır.¹⁵⁷

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yaşanan diğer anlaşmazlık ise Türkiye'nin de %10 pay sahibi olduğu, Azerbaycan'ın "Şahdeniz" yatağında önemli miktarda doğalgazın bulunması ve Türkmenistan'ın ürettiği doğalgazı dünya pazarlarına ulaştırmasında zorluk çektiği ve bu konuda Türkiye'ye önem verdiği için Azerbaycan'la rekabete girmesi, olmuştur. Gerçekleşen bu rekabette önceleri Türkmenistan gazını Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştıracaktı. Trans - Hazar boru hattı için başlangıçta sadece "transit ülke" konumunda olan Azerbaycan daha sonra Şahdeniz yatağında zengin doğalgaz kaynaklarının bulunmasıyla %50 pay istemiş. Bu payı fazla bulan Türkmenistan devleti, anlaşmayı kabul etmedi ve böylece iki ülke arasında anlaşma sağlanamamış ve planlanan bu hat kısa süre sonra rafa kaldırılmıştır.¹⁵⁸ Devre dışı olan bu Trans - Hazar boru hattının yerine şimdilik sadece Azeri gazını taşıyan BTE hattı, çalışmaya başlamıştır. Bu durumun karşısında Türkmenistan, Hazar'da askeri gücünü arttırmış ve diğer taraftan da İran ve Ermenistan arasında yapılmaya başlayan doğalgaz boru hattına da destek vermiştir.¹⁵⁹

3.3.2. İran İle Yaşadığı Sorun

21 Temmuz 2001 yılında Azerbaycan araştırma gemilerinin İran tarafından taciz edilmesinden sonra, Hazar'ın güneyindeki Araz - Alov - Şerg yataklarındaki araştırmaların yasa dışı olduğunu Bakü'ye bildirerek, Hazar'ın statüsünün kesin olarak belirlenmesine kadar tek taraflı yapılan bu tür faaliyetlerin önlenmesini, istemiştir. Ayrıca İran ve Azerbaycan dışında Türkmenistan'da Şerg / Altın Asır / Elburz sınırlarının içerisinde olduğunu, belirtmiştir.¹⁶⁰

2001 yılında İran - Azerbaycan arasında gerginliğe yol açan araştırma gemilerinin İran uçakları tarafından bölgeden çekilmesi sonucunda İran'ın eski

¹⁵⁷ Rasim Musabeyov, "Bize Tezyig Etmeye Çalışırlar", **Bizim Esr**, Bakü, 7 Haziran 2001.

¹⁵⁸ "Türkmen Sefiri Gayıdacag", **Bizim Esr**, Bakü, 7 Haziran 2001.

¹⁵⁹ Bextiyar Tuncay, "Biz Geosiyasi Katakliizmlerden Doğan Müveggeti Rahatsızlıqlara Dözmeyi Bacarmalıyız", **525. Gazete**, Bakü, 9 Haziran 2001.

¹⁶⁰ "Caspian Oil Hopes Down But not Out", **Agence France Presse**, 31 Temmuz 2001, (Erişim: 05.10.2014).

Devrim Muhafızları Komutanı Muhsin Rezai bu olaylarla ilgili bir açıklama yaparak, "...Bizi Azerbaycan'ı geri almak zorunda bırakmasınlar... Azerbaycan 180 yıl önce, Rusya tarafından işgal edilene kadar İran'ın eyaletlerinden biriydi ve merkezi hükümetin korumaması yüzünden İran'dan ayrılmak zorunda kalmıştır..."sözleri Azerbaycan'a İran tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. İran sözcüsü Hamid Reza Assefi 24 Temmuz'da, Tahran'ın meşru haklarını korumak için aldığı önlemler karşısında Bakü'nün şikâyet etmesini hayretle izlediklerini, açıklamıştır.¹⁶¹ 25 Temmuz'da iki ülke arasında yaşanan bu soruna ABD hükümeti, İran'ın Azeri araştırma gemilerine karşı yaptığı askeri müdahaleyi onaylamadığını, açıkladı. Ayrıca, 15 Ağustos'ta ikinci bir açıklama yapan ABD, İran'ı bölgede provokatörlük yapmakla suçladı. Rusya Dışişleri Bakanlığı da bir açıklama yaparak, İran ve Azerbaycan arasında gerçekleşen bu olayda, " tarafları daha sakin olmaya" davet ederek, açıkça Azerbaycan'ı desteklemiş oldu. Konuyla ilgili olarak H. Aliyev ise "burası daha önce SSCB - İran sınırı idi, şimdi SSCB yok ama biz hepimiz beraber BDT'yiz" sözleriyle BDT'nin ortak savunma şemsiyesi altına girebileceğinin sinyallerini vermiş ve dikkatleri Rusya'nın Azerbaycan'ın pozisyonunu desteklemesine, çekmiştir.¹⁶²

Hazar'a kıyısı olan Kazakistan, konuyla ilgili olarak, Hazar'ın kıyıdaş ülkeleri arasında imzalanan anlaşmaların bozulmasına yol açarak, silah kullanılmasını Kabul etmediklerini beyan etmiş ve açıkça Azerbaycan'ı desteklemiştir. 18 Nisan 2001'de İran cumhurbaşkanı Hatemi "ülkesinin Hazar'daki ulusal çıkarlarını korumak için gerekirse silahlı kuvvetlerini kullanabileceğini ve İran ordusunun her an savaşa hazır olduğunu" açıklaması konunun boyutunu ortaya koymuştur. Ayrıca İran Dışişleri Bakanı da "İran'ın, Hazar'daki ulusal sektörü içerisindeki zengin petrol yataklarını koruyabilecek güçte olduğunu" açıklamıştır.¹⁶³

İran ve Azerbaycan arasında tartışmalara yol açan enerji yatakları "Şerg - Alov - Araz", Türkmenistan "Altın Asır" ve İran ise "Elbruz" ismini vermektedir. Hazar'da Azerbaycan - Türkmenistan arasında devam eden gerginlik,

¹⁶¹ Oğan, a.g.e., s. 175.

¹⁶² "ABD'den İran'a Hazar Uyarısı", NTV, 27 Temmuz 2001, <http://www.ntvmsnbc.com>, (Erişim: 05.10.2014).

¹⁶³ "Gazaxıstan Azerbaycan'a Destek Verdi", **Kaspiy**, Bakü, 30 Haziran 2001.

Türkmenistan'ın Hazar'da bulunan enerji yataklarının işletilmesinde bir uluslararası şirketin bulunmasına zorlanırken Azerbaycan da, zaman zaman aynı sorunu yaşamıştır. Azerbaycan'ın, Exxon Mobil şirketi ile "Savalan" yatağı için imzaladığı anlaşmada, şirket, İran ile sorunların çözülmesini şart koyarak, anlaşmadan vazgeçmiştir. Daha sonra İran - Azerbaycan arasında "Alov" yatağı sorunu nedeniyle İngiliz BP şirketi büyük ekonomik kayıplara uğradığını açıklarken, sorunun çözülmesine kadar çalışmalarını durdurduğunu, beyan etmiştir.¹⁶⁴

Tablo 1. İhtilafli Petrol ve Doğalgaz Sahalarının Farklı Ülkeler Tarafından Adlandırılması

Azerbaycan	Türkmenistan	İran	SSCB
Kepez	Serdar	-	Promejutocnoe
Şerg - Alov - Araz	Altın Asır	Elbruz	-
Azeri	Hazar	-	Kaveroçkin
Çırağ	Osman	-	26 Bakü Komisarı

3.4. ENERJİ POLİTİKASI

Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan Ülkedeki enerji kaynaklarını ülkenin gelişmesi için kullanmak istemiştir, fakat araştırmaların yapılabilmesi için yeterli teknolojiye sahip olmadığından bu projelerin gerçekleşmesi için Batılı devletlerin yatırımlarını ülkeye çekmeye çalışmıştır. Haydar Aliyev'in uzun yıllara dayanan siyasi tecrübesi olması, petrol faktörünün Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve uluslararası bağlantılarda önemli rolü olduğunu bilmekteydi. H. Aliyev iktidara geldikten sonra 25 Haziran 1993'te Hazar Deniz'inin Azerbaycan sektöründe SOCAR ve Batılı şirketlerin petrol üretimiyle ilgili görüşmelerine ara verirken, ülke petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e nakledilen boru hattı projesini de iptal etmiştir. Daha sonra Rusya'yı karşısına almak istemeyen H. Aliyev, Bakü, İstanbul ve Houston Şehirleri'nde Rus yetkililerle görüşmeler yaparak, 23 Ekim 1993'te Rusya'yla bir anlaşma imzalayarak, Rus şirketi Lukoil'e Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol arama faaliyetleri için izin verilmiştir. Haydar Aliyev'in yürüttüğü politika ülkenin Rus yörüngesine girdiğini gösterse de asıl amaç, Rusya'yı karşısına

¹⁶⁴ Ferid Memmedov, "Azerbaycan xezer'de Birinci Karşıdurmanı Ududur", **Ayna**, Bakü, 3 Ağustos 2001.

almak istememesi olmuştur. Yürütülen “yakınlaşma” politikası sonucu, 1994 başında Rusya Başbakanı Çernomırdin, Azerbaycan’ın Batılı şirketlerle anlaşma yapmasına itiraz etmediklerini bildirmiştir.¹⁶⁵

9 Mart 1993’te yani “Asrın Antlaşması” imzalanmadan önce, Bakü - Ceyhan boru hattından Azerbaycan petrolünün taşınması için anlaşma imzaladılar. Bu hattın ana ihraç boru hattı olması nedeniyle bölgedeki devletler kendi çıkarları için daha uygun olan boru hattı güzergâhını kendi ülkelerini gösterirken, H. Aliyev Cumhurbaşkanlığı döneminde her zaman Azerbaycan petrolünün uluslararası piyasaya ihraç edilmesine en uygun ülkenin Türkiye olduğunun altını, çizmiştir.¹⁶⁶

4 Şubat 1994’te SOCAR, Lukoil şirketine kendi hissesinden %10 pay vereceğini açıklamıştır. Eylül 1994’te Bakü’deki Gülistan Sarayı’nda SOCAR ve AIOC / *Azerbaijan International Oil Consortium* arasında “Asrın Antlaşması” olarak adlandırılan “Hazar Denizi’nin Azerbaycan sektöründe yer alan Azeri, Çırağ ve Güneşli yataklarında petrolün ortak işlenmesi ve pay bölüşümü hakkında antlaşma” imzalanarak, o bölgelerde petrol arama ve çıkarma hakkı AIOC’a verilmiştir. Bu projenin toplam bedeli 8 milyar dolar, üretilebilir petrol rezerv miktarı 540 milyon ton ve 90 milyar metreküp doğalgaz olduğu, tahmin ediliyordu.¹⁶⁷

Azerbaycan petrolünün hangi hatla dünya piyasasına ulaşılması konusunda önemli gelişmeler 1999 yılının ikinci yarısında gerçekleşmiştir. H. Aliyev’in kararlı tutumu ve BP - Amocco ortaklığının konuya ilişkin çekincelerini kaldırması Bakü - Tiflis - Ceyhan hattıyla ilgili, şirket ve devlet temsilcileri arasında görüşmeler başlamıştır. Aynı yıl AGİT İstanbul Zirvesi’nde konuyla ilgili olarak gelişmelerin hızlanmasına karar verip, daha sonra Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan devlet başkanları Azerbaycan petrolünün Ceyhan’a akıtılmasını öngören anlaşmayı imzalamışlardır. Nisan 2000’de BP ve AMACO yetkilileri ile ABD, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan devlet yetkilileri arasında görüşmeler başlanmış ve sonuçta üç ülkenin de meclisi konuyu onaylanmak üzere, Bakü - Ceyhan inşaatının başlanmasına ilişkin ortak metin hazırlanmıştır. Mayıs 2000’de metin, Azerbaycan

¹⁶⁵ Çelik & Kalaycı, **a.g.m.**, s. 107.

¹⁶⁶ Nijat Yusifov, “Ceyhan nagsası”, **Bakı Sun gazetesi**, 21 September 2002, ss. 1 - 2.

¹⁶⁷ Çelik & Kalaycı, **a.g.m.**, ss. 107 - 108.

ve Gürcistan Parlamentoları tarafından onaylanmıştır.¹⁶⁸ 1 Ağustos 2002’de Londra’da “BTC CO” şirketi kurularak bu hatta ilişkin çalışmalarına başlatılmış, daha sonra 18 Eylül 2002 tarihinde Bakü’de BTC ana ihraç boru hattının temeli atılmıştır.¹⁶⁹

Temel atma törenine Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve diğer devletlerin Cumhurbaşkanı katılmıştır. Haydar Aliyev tören sırasında uzun bir konuşma yaparak, Bakü - Tiflis - Ceyhan’ın gerçekleşmesini “Azerbaycan’ın on yıllık petrol stratejisinin sonucu” olarak altını çizmiş ve ABD desteği olmadan gerçekleşmesi olanaksız olan bu projenin Güney Kafkasya’ya güvenlik getireceğini, aynı zamanda Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan’ı birbirlerine daha sıkı bağlarla bağlayacağına da dikkat çekmiştir.¹⁷⁰

2003 yılına kadar Azerbaycan’da 7 petrol yatağı karada ve 15 petrol yatağı Hazar Deniz’inde olmak üzere toplam 22 petrol yatağı için anlaşma imzalanmıştır. Adı geçen anlaşmalar içerisinde Şahdeniz yatağının önemi şu sebeplere göre başkadır: birincisi, bu yatağın iki büyük kuyusunda 100 milyon ton petrol rezervi tahmin edilirken 400 milyar metreküpe ulaşan doğalgaz potansiyeli de tahmin ediliyor ve bu rakamlar bölgede Azerbaycan’ı doğalgaz konusunda İran ve Rusya’ya rakip göstermektedir, ikincisi bu proje ABD’nin katılmadığı ama İran’ın dâhil olduğu tek projedir.¹⁷¹

2003 yılında Hazar’daki gemiyle petrol arama çalışmaları açılışı törenine katılmayan H. Aliyev, orada bulunan devlet mensuplarına bir mektup göndererek, duygularını şöyle ifade etmiştir: “Hazar Denizi’nde en büyük ve güçlü olan bu cihazın açılması tüm petrol endüstrisi altyapısının gelişiminde niteliksel yeni aşamadır. Teknik yönden "Lider" Hazar’ın herhangi derinliğini fethetmeye kadirdir”.¹⁷²

¹⁶⁸ Nijat Yusifov, “Ceyhan nagsası”, **Bakı Sun gazetesi**, 21 September 2002, ss. 1 - 2.

¹⁶⁹ Bakü - Tiflis - Ceyhan Proje Direktörlüğü, <http://btc.com.tr/proje.html>, 11.04.2006 (Erişim: 22.01.2014).

¹⁷⁰ “Hayal Gerçek Oldu”, **Bizim Asır**, 19 Eylül 2002.

¹⁷¹ Nefise Kuhneverd, “Khoutoute Naft Bakü - Ceyhan”, **İran Gazetesi**, 07 Haziran 2005.

¹⁷² “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Lider yarım damla yüzen sondaj teçhizat istismara Bırakılması töreninin katılımcılarına başvurusu, 24 Temmuz 2003”, **International Online Library**, 16 Aralık 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/az/205310.html>, (Erişim: 22.01.2014).

Bu projeler büyük ülkelerin Azerbaycan'a desteğini sağlarken, ülkenin ekonomik kalkınmasına neden olmuştur. H. Aliyev'in yürüttüğü enerji politikası yeni bağımsızlığını kazanan ülkenin dış politikasının genişlemesinde ve ekonomik olarak ülkenin ilerlemesinde önemli rol oynamıştır.¹⁷³

3.4.1. Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Azerbaycan'ın petrolü maddi ve ekonomik boyutuyla paralel olarak stratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. Hazar etrafındaki yeni kurulan cumhuriyetler, bağımsızlık ve egemenliklerini korumak için bölgede bulunan enerji kaynaklarını politik ve güvenlik yönünden kullanmak istemişlerdir.¹⁷⁴

Petrol sanayisinde petrol paylaşımından çok, üretilen petrol dünya piyasalarına nasıl ulaşacağı tartışma konusu olmuştur. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, 90'lı yılların ortasından günümüze kadar dünyada önde gelen enerji şirketleriyle anlaşmalar imzalarken, enerji kaynaklarının dış piyasalara nasıl ulaşılacağı ve ulusal çıkarlarını düşünürken stratejik planlar yapmaya başlamıştır.¹⁷⁵ H. Aliyev döneminde Azerbaycan petrolünün taşınması için bir kaç güzergâh öngörülürken, bunlardan sadece bir kaç resmi olarak görüşülmüştür. Kuzey hattı: Bakü - Novorossisk,

Batı hattı: Bakü - Supsa, Güney hattı: Bakü - İran, Doğu hattı: Afganistan ve Pakistan üzerinden geçen hat, Güney - Batı hattı: Bakü - Ceyhan. BTC boru hattı ile ilgili H. Aliyev döneminde birçok çalışma yapılmış ama 13 Temmuz 2006 günü işletmeye açıldığından Haydar Aliyev sonucu görememiştir.¹⁷⁶

Bakü - İran ve Bakü - Pakistan hatları gündeme geldikleri ilk günden, büyük devletlerin tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan petrolünün Afganistan'dan geçerek Pakistan'a sevk edilmesi güvenlik sağlama açısından tehlikeli olduğu için gerçekleştirilmemiştir. Diğer hat olan Bakü - İran ise petrolün İran üzerinden Basra

¹⁷³ Natic Aliyev, "An Interview With Natic Aliyev", **Azerbaijan International Magazine**, Spring 1998, s. 65.

¹⁷⁴ Rustam Mamedov, "Neftyanaya Diplomatiya Baku", **Mejdunarodnaya Jizn**, 2001, No:3, Moskova, ss. 51- 53.

¹⁷⁵ "Enerji Kaynaklarının Nakil Stratejisi", **Azerbaycan**, http://www.azerbaijans.com/content_1030_tr.html, (Erişim: 15.05.2014).

¹⁷⁶ Mübariz Gurbanlı, **Sülhe Giden Yol**, Bakü, Ozan yayınları, 2000, s. 57.

Körfezine ve oradan büyük gemiler ve tankerlerle dünya pazarına ulaşılmasını İran'a büyük bir koz olacağını düşünen ABD hükümeti ilk günden tepkisini ortaya koyarak uygulama şansını kaybetmiştir. Böylece adı geçen hatlardan sadece Bakü - Ceyhan, Bakü - Supsa ve Bakü - Novorossisk boru hatları projeleri üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. Azerbaycan ulusal amaçları için 1995'te Kuzey ve Batı istikametinde olmak üzere iki boru hattının işletilmesine karar almış ve petrol boru hatlarının inşasına başlamıştır. Konu ile ilgili olarak 18 Ocak 1996 tarihinde Moskova'da Kuzey boru hattına ilişkin ve 8 Mart 1996 tarihinde Tiflis'te Batı boru hattına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. Bakü - Ceyhan hattının çok pahalı olduğunu açıklayan AIOC, SOCAR ise ekonomik açıdan çok stratejik boyutu önemli olduğunu savunurken ikisi arasında söz konusu boru hattı için anlaşmazlıklar yaşanmıştır.¹⁷⁷

3.4.1.1. B.T.C

1992 yılında Türkiye tarafından önerilmiş ve Azerbaycan devleti tarafından büyük istekle kabul edilmiştir. Bu proje, Elçibey döneminde Rusya'nın tekelinden kurtulmak için şekillenmeye başlamıştır. 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması"yla proje hız kazanmıştır.¹⁷⁸

Proje Azerbaycan Milli Meclisinde, 12 Aralık 1994 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Gürcistan Devlet Başkanları 29 Ekim 1998 tarihinde Ankara'da bir araya gelerek ortak bildirme imzalamışlar ve amaçlarının bu projeye siyasi destek verecekleri olduğunu, açıklamışlardır.¹⁷⁹ Daha sonra aynı yıl projenin hayata geçirilmesi için çalışma grupları oluşturmak hedefiyle Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan arasında bir

¹⁷⁷ Araz Aslanlı, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan dış Politikasında Doğal Kaynaklar", **The First News**, 14/12/2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20111214015540632.html>, (Erişim: 15.05.2014).

¹⁷⁸ Anar Gayıbov, "Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü - Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi", **Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü**, No: 2005.

¹⁷⁹ Aqıl Asadov & Eyüp Zengin, Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 9, 2009, ss.100 - 101.

protokol imzalanmış ve aynı yılın Eylül ayında Türkiye ve Azerbaycan arasında görev paylaşımı için mutabakata varılmıştır.¹⁸⁰

18 Kasım 1999 yılında İstanbul’da yapılan AGİT Zirvesi’nde bir araya gelen Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri bir anlaşma imzalamışlardır ve anlaşmada “ Ev Sahibi Ülke Anlaşması”, “Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması” da bu tarihte parafe edilmiştir. Aynı zirvede Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye arasında bir bildirme imzalanarak, Kazakistan devleti İstanbul Deklarasyonu’nda herhangi bir boru hattı için taahhüt etmediği petrolünün BTC ham petrol ana ihraç boru hattı’na verilmesini hedeflediğini, açıklamıştır. Anlaşmadan sonra BTC projesini yürütmek için BOTAŞ Ocak 2000 tarihinde bir direktörlük oluşturarak, faaliyete başlamıştır. Daha sonra 17 - 18 Ekim 2000’de Azerbaycan, Gürcistan ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşması”nı tamamlamış, 19 Ekim 2000’de ise Türkiye Cumhuriyeti ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması”nı, BOTAŞ ile de “Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması”nı imzalamıştır. 3 Ekim 2001’de BTC projesi desteklenmesi için “Sponsor Grup” Exxon Mobil ve Lukoil dışındaki diğer AIOC üyeleri (BP, DELTAHESS, SOCAR, İTOCHU, RAMCO, STATOİL, TPAO ve UNOCAL) katılımıyla Azerbaycan tarafından oluşturulmuştur. Grubun üyeleri hattı kontrol ederek, Ana İhraç boru Hattı’nın da üyesi olmuşlardır.¹⁸¹

2001 yılında BTC’nin temel mühendislik çalışmaları tamamlanırken, 18 Haziran 2002’de detay mühendislik çalışmaları tamamlanmıştır. Ağustos 2002’de projenin sponsorlarından oluşan, projenin finansmanı ile inşaatını gerçekleştirmek üzere, “BTC Yatırım” (*BTC Investment*) ve “BTC Anonim Şirketi” adlı iki ayrı şirket Londra’da kurmuşlardır. Projenin %30 finansmanının katılımcı olan taraflar yani AIOC konsorsiyumunu oluşturan şirketler, geri kalan %70’inin ise uluslararası finans kuruluşları ve ticari bankalar tarafından yani Dünya Bankası, resmi Amerikan kuruluşları ve Avrupa Kalkınma Bankası tarafından sağlanmasına karar verilmiştir.

¹⁸⁰ Esat Güzel & Barış Tozal, “Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, Cilt: 3, No: 2, 2011, s.7.

¹⁸¹ Metin, *a.g.e.*, ss. 232 - 236.

10 Eylül 2002’de projenin 3. ayağı yani inşaat aşamasına başlanmıştır.¹⁸² 20 Eylül 2002’de projenin Türkiye kesimi sözleşmeleri Ankara’da imzalanmış ve ardından 26 Eylül 2002’de Adana’da Ceyhan terminali temel atma töreni gerçekleştirilmiştir.¹⁸³ Daha sonra, 23 Mayıs 2003’te Gürcistan’ın Tetri Skaro kentinde hattın Gürcistan kısmının temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Törene Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze ile beraber Azerbaycan, Türkiye ve diğer devletlerin temsilcileri de katılmıştır 2003 yılında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla projenin temeli atılmıştır.¹⁸⁴

BTC’nin inşaat çalışmaları 8 Nisan 2003’te başlamıştır. 2004 yılında projenin finansman çalışmaları tamamlanırken ABD Exim Bank ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC) ve Dünya Bankası’nın da aralarında bulunduğu yaklaşık 20 uluslararası kredi kuruluşu projenin kredisini onaylamışlardır.¹⁸⁵ BTC’ye ilk petrol yüklemesi 2005 yılında devlet başkanlarının katıldığı bir törenle Azerbaycan tarafından başlanmıştır.¹⁸⁶ 28 Mayıs 2006’da Ceyhan’a ilk petrol ulaşırken, aynı yıl Haziran ayında tankerlere yükleme başlamıştır.¹⁸⁷ 16 Haziran’da Kazakistan hatta dâhil olarak 2008’de petrol pompalanmıştır.¹⁸⁸

Hazar petrolünü dünyaya ulaştıran BTC hattının uzunluğu 1767 kilometredir ve bunun 248 kilometrelik bölümü Gürcistan, 443 kilometrelik bölümü Azerbaycan ve 1076 kilometrelik bölümü Türkiye üzerinden geçmektedir. Ceyhan’a her gün 400.000 varil petrol sevkiyatı yapılması ve daha sonra bu rakamın 1 milyon varile ulaşacağı, hedeflenmiştir ve bu miktar dünya üzerinde günlük 84 milyon varil olan petrol üretiminin %1’inden biraz fazlasını oluşturduğu, anlamına gelmektedir.¹⁸⁹ Bu hat Azerbaycan’ın Azeri - Çırağ - Güneşli yataklarındaki petrolünü güvenli şekilde

¹⁸² Zeliha Vural, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikada Yeri ve Türkiye’ye Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, 2006, ss. 43 - 44.

¹⁸³ “Azerbaycan Prezidenti Bakü - Tiflis - Ceyhan’ın Temelinin Goyulması ile Bağlı Müraciət Gönderib”, **525-ci Gazete**, 24 Mayıs 2003. (Erişim) 15.05.2014.

¹⁸⁴ Vural, **a.g.m.**, ss.43 - 44.

¹⁸⁵ Elnur Eyvazov, **Azerbaycan ve NATO**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2004, s. 92.

¹⁸⁶ Sedat Laçiner, “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji - Siyaset İlişkisi”, **OAKA**, No: 1, 2006, s. 57.

¹⁸⁷ Vural, **a.g.m.**, ss. 42 - 44.

¹⁸⁸ Nefise Kuhneverd, “Khoutoute Naftə Bakü - Ceyhan”, **İran Gazetesi**, 07 Haziran 2005.

¹⁸⁹ Vural, **a.g.m.**, ss. 42 - 44.

Avrupa'ya ulaştırmasının yanı sıra, Kafkasya Bölgesi'nde Rusya etkisini petrol üzerinde kırmakla beraber, Rusya topraklarından geçmemektedir ve bu konu Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya'ya bağımlılığını azalttığını göstermektedir.¹⁹⁰

3.4.1.2. B.T.E.

Avrasya'daki doğalgaz kaynaklarını dünya piyasasına ulaşmasında Azerbaycan ve Türkiye'nin işbirliğinin olduğu bir projedir. BTC'den sonra en önemli proje olan BTE, Azerbaycan'ın doğalgazını Gürcistan üzerinden geçerek daha sonra Türkiye'nin batısından güney Avrupa ülkelerine ulaştırmakta önemli rol oynamaktadır. Temmuz 1996 yılında Şahdeniz yatağıyla ilgili anlaşma imzalanırken 4 Ekim 1997'de onaylanmış ve 17 Ekim'de yürürlüğe girmiştir. 1996 yılında yedi üyeden oluşan konsorsiyum, doğalgazın işlenmesi ve ulaştırılmasındaki sorumluluğu ele almıştır. Anlaşmadaki sorumluluk "Şahdeniz Konsorsiyumuna" verilirken, projenin süresi 30 yılı kapsamaktadır. Şahdeniz yatağı 800 kilometrelik alanı kapsarken, projenin yatırım tutarı 4,1 milyar dolardır.¹⁹¹ Doğalgazın bir miktarı Türkiye'de kullanılırken, diğer kısmı da Yunanistan ve oradan İtalya'ya verilmektedir. Mayıs 1999 yılında BP şirketi tarafından Azerbaycan'ın Hazar'daki Şahdeniz yatağında yapılan keşif faaliyetleri sonucunda 1 trilyon metreküp olduğu tahmin edilen doğalgaz rezervlerinin bulunması sonucunda, BTC'ye paralel olarak BTE'nin kurulması gündeme geldi. Haydar Aliyev ve Saparmurat Türkmenbaşı arasında yapılan görüşmelerde yılda 5 milyar metreküp olan Azerbaycan gazının Trans - Hazar hattından nakledilmesinde uzlaşma sağlansa da, Trans - Hazar'ı yapacak olan Türkmenistan şirketi sözleşmenin süresini uzattıktan sonra H. Aliyev konuya tereddütle yaklaşmıştır. Bu gelişmelerden sonra kendi gazını pazarlamasında yeni yollar aramaya başlayan Azerbaycan, Bakü - Tiflis - Erzurum yolunun daha uygun olduğunun anlamıştır.¹⁹²

12 Mart 2001'de transit ülkeler ve Şahdeniz konsorsiyumu hükümetler arasında alım - satım anlaşması imzalanmıştır. 2002 yılında Tiflis'te yapılan bir törende Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Azerbaycan

¹⁹⁰ Yüce, **a.g.e.**, ss.319 - 320.

¹⁹¹ Meftun, **a.g.e.**, ss. 246 - 247.

¹⁹² Aras, **a.g.e.**, ss. 95 - 98.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev arasında Azerbaycan'ın doğalgazını Türkiye'ye ihraç etmek için imzalanan ilk anlaşma olmuştur. 16 Nisan 2002'de Londra'da projenin son anlaşması imzalanırken, yöneticiler projenin uygulamasını resmi olarak açıklamışlardır. BP tarafında yapılan tahminlere göre bu projede 2004 yılından itibaren 15 yıl boyunca her gün 6,6 milyar metreküp doğalgaz Türkiye'ye ulaşacaktı ama projenin yapımında bazı sorunların ortaya çıkmasıyla ilk doğalgaz teslimi 2006 yılında yapılmıştır. 2007 yılında BTE doğalgaz hattından Azerbaycan'dan 1.279 milyar metreküp doğalgaz Türkiye'ye nakledilmiştir. 2020 yılında bu rakamın 22 milyar metreküpe ulaşacağı öngörülmektedir.¹⁹³

Bu hattın uzunluğu 980 kilometre olduğu ve 260 kilometre olan bölümü Türkiye'de ve 258 kilometresi Gürcistan ve 462 kilometre bölümü de Azerbaycan'da bulunmaktadır. Bu projede ülkelerin hisseleri BP %25,5, STATOIL %25,5, SCA "SOCAR Commercial Affiliate" %10, TOTALFINAELF %10, LUKAGİP %10, OIEC "Oil Industries Engineering and Construction / İran" %10 ve TPAO %9'dan ibarettir. Ayrıca projenin toplam maliyeti 2,5 milyar dolar tahmin edilmiştir.¹⁹⁴

BTE'nin Türkiye topraklarında yapılan inşaatı ve işletme sorumluluğu BOTAS'a ve Azerbaycan'daki kısmı ise SOCAR şirketine aittir. Faaliyete başladığı günden itibaren Hazar'daki doğalgazı Avrupa'ya ulaştırmasında Türkiye'nin gaz nakledilmesinin önünü açmasına sebep olmuştur. Doğu - Batı enerji koridorlarının olmasının yanı sıra, Türkiye üzerinden yapılacak olan Kuzey - Güney enerji koridorlarının işbirliklerine açık olduğunun da, sinyalini vermiştir. Ayrıca Türkiye'nin doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını da azaltmasının yanı sıra, Türkiye'nin bu projedeki doğalgazı diğer ülkelere satabileceği için ekonomik yönden de ülkeye yararlı olacaktır.¹⁹⁵

Bu proje, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasına sebep olurken, büyük devletlerin siyasi desteğini de ülkeye artırmıştır. BTC'de olduğu gibi BTE'de stratejik bir yatırımdır. Hattın geçtiği bölgelerde uluslararası yatırımların artmasının yanı sıra, üç ülke arasında işbirliği ve ticari ilişkilerin de gelişmesinde etkili

¹⁹³ Meliha Ener & Orhan Ahmadov, "Türkiye - Azerbaycan Petrol - Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, No: 2, 2007, s.126.

¹⁹⁴ [Http://www.tpao.gov.tr](http://www.tpao.gov.tr), Mayıs 2003, **Hürriyet**, (Erişim) 18.04.2014.

¹⁹⁵ Pamir, **AB'nin Enerji...**, s. 80.

olmuştur. Ayrıca Türkiye tüketici ülke olmasının yanı sıra, Hazar'daki kaynakların Avrupa'ya ulaşmasında çıkış kapısı olmuştur.¹⁹⁶

3.4.1.3. Bakü – Supsa

20 Eylül 1994 tarihinde AIOC ve SOCAR'ın başkanlığını yaptıkları yabancı şirketler grubu arasında imzalanan anlaşma sonucunda Azeri - Çırağ - Güneşli erken petrolünün nakli öngörülmüştür.¹⁹⁷ 8 Mart 1996 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze Bakü - Supsa arasına petrol boru hattı inşası konusunda anlaşmaya varmışlardır. Azeri - Çırağ - Güneşli yataklarında elde edilen erken üretim petrolü taşıyan bu hat, Şubat 1999 yılında çalışmaya başlamıştır. Toplam maliyeti 6 milyar dolar olan Bakü - Supsa hattının finansmanı AIOC tarafından yapılmış ve yıllık 7,2 milyon ton civarında kapasitesi ve uzunluğu 920 kilometredir. Hat üstünde toplam 5 istasyon bulunurken, karada 2,5 kilometre uzaklıkta olan tankerlere doldurulur. Ayrıca Gürcistan'ın hiç bir mali sorumluluk almadığı bu hattan geçen her varil petrol başına 0.17 dolar ücret almaktadır.¹⁹⁸

17 Nisan 1999'da Bakü - Supsa boru hattının açılış töreninde H. Aliyev konuşmasında “Bakü - Supsa petrol boru hattı Gürcistan ile Azerbaycan arasında dostluğun, işbirliğinin parlak örneğidir. Bizim halklarımız her zaman verimli ve başarılı işbirliği yaptılar. Gürcü ve Azerbaycan halklarının yüzyıllara dayanan dostluğu bizim eşsiz zenginliğimizdir. Biz bu dostluğu kolluyor ve yeni bir biçimde geliştiriyor, genişletiyoruz... Gürcistan ve Azerbaycan'ın verimli işbirliğinin pek çok örneği vardır. Fakat Bakü - Supsa petrol boru hattı, kuşku yok ki şimdiki aşamada bu işbirliğinin doruk noktasını oluşturuyor” biçimindeki söylediği sözlerle bu hattın ülkeler arasındaki önemini bu sözlerle açıklamıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Laçiner, a.g.m., s. 60

¹⁹⁷ “SOCAR, Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı Üzerinden Yaptığı İhracatın Hacmini İndirdi”, **The First News**, 04.03.2014, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140304100124359.html>, (Erişim: 15.05.2014).

¹⁹⁸ International Energy Agency, **Caspian Sea Region** <http://www.eia.doe.gov>, (Erişim) 15.05.2014.

¹⁹⁹ “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Bakü – Supsa boru hattının açılış töreninde konuşması”, **International Online Library**, 17 Nisan 1997, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/1999520.html>, (Erişim: 15.05.2014).

Bu güzergâhın önemli avantajlarından, Azerbaycan petrolünün temiz halde “Azeri light” markası ile dünya pazarına ulaşmasını ve aynı zamanda Bakü - Novorossisk hattıyla kıyaslandığında daha ucuz şekilde ulaştığı, söyleyebiliriz. Yani Bakü -Supsa’yla nakledilen petrolün 13,14 ABD doları ve Bakü - Novorossisk hattıyla nakledilen petrol, 15,67 ABD dolarına malolduğu, bilinmektedir. Ayrıca Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk kez petrol ulaşımında alternatif güzergâha, sahip olmuştur.²⁰⁰ Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına, Rusya üzerinden ve Rusların etkisi olmadan başka güzergâhtan ulaşabileceği tek boru hattı olduğundan dolayı, stratejik önem taşımaktadır. Bakü - Supsa hattı, Bakü - Novorossisk hattı gibi eski boru hatlarının tamir edilmesi ve bazı bölümlerinde değişmesi ve yeni bölümlerin ilave edilmesiyle, faaliyete başlamıştır. Erken üretim petrolünün taşınmasının yanı sıra, BTC gibi ana ihraç petrolünün de taşınması bu projede hayata geçirilmek için, düşünülmüştür.²⁰¹

AB ülkeleri Supsa hattındaki petrolün Ukrayna’nın Odessa Limanı’na kadar uzatmayı ve oradan Odessa - Brodi - Kdansk boru hattıyla birleşerek, Avrupa’nın kuzeyine taşınmasına, olumlu bakmaktadırlar. “Yüzyılın Anlaşması” bağlamında SOCAR petrol partilerinin üçüncü bölümünü 2000 yılının ilk yarısında Supsa’ya varmıştır. Bu partilerin hacmi 1 milyon varildir. İlk iki parti petrolü Fransız Total Şirketi alırken, üçüncü partide ihaleyi ABD’nin Mobil Şirketi kazanmıştır. Supsa terminalinden İsrail, İspanya, Yunanistan, ABD, İtalya ve İzlanda’ya petrol gönderilmiştir.²⁰²

3.4.1.4. Bakü – Novorossiysk

Önceleri Rus ham petrolünü Azerbaycan’da bulunan rafinelere taşımak için kullanılan hat, tamir edildikten sonra ters yönde çalışmaya başlamıştır. Bakü - Novorossisk ya da Kuzey hattı, 12 Kasım 1997 yılında Türkiye’nin Başbakanı’nın da bulunduğu AIOC ortağı olan devletlerin üst düzey makamlarının da aralarında bulunduğu resmi törende açılmış ve aynı yıl 200.000 ton petrol Tikhoretsk üzerinden

²⁰⁰ Toğrul İsmail, “Azerbaycan’ın Enerji Nakil Stratejisi”, **Enerji Günlüğü**, 19.08.2013, http://enerjigunlugu.net/azerbaycanin-enerji-nakil-stratejisi_4606.html#U3-ALXKSy5I (Erişim: 15.05.2014).

²⁰¹ Bilgin, **a.g.e.**, s. 281.

²⁰² Aras, **a.g.e.**, s. 100.

Rusya'nın Novorossisk limanına sevk edilip ve faaliyete başlamıştır.²⁰³ Hattın 153 kilometresi Çeçenistan ve 1411 kilometresi Rusya topraklarında yer almaktadır. Hattın işletilmesi konusunda sorumluluk Rus şirketi olan Transneft'e aitken, Azerbaycan'dan gelen petrol Novorossisk'ten gemilere yüklemesi konusunda yine aynı şirketin sorumluluğu altındadır ve şirket her ton petrol için 15,67 dolar ücret almaktadır.²⁰⁴

Bakü - Grozni - Novorossisk hattının anlaşmasına göre, yılda 5 milyon ton kapasiteye sahiptir. 2001 yılında bir ay içinde tam üç kez kapanan bu boru hattıyla ilgili sorunun, Rusya bölümünde kalan boruların eksikliği ve yapım hataları gösterilerek, diğer sebep ise boru hattının Çeçenistan'dan geçen bölümünde meydana gelen petrol hırsızlığı vakalarıydı.²⁰⁵

Harita 6. Boru ve Doğalgaz Hatları

Kaynak: <http://azer.com/aiweb/map.html>

²⁰³ "Azerbaycan boru hatları üzerinden 8 milyon 92 bin ton ham petrol ihracatı yaptı", **The First News** 21.04.2014, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140421055025093.html>, (Erişim: 15.05.2014).

²⁰⁴ Necdet Pamir, "Avrasya Boru Hatları, Enerji Güvenliği ve Türkiye", **Türkiye Maden Mühendisliği Odalar Birliği**, 10 Aralık 2001, s. 12.

²⁰⁵ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, DER Yayınları, 2001, s. 96.

3.5. Haydar Aliyev Döneminde İmzalanan Enerji Anlaşmaları

Azerbaycan'ın ilk petrol anlaşması 1989 yılında “Ramco Energy” Şirketiyle, imzalanmıştır.²⁰⁶ Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol ve doğalgaz sahaları Azeri - Çırağ - Güneşli - Şahdeniz sahalarından ibarettir. Yeni bağımsızlığını kazanan ülke, yeterli teknolojiye sahip olmadığından petrol ve doğalgazın çıkartılıp ve işletilmesi ve ulaşılması konusunda problemlere karşılaşmıştır. Eylül 1992 yılında Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketinin birleşmesi sonucunda, Azerbaycan Petrol Şirketi (*State Oil Company Of The Azerbaijan Republic / SOCAR*) kurulmuştur. Devlet bu birleşmenin amacı olarak yabancı sermaye ve enerji şirketlerini ülkeye çekerek, modern teknolojiyle rezervlerin işletilmesi ve üretim miktarının artmasını sağlamak istemiştir.²⁰⁷

Azerbaycan deniz yatakları dışında, karada bulunan enerji yatakları içinde farklı anlaşmalar imzalamıştır. 1994 yılından günümüze kadar petrol yatırımlarından toplam 3,2 milyar dolar maddi destek ülkeye sağlanırken, 2000 yılının başından itibaren karadaki enerji yatakları için 20'den fazla uluslararası anlaşma imzalayan Azerbaycan hükümeti, bu yatırımlardan toplam 60 milyar dolar kar elde etmiştir.²⁰⁸

3.5.1. Azeri - Çırağ - Güneşli Yataklarının Anlaşması

Bu yataklar için yapılan görüşmeler SSCB döneminden itibaren başlamıştır. Kaynakların araştırılması için gerekli fonlara sahip olmayan Azerbaycan, projelerin gerçekleşmesi için Batılı ve uluslararası şirketleri ülkeye çekmek hedefiyle 1991 yılının Ocak ayından itibaren ihaleye çıkarmış BP, Statoil ve Unocal ve birçok şirket bu ihaleye katılmıştır. Daha sonra 1992 yılında petrol yatakları için faaliyete başlamak isteyen şirketler bir konsorsiyum kurarak konuyla ilgili görüşmelere başladılar. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi olan SOCAR'ın projeden %30 pay alması kaydıyla, Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (*Azerbaijan International Oil Consortium / AIOC*) ve SOCAR arasında sahaların geliştirilmesi

²⁰⁶ Aras, **a.g.e.**, s. 58.

²⁰⁷ Çelik & Kalaycı, **a.g.m.**, s. 63.

²⁰⁸ “Azerbaycan boru hatları üzerinden 8 milyon 92 bin ton ham petrol ihracatı yaptı”, **The First News**, 21.04.2014, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140421055025093.html>, (Erişim: 15.05.2014).

için anlaşma imzalandı. Nisan 1994 yılında Rus şirketi Lukoil'a kendi hissesinden %10 pay vereceğini açıklayan SOCAR, diğer firmaları Rusya tarafından gelecekte yapılacak her türlü muhtemel baskıya endişelendirmiştir.²⁰⁹

20 Eylül 1994 tarihinde SOCAR ve AIOC arasında yapılan görüşmeler sonucunda "Asrın Anlaşması" anlaşması imzalanarak, Azeri - Çırağ - Güneşli yataklarında petrol arama faaliyetleri başlamıştır. Ayrıca anlaşmada yer alan hükümlere göre Azerbaycan devletinin adı geçen üç petrol yatağı üzerinde egemenliği devam edilmektedir. İlgili anlaşma 2 Aralık 1994'te Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylandıktan sonra, 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiştir. Azeri yatağı 113 kilometre, Güneşli yatağı, 82 kilometre ve Çırağ yatağı 94 kilometre kıyıda uzaklıkta bulunmaktadır. Bu proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervleri 540 milyon ton ve doğalgaz ise toplam 90 milyar metreküp olduğu, öngörülmüştü. Ayrıca proje bedeli 80 milyar dolara ulaşırken, beklenen kar 120 milyar dolar civarında olacağı, tahmin ediliyordu. Katılım payının her %1'i için yabancı şirketler tarafından Azerbaycan hükümetine 300 milyon dolar prim ödeyecekti. Primin yarısı anlaşmanın yürürlüğe girdiği günden 30 gün sonra, %25 ise ortalama günlük üretiminin 40.000 varile ulaştığı tarihte ve kalan kısmı ise ihraç boru hattının çalışmaya başladıktan sonra ödenmesi planlanmıştı. Faaliyetler sonucunda çıkartılan 253 milyon ton petrol ve onunla birlikte 55 milyar metreküp doğalgaz, Azerbaycan'a ait olacaktı.²¹⁰ Yataklar toplam 432,4 km² alanı kapsarken, anlaşma 30 yıllık süreyi kapsamış olup, söz konusu dönemde 511 milyon ton (4 milyar varil) petrol çıkarılacağı, öngörülmüştü. Beklenen kar ise 120 milyar dolardı.²¹¹ Bu anlaşma *Production Sharing Agreement* / Üretim Paylaşım Anlaşması²¹² şeklinde imzalanarak, anlaşmada yer alan şirketler içerisinde Amerikalı şirketlerin %40 payı ve İngiliz

²⁰⁹ Aras, a.g.e., s. 39.

²¹⁰ Elşan Memmedov, "Asrın Müqaviiisi Azerbaycan Neft Senayisinde Ve İktisadında Mühüm Merheledir", **Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları**, No:10, 1997, ss. 18 - 21.

²¹¹ Aras, a.g.e., ss. 59 - 60.

²¹² Bu sözleşme yaygın olarak hükümet ve bir veya birden fazla enerji şirketi arasında imzalanır. Sözleşmede şirketin ülkeden çıkardığı petrol veya doğalgaz miktarından ne kadar alacağı, anlaşmanın imzalandığı sırada belli olur. Günümüzde Ortadoğu ve Orta Asya'da kullanılır. Üretim paylaşım anlaşmaları ülkenin petrol şirketi için arama faaliyetleri karşısında ödül amacıyla, verilir. Üretim paylaşım anlaşmaları kendi kaynaklarını geliştirmek ve bunu yabancı şirketleri çekmek isteyen için uzmanlık ve / veya sermaye eksikliği ülkelerin hükümetleri için yararlı olabilir. Onlar katılan petrol şirketleri için çok karlı anlaşmalar olabilir, ancak genellikle ciddi risk içerebilir.

şirketlerinin payı ise yaklaşık olarak %19'dı.²¹³ Günümüzde Azeri - Çırağ - Güneşli anlaşma çerçevesinde 300 milyon ton petrol üretilmiştir.²¹⁴

Tablo 2. AZERİ - ÇIRAĞ - GÜNEŞLİ Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	10.0000
BP	İngiltere	17.1267
AMACO	ABD	17.0100
UNOCAL	ABD	10.0482
LUKOİL	Rusya	10.0000
STATOİL	Norveç	8.5633
EXXON	ABD	8.0006
TPAO	Türkiye	6.7500
PENNZOİL	ABD	4.8175
İTOCHU	Japonya	3.9205
RAMCO	İskoçya	2.0825
DELTA NİMİR	Suudi Arabistan	1.6800

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97 / 2, TİKA Yayınları, s.4

3.5.2. Karabağ Yatağı Anlaşması

10 Kasım 1995 tarihinde Azerbaycan ve James Tilley başkanlığında Lukagip, AGIP, Lukoil ve Pennzoil şirketlerinin birleşmesinden kurulan Hazar Denizi Uluslararası Petrol Şirketi CIPCO arasında 130 milyon ton rezerve sahip olan Karabağ bölgesinde yer alan yataklar için imzalanan anlaşmada, 1,7 milyar dolar değerinde olan bu sahanın keşfi ve işletilmesi için 25 yıllık bir anlaşmadır. 13 Şubat 1996 tarihinde Azerbaycan Milli Meclis'inde onaylanan bu anlaşma, 23 Şubat 1996 tarihinde CIPCO operatörlüğünde yürürlüğe girmiştir. Bakü kıyısında 120 kilometre Hazar'ın içine doğru uzaklıkta bulunan Karabağ sahası, yaklaşık 427 kilometre kare alanı kapsamaktadır. Her metre kare için ödenecek bedel 1200 dolar ve prim tutarı 135 milyon dolardır. SOCAR dışında Amerikan, İtalyan ve Rus şirketleri de bu anlaşmada yer almaktadırlar. Anlaşmaya göre Rus Lukoil %12,5, Lukagip %45,

²¹³ Aras, a.g.e., s. 64.

²¹⁴ Araz Aslanlı, "Asrın Anlaşması'nın İmzalanmasının Üzerinden 19 Yıl Geçti", **The First News**, 20.09.2013, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130920045741311.html>, (Erişim) 15.05.2014.

İtalyan agip %5, Amerikan Penzoil %30 ve Azerbaycan SOCAR şirketi %7,5 paya sahipler. İlk yapılan araştırmalarda bölgenin 100 - 200 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilmesine rağmen, rezervlerin daha az olduğu tahmin edildi. Araştırma aşamasında 120 milyon dolar harcama yapılmasına rağmen beklenen sonuç elde edilemeyince, anlaşma 23 Şubat 1999 tarihinde feshedildi.²¹⁵

Tablo 3. KARABAĞ Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	7.5
LUKAGİP	İtalya - Rusya	45.0
PENZZOİL	ABD	30.0
LUKOİL	Rusya	12.5
AGİP	İtalya	5.0

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97 / 2, TİKA Yayınları, s.4

3.5.3. Şahdeniz Yatağı Anlaşması

Bu proje ABD'nin katılmadığı ama İran'ın katıldığı tek projedir. 30 yıl süreyi kapsayan bu anlaşma, 4 Temmuz 1996'ta imzalanmış ve aynı yıl 4 Ekim'de onaylanarak, 17 Ekim 1996'da yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaya Fransız şirketinin katılmasına H. Aliyev'in 1993 yılında Fransa'ya yapmış olduğu ziyaretin etkisi olmuştur. *Production Sharing Agreement* olarak imzalanan anlaşma, Bakü'den 70 kilometre uzaklıkta, 200 metre karelik bölgeyi kapsamaktadır.²¹⁶ Yaklaşık 200 milyon ton petrol rezervi ve 50 milyar metreküp doğalgaz rezervine sahip olduğu tahmin edilen bölgede, projenin toplam maliyeti 4 milyar dolar, işlem harcamalarının 3,82 milyar dolar ve genel harcamaların 7,8 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir ve 2004 yılında üretime geçilmesi, hedeflenmiştir. Anlaşmada yer aldığı üzere şirketler arasında pay dağılımı şöyledir: Norveç Statoil Alliance %25,5, BP %25,5, SOCAR %10, Lukoil %10, İran OIEC %10, Fransız Elf %10 ve TPAO %9. Yabancı şirketlerin işletme için prim olarak ödedikleri miktar 37 milyon dolar ve 23,8 milyar doların ödeyeceklerini de taahhüt etmişlerdir. Ayrıca yılda 60 milyar metreküp

²¹⁵ Reha Hüseynov, "Cipco Clinging To Life Support", **Baku Sun Newspaper**, 17 December, 1998, s. 21.

²¹⁶ Aras, **a.g.e.**, s. 66.

doğalgaz ihracı tahmin edilmiştir.²¹⁷ H. Aliyev Azerbaycan'ın Hazar sektöründe bulunan Şahdeniz anlaşmasının imza töreninde: “Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait sektöründe bulunan Karabağ petrol yatağının ortak işletilmesi ve hizmete sunulması için geçen sene Kasım ayında SOCAR dünyanın birkaç büyük petrol şirketi ile ikinci petrol anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma da gerçekleşiyor, uygulanıyor ve umarım sonuçlarını verecektir. Bugün imzalanmak üzere hazırlanan anlaşma Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait sektöründeki Şahdeniz petrol-doğal gaz yatağının ortak işlenmesi ve kullanılması ile ilgilidir. Şahdeniz yatağı Azerbaycan jeologları, bilim adamları, petrolcileri tarafından açılan, keşfedilen çok zengin yatlardan biridir. Bu yatak jeolog ve bilim adamlarımızca daha on yıllar önce keşfedilmiş, 80'li yıllarda açılmıştır. Biz nihayet bu yatağın fiilen kullanıma sunulması için büyük bir adım atıyoruz” açıklamada bulunmuştur.²¹⁸

2007 yılında Şahdeniz yatağından çıkarılan doğalgaz miktarı 5 milyar 997 milyon metreküp olmuştur. Günümüzde SOCAR bölgede doğalgazın üretimi için başka şirketlerle görüşmeler yaparak, doğalgaz üretim ve naklinin artmasını hedeflemektedir.²¹⁹

Tablo 4. ŞAH DENİZ Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerinin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	10.0
BP	ABD	25.5
STATOİL	Norveç	25.5
LUKOİL	Rusya	10.0
ELF - ACQUITAİNE	Fransa	10.0
OIEC	İran	10.0
TPAO	Türkiye	9.0

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97 / 2, TİKA Yayınları, s.5

²¹⁷ Mehmet Dikkaya, “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni büyük Oyun Temel Dinamikleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No: 3, 2000, s. 39.

²¹⁸ “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan Şahdeniz yatağının ortak işlenmesine ilişkin anlaşmanın imza töreninde konuşması”, **International Online Library**, 4 Haziran 1996, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/7802485.html>, (Erişim: 15.05.2014).

²¹⁹ “Bakü - Tiflis - Erzurum Doğalgaz Hattı”, **International Online Library**, 19 Mayıs 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (Erişim: 15.05.2014).

3.5.4. Eşrefi - Dan Ulduzu Yatağı Anlaşması

1970’li yıllarda jeologlar tarafından keşfedilen bu yataklar, 14 Aralık 1996’da kıyıda 70 kilometre uzaklıkta olan ve Abşeron Yarımadası’nın kuzeydoğusunda yer alan yatakların işletilmesi için 25 yıllık anlaşma imzalanmıştır. 25 Şubat 1997 tarihinde onaylanıp, aynı yıl 17 Mart’ta yürürlüğe giren bu anlaşmada şirketlerin payı böyle yazılmıştır: AMACO %30, SOCAR %20, Delta %4,5, UNOCAL %25,5 ve ITOUCHO %20.²²⁰

Anlaşmanın yürütülmesi için “Kuzey Abşeron İşletme Şirketi / NAOC” kurulmuştur. Proje için toplam yatırım maliyeti 1,5 - 2 milyar dolar olduğu ve Azerbaycan devletine de ödenecek prim tutarı 75 milyon dolar ve anlaşma süresinde kiracıların her metre kare için ödeyecekleri bedel ise 1200 dolardır. Değerlendirmeler göre 150 milyon ton petrol rezervi ve 60 milyar metreküp doğalgaz rezervi, tahmin edilmektedir. Eşrefi yatağında yapılan araştırmalarda 105 milyon ton petrol ve 49 milyar metreküp doğalgaz olduğu öngörülürken, NAOC tarafından yapılan açıklamaya göre keşfedilen rezervlerin ticari açıdan yüksek olmadığı sebebiyle Mart 2000’de resmi şekilde anlaşmayı feshetmişlerdir.²²¹

Tablo 5. EŞREFİ - DAN ULDUZU Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	20.0
AMACO	ABD	30.0
UNOCAL	ABD	25.5
İTOCHU	Japonya	20.0
DELTA NİMİR KHAZAR	Suudi Arabistan	4.5

Kaynak: Atmaca, T., “20. Yüzyılın Sonunda Azerbaycan Türkiye Münasebetleri”, (1993 – 1998), Ankara, 1999, s.232

3.5.5. Lenkeran - Deniz ve Talış - Deniz Yataklarının Anlaşması

Paris’te Haydar Aliyev ve Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac arasında 10 Ocak 1997 yılında Hazar’ın Azerbaycan sektöründe Bakü adaları grubunun

²²⁰ İlham Aliyev, “Azerbaycan Petrol Rezervlerini muvafakiyetle kullanılmaya başlanıyor”, **Dirçeliş 21 Asır**, No: 16, 1999, s. 50.

²²¹ Nasirov, **a.g.m.**, s. 26.

güneyinde yer alan Lenkeran - Deniz ve Talış - Deniz yataklarının araştırma, işletme ve ihracı için SOCAR ve Fransa'nın Elf - Acquitaine ve Total şirketleri arasında, 25 yıllık bir anlaşma imzalandı. Lenkeran - Talış yaklaşık 420 metre karede yer alırken, projenin maliyeti 2 milyar dolar olmuştur. Fransız şirketlerine %50 oranında pay verilmesinde, Fransa'nın Ermeni yanlısı dış politika uygulamasının değiştirilmesinin sağlanması, amaçlanmıştır.²²²

13 Haziran 1997'de onaylanan ve 25 Haziran'da yürürlüğe giren anlaşmanın operatörü olan Elf Petroleum Lenkoran - Talish şirketi, aynı tarihte çalışmalara başlamıştır. Ayrıca bölgede bulunan petrol rezervinin değeri 100 milyon ton olduğu, açıklanmıştır.²²³ Bu anlaşmanın diğerleriyle farkı, SOCAR'ın projede gösterilen %25'lik payı yabancı şirketler tarafından finanse edilmesindedir.²²⁴

Tablo 6. LENKERAN DENİZ - TALİŞ DENİZ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	25.0
ELF - ACQUITAINE	Fransa	40.0
DEMİNEX	Almanya	10.0
TOTAL	Fransa	10.0
OIEC	İran	10.0
PETROFİNA	Belçika	5.0

Kaynak: Avrasya Dosyası, Sayı 85, Ekim 97 / 2, TİKA Yayınları, s.4

3.5.6. Yalama Yatağı Anlaşması

3 Temmuz 1997 tarihinde H. Aliyev'in Rusya ziyareti sırasında Azerbaycan'ın SOCAR Şirketi ve Rusya'nın Lukoil Şirketi arasında, Yalama yatağının keşif ve işletilmesi için anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada LUKOİL'in payı %60, SOCAR'ın payı %40 olarak belirlenmiştir.²²⁵ Daha sonra, 3 Kasım 1997 yılında SOCAR kendi payını, LUKARCO Şirketi'ne devretmiştir. LUKARCO ise kendi payının %60'ını Lukoil ve %40'ını ARCO Şirket'lerine devretmiştir. Projenin

²²² Afshin Sattarzade, **Azarbaycan Va Naft**, Tehran, Entesharate Mehr, 2010, s. 58.

²²³ Aras, **a.g.e.**, s. 71.

²²⁴ Sattarzade, **a.g.e.**, s. 58.

²²⁵ Sattarzade, **a.g.e.**, s. 63.

toplam bedeli 2 milyar dolar ve petrol rezervleri tahminlere göre toplam 100 milyon tondur.²²⁶ Anlaşmanın operatörlüğü LUKARCO Şirketi'ne aittir.²²⁷

3.5.7. Abşeron Yatağı Anlaşması

Bu anlaşma 1 Ağustos 1997'de Washington'da, CHEVRON ve SOCAR Şirketleri arasında imzalanmıştır. Daha sonra 2 Eylül'de Fransız şirketi Total anlaşmaya dâhil olarak projede SOCAR %50, Total %20 ve Chevron %30 paya sahip olmuşlardır.²²⁸ 4 milyar dolar sermaye yatırılan bu projede 250 milyon ton petrol rezervi ve 80 milyar metreküp doğalgaz rezervi bulunduğu, tahmin ediliyor.²²⁹ 11 Kasım 1997 tarihinde onaylanan ve 27 Kasım 1997 yürürlüğe giren anlaşmanın operatörlüğü, Chevron Overseas Azerbaijan Şirketine aittir.²³⁰

9 Eylül 2009 tarihinde, Fransa'nın Total Şirketi, Hazar Denizi'nin Azerbaycan kıyısından 100 km uzaklıkta ve derinliği 500 metre olan "Abşeron" Bloğunda yeni doğalgaz yatağı bulunduğunu açıklamıştır. Azerbaycan'ın bir petrol ülkesi olmasının yanısıra, bulunan doğalgaz rezervleri ülkenin öneminin artmasına neden olmuştur. Tahminlere göre "Abşeron" yatağındaki gazın hacmi 400 milyar metreküp olarak öngörülse, SOCAR raporunda doğalgaz rezervlerinin 350 milyar metreküp olduğunu açıklarken, Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Merkez'i bu rakamın 500 milyar metreküpten fazla olduğunu belirtmiştir. 2016 yılında kullanılması öngörülen bu yataktan elde edilecek doğalgaz Azerbaycan'a önemli gelirler vaat etmektedir.²³¹

3.5.8. Nahçıvan Yatağı Anlaşması

Nahçıvan'daki yatakların keşif ve üretimi için 1 Ağustos 1997 yılında Washington'da EXXON ve SOCAR arasında anlaşma imzalanmıştır. Projede her iki

²²⁶ Nasirov, **a.g.m.**, s. 27.

²²⁷ Aras, **a.g.e.**, ss. 71 - 72.

²²⁸ Sattarzade, **a.g.e.**, s. 65.

²²⁹ Nasirov, **a.g.m.**, s. 27.

²³⁰ Aras, **a.g.e.**, s. 72.

²³¹ Zeka Seferli, "Azerbaycan'ın Doğalgaz Umudu", **The First News**, 17.09.2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110917020617632.html>, (Erişim: 15.05.2014).

tarafın da payları eşit olmuştur.²³² Projenin yatırım tutarı 5 milyar dolar, operatörlüğü ise *Exxon Azerbaijan Operating Company / EAOC*'a aittir. Bu proje üç farklı alanı yani Resulzade, Vezirov ve Kuzey Vezirov sahalarını kapsamaktadır. Bölgedeki petrol rezervi 78 milyon ton tahmin edilirken 172 milyar metreküp de doğalgaz'ın bölgede, bulunduğu ortaya koyulmuştur. Anlaşma 14 Kasım 1997'de onaylanmış ve 27 Kasım 1997'de ise yürürlüğe girmiştir.²³³

3.5.9. Oğuz Yatağı Anlaşması

Lenkeran - Talış yataklarıyla ilgili anlaşmada İran'ın katılması engellenmiş, MOBİL ve SOCAR şirketleri arasında 1 Ağustos 1997'de Washington'da imzalanmıştır. Adı geçen anlaşmanın operatörlüğü ise *The Oğuz Operating Company / OOC* şirketinin yetkisinde olurken, bu sahada 75 milyar ton petrol rezervi ve 53 milyar metreküp doğalgaz rezerv olduğu, tahmin ediliyor. Ayrıca projede 2 milyar dolar yatırım kullanılmıştır.²³⁴ Anlaşmada SOCAR ile MOBİL şirketlerinin payları eşittir.²³⁵

3.5.10. Kürdaşı - Kürgan - Arazdaşı Yataklarının Anlaşması

2 Haziran 1998 yılında Bakü'de imzalanan ve 6 Temmuz'da yürürlüğe giren anlaşmada, adı geçen yataklar da keşif ve işletilme yetkisi TPAO (Türkiye), MITSUI (Japonya), SOCAR(Azerbaycan), ENİ/AGİP (İtalya) ve RESPOL (İspanya) şirketlerine verilmiştir. Kirgan sahası Azerbaycan'ın Hazar sektöründe Kür nehrinin denize döküldüğü yerde, bulunmaktadır. 1955 yılında keşfedilen ve 1984 – 1998 yılları arasında jeofizik araştırmaları yapılan Arazdaşı yatağı, Azerbaycan'ın güneyinde, Bakü'den 130 - 240 km uzaklıkta yer almaktadır. Yatak, kıyıda 45 km uzaklıkta olup, 70 ile 200 metre derinliklerdedir. Üç yatakta toplam 100 milyon ton petrol rezervi olduğu öngörülmektedir ve yatırılan sermayesi 2,5 milyar dolardır. Projenin operatörlüğü "AGİP Azerbaycan BV"

²³² Sattarzade, a.g.e., s. 80.

²³³ Sepehr Mohhamadi, *Esteghlale Azarbaycan*, Tehran, Entesharate Azadi, 2012, s. 73.

²³⁴ Aras, a.g.e., s. 73.

²³⁵ Sattarzade, a.g.e., s. 83.

yetkisinde olurken, anlaşmadaki şirketler AGİP %25, SOCAR %50, MITSUI %15, Repsol %5 ve TPAO %5 paylara sahipler.²³⁶

Tablo 7. KÜRDAŞI - KÜRGAN - ARAZDAŞI Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	50.0
AGİP	İtalya	25.5
MİTSUİ	Japonya	15.0
REPSOİL	İspanya	5.0
TPAO	Türkiye	5.0

Kaynak: Aras, O., N., "Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi", İstanbul, 2001, s.7

3.5.11. İnam Yatağı Anlaşması

Londra'da 21 Temmuz 1998 yılında T. Blair ve H. Aliyev arasında İnam yatağının araştırılması, geliştirilmesi ve üretilmesi üzerine anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma 1 Aralık 1998'de Azerbaycan Milli Meclis'inde onaylanmıştır.²³⁷ BP - AMACO şirketi operatörlüğü üstlenirken, yatırım tutarı 3,8 milyar dolardır. Bakü'nün 160 kilometre güneyinde yer alan İnam yatağı 225 kilometrelik bir alanı kapsamaktadır ve tahminlere göre 200 milyon ton petrol rezervi bulunmaktadır. Anlaşmadaki şirketlerin payları ise BP/AMACO %25, İngiliz / Hollanda Royal/Shell %25 ve SOCAR %50'den ibarettir.²³⁸

Tablo 8. İNAM Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	50.0
BP / AMACO	İngiltere / ABD	25.0 (12,5 - 12,5)
ROYAL DUTCH / SHELL	Hollanda / İngiltere	25.0 (12,5 - 12,5)

Kaynak: Aras, O., N., "Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi", İstanbul, 2001, s.75

²³⁶ Memmedov, a.g.m., s. 8.

²³⁷ Aras, a.g.e., s. 75.

²³⁸ Mohhamadi, a.g.e., s. 89.

3.5.12. Alov - Şerg - Araz Yataklarının Anlaşması

İnam yatağıyla ilgili anlaşmanın imzalandığı tarihte yine T. Blair ve H. Aliyev arasında bu yataklarla ilgili başka anlaşma imzalanmıştır. 18 Aralık 2000’de Azerbaycan Milli Meclis’inde onaylanmıştır. 25 yıllık süresi olan bu anlaşmanın keşif faaliyetleri, 2001 yılına kadar devam etmiştir ve bu dönemde bölgede üç kuyu kazılmıştır. Bu anlaşmada 75 milyon dolar yatırım taahhüt edilmiştir. BP/Amocco’nun yürütücülüğünü yaptığı bu anlaşma, Bakü’nün güneydoğusunda 300 ile 800 kilometre arasında değişen bir alanı kapsamaktadır. Anlaşmadaki şirketlerin payları şöyledir: Norveç Statoil %15, Türk TPAO %10, İngiliz/ABD BP/AMACO %15, Kanada Alberta Energy %5 ve Amerika EXXON/MOBİL %15 ve SOCAR %40. Alov’da 300 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilirken,²³⁹ projenin toplam maliyeti 9 milyar dolardır.²⁴⁰

Tablo 9. ALOV - ŞERG - ARAZ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	40.0
BP / AMACO	İngiltere / ABD	15.0
EXXON – MOBİL	ABD	15.0
STATOİL	Norveç	15.0
TPAO	Türkiye	10.0
ALBERTA ENERGY	Kanada	5.0

Kaynak: Mohhamadi, S., Esteghlale Azarbaycan, Tehran, 2012, s. 73

3.5.13. Yanan Tava - Ateşgah - Muğan Deniz Yataklarının Anlaşması

25 Aralık 1998 tarihinde SOCAR ile İTOCHU Oil Exploration ve TEİCOCU Oil ve Japon Petroleum ve İNPEX Petroleum arasında oluşan, PSA şeklinde bir anlaşma imzalanmıştır. 11 Haziran 1999 yılında Azerbaycan Milli Meclis’i tarafından onaylanmıştır. Projenin operatörlüğü Japex tarafından yapılırken, 2,3

²³⁹ “Azerbaycan boru hatları üzerinden 8 milyon 92 bin ton ham petrol ihracatı yaptı”, **The First News**, 21.04.2014, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140421055025093.html> (Erişim: 15.05.2014).

²⁴⁰ Aras, **a.g.e.**, s. 75.

milyar dolar yatırım bedeli olmuştur.²⁴¹ Yataklar toplam 510 kilometre karelik alanda yer almış ve toplam 75 - 90 milyon ton petrol rezervine sahiptirler.²⁴² Anlaşmada yer alan şirketlerin payları JAPEX %22,5, İTOCHU Oil Exploration %7,5, SOCAR %50 ve TEİOC Oil %7,5 ve İNPEX %12,5'ten ibarettir.²⁴³

Tablo 10. YANAN TAVA - ATEŞGAH - MUĞAN DENİZ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
JAPEX	Japonya	22.5
İNPEX	Japonya	12.5
İTOCHU	Japonya	7.5
TEİOCU	Japonya	7.5
SOCAR	Azerbaycan	50.0

Kaynak: Aras, O., N., "Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi", İstanbul, 2001, s.77

3.5.14. Zefer - Meşel Yataklarının Anlaşması

120 - 140 milyon ton petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilen bu yataklarla ilgili anlaşma, 27 Nisan 1999 tarihinde Washington'da imzalanmıştır. 2 milyar dolar maliyeti olmuştur. 21 Nisan 2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclis'i tarafından onaylanmıştır.²⁴⁴ Bu yataklar Bakü'nün 110 kilometre ötesinde bulunmaktadır ve 640 kilometre kare alanı kapsarken, denizin 550 - 900 metre derinliklerinde yer almaktadır. Ayrıca operatörlüğünü EXXON yapmaktadır. ²⁴⁵ Anlaşmaya katılan şirketler olarak Amerikan Exxon/Mobil %30, SOCAR %50 ve Amerika CONOCO %20 paya sahipler.²⁴⁶

²⁴¹ Aras, **a.g.e.**, s. 75.

²⁴² Mohammadi, **a.g.e.**, s. 92.

²⁴³ Sattarzade, **a.g.e.**, s. 102.

²⁴⁴ Aras, **a.g.e.**, s. 77.

²⁴⁵ Sattarzade, **a.g.e.**, s. 114.

²⁴⁶ Elvin Mirzayev, **Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi ve Batı'yla Bütünleşmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2006, s. 54.

Tablo 11. Zefer - MEŞEL Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	50.0
EXXON - MOBİL	ABD	30.0
CONOCO	ABD	20.0

Kaynak: Aras, O., N., "Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi", İstanbul, 2001, s.77

3.5.15. Lerik - Savalan - Dalga - Cenub Yataklarının Anlaşması

27 Nisan 1999 tarihinde Washington'da bu yataklarla ilgili anlaşma imzalanmıştır. Adı geçen petrol yataklarında 120 milyon ton rezerv olduğu tahmin edilmektedir. Yatırılacak sermaye 2 milyar dolardır.²⁴⁷ Toplam alanı 850 kilometre kare ve deniz derinliği 50 – 100 metre arasında, üretim katmanları derinliği ise 4000 - 5000 metre arasındadır. Operatörlüğü MOBİL Şirketi tarafından yapılan bu projede, anlaşmaya katılan şirketler Amerikan Exxon Mobil %30 ve SOCAR %70 pay almaktadırlar.²⁴⁸

3.5.16. Cenub Gerbi Gobustan Yatağı Anlaşması

2 Haziran 1998'de Bakü'deki petrol kuyularının yeniden kullanılması için PSA tipi anlaşma imzalanmıştır. Bu petrol yatağı üç kısımdan yani, merkez ve sahil ve kuzey bloktan teşkil edilmiştir. Yatırım bedeli 900 milyar dolar olan bu anlaşmada adı geçen yatakta, 50 - 70 milyon varil petrol ve 25 milyar metreküp doğalgaz rezervinin bulunduğu, tahmin edilmiştir. Operatörlüğü Commonwealth tarafından yapılan bu anlaşmada, şirketlerin payları Suner %11, SOCAR %20 ve Commonwealth %69'dan ibarettir.²⁴⁹ 1999 yılından itibaren, 5 yıllık süre içinde günlük 20.000 varil petrol üretileceği tahmin edilmektedir. İlk beş yıllık dönem içerisinde yaklaşık 215 milyon dolar geliştirme maliyeti hesaplanmıştır.²⁵⁰

²⁴⁷ Aras, a.g.e., s. 78.

²⁴⁸ Sattarzade, a.g.e., s. 127.

²⁴⁹ Mohhamadi, a.g.e., s. 101.

²⁵⁰ Aras, a.g.e., s.79.

Tablo 12. CENUB GERBİ GOBUSTAN Yatağının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	20.0
COMMONWEALTH	İngiltere / Kanada	69.0
SUNER	İngiltere	11.0

Kaynak: Yusifzade, H., "GNKAR: Kaspiyskiy Aksakal", "Neft i Gaz Kaspiya" Dergisi, Ekim 1998, s. 59

3.5.17. Muradhanlı - Caferli - Zerdab Yataklarının Anlaşması

Londra'da 21 Temmuz 1998 tarihinde bu yatakları geliştirmek ve işletmek hedefiyle, anlaşma imzalanmış. Operatörlüğü RAMCO CASPIAN LTD tarafından yapılmaktadır. SOCAR ve RAMCO Şirketler aynı paya sahipler. Toplam yatırım miktarı 1,2 milyar dolar olduğu proje, 25 Kasım 1998'de 25 yıllık geçerlilik süresiyle Azerbaycan Milli Meclis'i tarafından, onaylanmıştır. Bu yataklarda toplam 100 milyon ton petrol rezerv olduğu, ispatlanmıştır.²⁵¹

3.5.18. Kürsengi - Karabağlı Yataklarının Anlaşması

Bakü'nün 150 kilometrelik uzaklığında, Salyan bölgesinde yer alan bu yataklarla ilgili PSA tipli anlaşma, 2 Haziran 1998'de imzalanmıştır. FRONTİERA, SOCAR ve Delta / Hess şirketlerinin yer aldığı bu anlaşmada, operatör olarak ABD şirketi olan FRONTİERA şirketi seçilmiştir. Pay dağılımıysa DELTA / HESS %20, FRONTİERA %30 ve SOCAR %50 paya sahiptir. Ayrıca projenin maliyeti 1 milyar dolar öngörülmüştür. Bu yataklarda 100 milyon ton petrol olduğu, açıklanmıştır.²⁵²

Tablo 13. KÜRSENGİ - KARABAĞLI Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	50.0
FRONTİERA RESOURCES	ABD	30.0
AMERADA HESS / DELTA NİMİR	ABD / Suudi Arabistan	20.0

Kaynak: Yusifzade, H., "GNKAR: Kaspiyskiy Aksakal", "Neft i Gaz Kaspiya" Dergisi, Ekim 1998, s.59

²⁵¹ Sattarzade, a.g.e., s. 138.

²⁵² Sattarzade, a.g.e., s. 154.

3.5.19. Padar - Harami Yataklarının Anlaşması

PSA tipinde olan bu anlaşma, Washington'da 27 Nisan 1999'da imzalanmıştır. Bu anlaşmanın özelliği ilk defa terkinde Azerbaycan şirketi olan ISR Oil yer almasıdır. MONCİREFT Oil operatörlüğünü yapmış olan anlaşmanın maliyeti 1 milyar dolardır. Amerikan Moncireft %64, Azeri ISR %16 ve SOCAR %20 paya sahipler.²⁵³ Anlaşma 9 Haziran 2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclis'inde onaylanmıştır.²⁵⁴ Blok, Kürsenği, Karabağlı ve Neftçala yatakları arasında yer almaktadır. Uzmanlar bu yataklardaki tahmini petrol rezervlerini belirlemede güçlük çekmektedirler.²⁵⁵

Tablo 14. PADAR - HARAMİ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	20.0
MONCRIEF OİL	ABD	64.0
ISR OİL	Azerbaycan	16.0

Kaynak: "Azerbaycan", *Türk Kültür Dergisi* No: 331, Ocak / Şubat 2000, s.28

3.5.20. Hösvan - Zığ Yataklarının Anlaşması

PSA olarak SOCAR ve Lukoil arasında, 5 Haziran 2000 tarihinde imzalanan anlaşmada, bu yatakların yeniden inşası ve işletilmesi konu alınmıştır. Söz konusu yataklar 70 yıl boyunca Azerbaycan tarafından, işletilecektir. Her iki yatakta toplam 12 kuyu mevcuttur ve yatırım miktarının 250 milyon dolar olduğunu, belirtilmektedir.²⁵⁶ Ayrıca, şirketler arasında paylar eşittir.²⁵⁷

3.5.21. Kelamettin - Mişovdağ Yataklarının Anlaşması

Eylül 2000'de Haydar Aliyev'in Washington'da ABD Kongresi'nde katıldığı toplantıda, bahsedilen bölgelerden petrol çıkartılması için anlaşma imzalandı. Özel Türk petrol şirketi olan PETOİL'in de katıldığı bu anlaşmanın maliyeti, 178 milyon

²⁵³ Sattarzade, **a.g.e.** s. 170.

²⁵⁴ Aras, **a.g.e.**, s. 81.

²⁵⁵ Sattarzade, **a.g.e.** s. 171.

²⁵⁶ Mohammadi, **a.g.e.**, s. 90.

²⁵⁷ Mohammadi, **a.g.e.**, s. 106.

dolar olmuştur.²⁵⁸ Anlaşma Ekim 2000 yılında Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.²⁵⁹

Tablo 15. KELAMETTİN - MIŞOVDAĞ Yataklarının İşletilmesine Dair Oluşturulan Konsorsiyumda Yer Alan Şirketlerin Payları

ŞİRKET	ÜLKE	HİSSE %
SOCAR	Azerbaycan	15.0
PETOİL	Türkiye	42.5
MONCRIEF OİL	ABD	42.5

Kaynak: Sattarzade, A, "Siyasate Azerbaycan va Naft", Tehran, s. 159.

Harita 6. Azerbaycan'ın Doğalgaz ve Petrol Kaynakları

²⁵⁸ Sattarzade, a.g.e., s. 195.

²⁵⁹ Aras, a.g.e., s. 82.

SONUÇ

AB, ABD ve Çin gibi büyük devletlerin enerji ihtiyaçları gün gittikçe daha da artmaktadır. SSCB'nin çöküşünden sonra bölgede kurulan yeni bağımsız cumhuriyetlerin doğalgaz ve petrol rezervleri açısından zengin olması, küresel güçler ve uluslararası enerji şirketlerinin dikkatini çekmeyi, başarmışlardır. Bunun için Batılı şirketler bölge devletleriyle (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) bu enerji kaynakları hususunda keşfetme, geliştirme, üretim ve pazarlama anlaşmaları imzalamışlardır. Diğer taraftan bu devletlerin kullandıkları teknoloji ve donanımlar, eski Rus yapımı olduklarından, petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletmesinde, Batılı petrol şirketlerine ait teknolojilere yönelmek zorunlu olmuştur.

Hazar Deniz'inin statü probleminin çözülmesi sahil devletlerin yanısıra, üçüncü devletleri de etkilemiştir. Enerji tüketen ülkeler ve uluslararası enerji şirketleri açısından sorunun bir an önce çözülmesi çok önemlidir. Aynı zamanda statünün çözüme kavuşması bölgede işbirliği açısından önem taşımaktadır.

Hazar Deniz'inin hukuki statüsü, ilk defa 16 Şubat 1828'de Türkmençay Anlaşması ile St. Petersburg ve Tahran (Kaçar Devleti) arasında bir anlaşma metninde yer almıştır. SSCB - İran arasında bir çok anlaşma imzalanmasına rağmen, onların hiçbirinde statü ve paylaşım tam olarak iki ülke arasında netlik kazanmamıştır. Sovyetler Birliği hukukçuları tarafından Hazar'ın statü probleminde kapalı deniz olduğuna dair karar verilse de, konunun uluslararası boyutu gizli tutulmaya çalışılmıştır. Hazar'a Çarlık Rusya ve daha sonra SSCB zamanında tek diğer kıyıdaş ülke olan İran, yok sayılarak Hazar tamamen bir Rus - Sovyet denizi olarak kabul edilmiştir. Ama SSCB'nin yıkılmasıyla, Hazar'a kıyıdaş olan devletler artmış ve her ülke zengin hidrokarbon kaynaklarından daha çok faydalanmak istemiştir. Aslında sorunun temelinde yatan ana sebep, bölgede jeopolitik üstünlük uğruna yapılan mücadele olmuştur. Hazar'ın statüsü ise, bu mücadelede sonuca ulaşmak için kullanılan önemli araçlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Hazar'daki birçok enerji kaynağının geleceği, statü sorununun çözümüyle yakından ilgilidir.

Bağımsızlık sonrası, Hazar'ın paylaşım konusunda ilk somut adım, 21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetlerinin Kazakistan'da bir araya gelmeleriyle ve "Almataa Deklerasyonu"nu imzalamalarıyla atılmıştır. Bu ülkeler tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak kabul etmişlerdir. Bu anlaşmayla aynı zamanda, kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB - İran sınırını oluşturan Astara - Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş sayılmışlardır. Statü konusunda kıyıdaş devletlerin görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan karşılıklı tavizler vererek, Hazar'ın diğer denizler ve göllere benzemeyen bir su havzası olduğunu ve uluslararası yasalar yerine statünün ayrıntılı şekilde ve gelenek dışı yaklaşımlar yoluyla belirlenebileceğini savunmaktadırlar. Azerbaycan, Hazar'ın bir göl olduğunu ve orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünerek her ülkenin kendine ait bölümde sudibi ve su yüzeyinde mutlak egemenliğini desteklemektedir. Bu tez aynı zamanda hava sahasının da bölünmesini kapsamaktadır.

Kazakistan ise, önceleri Hazar'ı kapalı deniz olarak nitelendirmiş ve BMDHS'inin uygulamasını istemiştir. Ama daha sonra deniz yatağının paylaşılması, ve su yüzeyinin de ortak kullanılmasını savunmuş ve bu konuda, Azerbaycan'la arasındaki küçük bir tutum farklılığını göstermektedir. Ayrıca Kazakistan, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesiyle sahip olacağı %29,6'lık paydan ötürü İran'ın önerdiği eşit paylaşım teklifini de kabul etmemektedir.

Rusya'ya göre, Hazar göldür ve kıyıdaş devletlerarasında eşit şekilde paylaşılması gerekiyor. Türkmenistan ise Hazar'ın 1982 BMDHS esasına göre her bir kıyıdaş ülkenin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olması gerektiğini ifade etmektedir.

Hazar'ı bir sınır gölü olarak tarif eden İran, deniz yatağı ve su yüzeyi de dahil olmak üzere Hazar'ın kıyı devletleri arasında beş eşit parçaya ayrılmasını istemektedir. Ayrıca Hazar'ın orta hat prensibine göre paylaşılmasına kesinlikle karşıdır.

Rusya başlangıçta Hazar'ın ortak olarak kullanılmasına karşı çıksa da, zaman içerisinde görüşünü değiştirmiştir. Rusya'nın Hazar'da yürüttüğü politikasının

değişim nedeni, enerji kaynaklarının taşınmasında bir güzergah olarak kullanılması ve boru hatlarını kendi kontrolünde tutmak istemesi, etkili olmuştur. Günümüzde sahil devletleri arasında Hazar dibinin sektörlere bölünmesinde anlaşma ihtimali yükselirken, su yüzeyinin kullanılmasında hala mutabakat sağlanamamış ve itirazlar devam etmektedir.

Azerbaycan Hazar bölgesi'nin zengin enerji yataklarına sahip olan devletlerden biridir. Ülkedeki mevcut petrol yatakları uzun yıllar Sovyet yönetimi tarafından sömürülmüştür. Bağımsızlığını kazandıktan günümüze kadar Azerbaycan'ın enerji politikasında ekonomik ilişkiler çerçevesinde, karşılıklı bağımlılığa dayanan dış politika yürüttüğünü söyleyebiliriz.

20. yüzyılın başında kısa bir süre bağımsızlık dönemi geçiren, ardından uzun süre Sovyetler Birliği yönetimi altında bulunmuş ve 80'li yılların sonunda güçlü bağımsızlık mücadelesi vermesiyle bağımsızlığını tekrar kazanan Azerbaycan, diplomatik alanda kurumsallaşmak nedeniyle, dış politikasını geliştirmesi çok kolay olmamıştır. Bağımsızlık mücadelesi sırasında Rusya'yla sorunlar yaşayan Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda dış politikasında ilerlemek isterken, Rusya'nın ülkenin bağımsızlık oluşumuna sıcak yaklaşmaması, Azerbaycan'da milliyetçilik hareketini tetiklemiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olan Mutallibov döneminde karşılıklı bağımlılığa, yani ülkenin ayakta kalması için diğer devletlerle ekonomik ve siyasi ilişkilere ne kadar gerek duyulsa da, böyle bir dış politika tercihi yapılmamış, tek yönlü dış politika yürütülerek Rusya'ya önem verilmiştir. Başka bir deyimle, Azerbaycan'da var olan petrol ve doğalgaz zenginliklerinden doğan üstünlüğünü dış politikada bir araç olarak kullanılmamış, enerji alanında hiçbir devlet ile net olarak anlaşmalar imzalanmamış, bu konuda hükümetin hiçbir girişimi bulunmamıştır.

Daha sonra seçimle gelen ilk cumhurbaşkanı olan Ebülfez Elçibey, Azerbaycan'ın devlet olarak kalkınmasında, karşılıklı bağımlılığın ne kadar önemli olduğunu anlamaktaydı. Elçibey Azerbaycan dış politikasını karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde yürütmeye çalışsa da, enerji anlaşmalarının önemini her zaman vurgulasa da, pratikte bu politikayı yürütmekte zorluklar çekmiştir. O dönemin şartları sebebiyle aşırı düzeyde Rusya karşıtı ve Batı (özellikle, Türkiye ve ABD) yanlı söylem ve politika izlemiştir.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan birçok ülkeyle ikili ilişkiler kurmuş, Avrupa Konseyi'ne üye olmuş ve çok sayıda uluslararası kuruluş ile ilişkiler kurmuştur. Azerbaycan'ın Hazar'daki enerji kaynaklarının üretimi ve uluslararası piyasalara nakline ilişkin tercihlerinde, ekonomik boyutunun yanısıra, stratejik çıkarları da göz önünde bulundurduğu, görülmektedir.

Haydar Aliyev'in yürüttüğü enerji politikası, devletin dış politikasının güçlenmesinde ve liberal ekonomiye geçiş döneminde ülkeye gerekli mali kaynağın temin edilmesinde çok önemli olmuştur. "Asrın Antlaşması" imzalandıktan sonra ülkenin Batı için önemi artmıştır. ABD'yle ilişkilerin gelişiminde de Azerbaycan'ın doğal kaynakları büyük önem taşımış, hatta petrol faktörü ABD'nin Azerbaycan'a yönelik bakış açısını değiştirdiğini, söyleyebiliriz. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın yürüttüğü dış politikada barışçıl tutumu, demokrasi ve piyasa ekonomisinin geliştirilmesi yönünde ısrarlı tutumunun da ilişkilerin gelişiminde çok etkili olduğunun, altını çizebiliriz.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikasındaki önemli unsurlardan biri, Hazar'daki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması, olmuştur. Bu sebeple H. Aliyev dış politika ilkesi olarak, Hazar'daki enerji kaynaklarını uluslararası konsersiyomlar ve bölgesel ülkelere açılması konusunda ciddi mekik diplomasisi izlemiştir. Bu diplomasinin temel unsurlarından biri de, H. Aliyev'in hem dış politika bağlamında düzenlediği zirve diplomasi toplantıları, hem de düzenlemiş olduğu petrol ve doğalgaz anlaşmalarıdır.

Petrol ve doğalgaz anlaşmalarının detaylarını incelemeden önce, Hazar'daki hem hukuki hem de enerji kaynaklarının işletilmesi açısından özellikle de bu tezin konusu olan 1993 - 2003 yılları arasında karmaşık bir dönem içerisinde olduğuna, dikkat etmek gerekiyor. Hukuki olarak kıyıdaş devletler petrol ve doğalgaz bulunan bölgelerin paylaşımıyla ilgili farklı görüşler ortaya koymuş ve hatta bu bölgelerin kendilerine ait olduğunu açıklayarak isimlendirmiş ve egemenliklerinde olduklarını idda etmektedirler. Aynı zamanda buradaki enerji kaynaklarının dünya pazarına uluslararası fiyatlarla ulaşması da önemli durumlardan biridir. BTC, BTE, Bakü - Supsa ve Bakü - Novorossiysk boru hatlarının yapılması, H. Aliyev zamanında planlanmış, kendisi bazılarının açılışını görmese de, Azerbaycan sektöründe bulunan petrol ve doğalgaz'ın diğer ülkelere ulaşmasında bu hatlar büyük rol oynamıştır.

Azerbaycan'ın dış politikasında özellikle Türkmenistan ve İran'la enerji kaynakları bulunan belli bölgelerde sınır problemi yaşanmaktadır. İran'ın Elburz ve Azerbaycan ise Alov - Şerg - Araz oalark adlandırdığı, Türkmenistan ile Kepez/ Serdar, Azeri / Hazar ve Osman / Çırağ yaşanan paylaşım sorunu H. Aliyev'in yürüttüğü uluslararası diplomatik politikayla uzun zamanda büyük ilerleme kaydetmiştir.

Bu çalışmada bahsedilen konulardan daha çok Haydar Aliyev zamanında imzalanan yirmi bir enerji anlaşmasının detayları, önemli olmuştur. Adı geçen anlaşmaların detaylarına baktığımızda Rusya, ABD, Suudi Arabistan, Norveç, Hollanda ve Türkiye gibi devletlerin petrol şirketleri dahil edilmiş ve bu konu ülkenin o dönem diğer devletlerle ilişkisinde ve uluslararası tecriden kurtulmasında çok etkili olmuştur. Çünkü hatırlandığı üzere ABD kongresinde Azerbaycan hükümetine yardım yasağı getiren 907. maddesi H. Aliyev'in 1993'ten sonra yürüttüğü diplomasi sayesinde 25 Ocak 2002'de yürürlükten kalkmış ve aynı zamanda Azerbaycan o yıldan itibaren imzaladığı enerji anlaşmalarını kullanarak uluslararası sistemle bütünleşmeye, çalışmıştır.

Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikasında Hazar enerji kaynaklarının rolü ve tesiri: 1993 - 2003 adlı tez çalışmasında, o dönem Hazar'daki enerji kaynaklarının Azerbaycan dış politikasında büyük maharetle kullanıldığı, ülkenin bağımsızlığını güçlendirilmesinde etkisi, özellikle Rusya'ya karşı etkisi ve Hazar'daki enerjinin BTE, BTC, Bakü - Supsa ve Bakü - Novorossiysk boru hatlarıyla dünya pazarına ulaştırılmasında ve imzalanan yirmi bir tane enerji anlaşması sayesinde Azerbaycan uluslararası enerji sisteminin vazgeçilmez unsuru haline gelmesi, noktalarına varılmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Abdullayev, Mahiri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, Azerbaycan Beynelxalg Universitesi Yayınları, Bakü, 2003.
- Adıgüzel, Hüseyin, **Zirve Haydar Aliyev'in Hayatı**, İleri yayınları, İstanbul, 2007.
- Aghaee, Bahman, **Uluslararası Deniz Hukuku**, molana Yayınları, Tehran, 2010.
- Amanov, Şatlık, **Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 2007.
- Aras, Osman Nuri, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, DER Yayınları, İstanbul, 2001.
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dışpolitika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, (Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)**, Marmara Yayınevi, Bursa, 2008.
- Arslan, Faruk, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi**, Kara Kutu Yayınları, İstanbul, 2005.
- Askarov, Gorhalmaz, **Hazar'ın Statüsü**, Ayna Yayınları, Bakü, 1998.
- Aydın, Mustafa, **Kafkasya ve OrtaAsya İle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bilgin, Mert, **Hazar'da Son Darbe**, IQ yayınları, İstanbul, 2005.
- Bilgin, Mert, **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Bölükbaşı, Süha, **Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorununun Etkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Brezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2005.

- Canbolat, İbrahim, **Küreselleşen Dünya ve Türkiye**, Vipaş Yayınları, Bursa, 2002.
- Çomak, Hasret, **Türkiye'nin Enerji Güvenliği, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye**, Ofset Fotomat Yayınları, Ankara, 2007.
- Dokuzlar, Bircan, **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz**, IQ yayınları, İstanbul, 2006.
- Dikkaya, Mehmet, **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, Beta yayınevi, İstanbul, 2009.
- Hasanoğlu, Fuad, **Neft Müğavilesinin Nece Mudafie Etmek Olar**, Azadlıg, Bakü, 1994.
- Hasanov, Ali, **Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD (1991 - 1996)**, Azerbaycan Neşriyati Yayınları, Bakü, 1998.
- Januz, Barbara, **The Caspiyan Sea, Legal Status And Regime Problems**, London, 2005.
- Karadağ, Raif, **Petrol Fırtınası**, Divan yayınları, İstanbul, 1990.
- Kasımov, Meherrem, **Azerbaycan'ın Harici Siyaseti (Konsepsiya Meseleleri)**, Bahar Yayınları, Bakü, 1997.
- Klare, Michael, **Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict**, Çev. Özge İnciler, Owl Book, NewYork, 2001.
- Klevman, Lutz, **Yeni Büyük Oyun - OrtaAsya'da Kan ve Petrol**, Çev. Hür Güldü, Alfa yayınları, İstanbul, 2004.
- Kocaoğlu, Mehmet, **Petro - Strateji**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kona, Gamze, **Türkiye - Orta Asya İşbirliği Stratejileri Ve Gelecek Senaryoları**, IQ Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Kutluk, Deniz, **Hazar - Kafkasya Petrolleri, Türk Boğazları, Çevresel Tehdit**, Tüdav Yayınları, İstanbul, 2003.
- Meftun, Metin, **Politik Ve Bölgesel Güç Hazar**, IQ Yayınları, İstanbul, 2004.
- Mehdiyev, Ramiz, **Azerbaycan, Küresellesmenin Talepleri**, DA Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- Mohammadi, Sepehr, **Esteghlale Azerbaycan**, Entesharate Azadi, Tehran, 2012.
Onay, Yaşar, **Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri**, Avrasya Etütleri, İstanbul, 2002.
- Prug, Thomas & Flavin, Christopher & Swain, Janet, **Petrol Ekonomisini Değiştirmek, Dünyanın 2005 Durumu**, çev. Ayşe Başcı, Tema Yayınları, İstanbul, 2005.
- Purtaş, Fırat, **Rusya'nın OrtaAsya'ya Yeniden Dönüşü**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sattarzade, Afshin, **Siyasate Azerbaycan Va Naft**, Entesharate Mehr, Tehran, 2008
- Üşümez, Şener & Şen, Şamil, **Petrol Düzeni Ve Körfez Savaşları**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2006.
- Yazar, Yusuf, **Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye Ve Orta Asya Ülkeleri – Rapor**, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd Şti, Ankara, 2001.
- Yergin, Daniel, **Petrol: Para Ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yüce, Çağrı Kurşat, **Kafkasya Ve Ortaasya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

İNTERNET KAYNAKLARI:

- ABD'den İran'a Hazar Uyarısı, **NTV**, 27 Temmuz 2001, <http://www.ntvmsnbc.com>.
- ABD Enerji Bakanlığı, "Caspian Sea Region", 6/30/2000, <Http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspenv.html>.
- Asadikia, Behnaz, "Rusya: Süper Güç", **İran Stratejik Araştırmalar kurumu**, 10.08.2008, <http://www.csr.ir/departments.aspx?lng=fa&abtid=07&depid=44&semid=851>
- Aslanlı, Araz, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan dış Politikasında Doğal Kaynaklar", **The First News**, 14.12.2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20111214015540632.html>

Aslanlı, Araz, “Asrın Anlaşması’nın İmzalanmasının Üzerinden 19 Yıl Geçti”, **The First News**, 20.09.2013, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130920045741311.html>.

“Azerbaijan”, 10.09.2013, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=aj>.

“Azerbaijan country analysis brief”, October 2013, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/html.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Lider yarım damla yüzen sondaj teçizat istismara Bırakılması töreninin katılımcılarına başvurusu, 24 Temmuz 2003”, **International Online Library**, 16 Aralık 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/az/205310.html>.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Bakü – Supsa boru hattının açılış töreninde konuşması”, **International Online Library**, 17 Nisan 1997, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/1999520.html>.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Hazar’ın Azerbaycan sektöründe bulunan ŞahDeniz yatağının ortak işlenmesine ilişkin anlaşmanın imza töreninde konuşması”, **International Online Library**, 4 Haziran 1996, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/7802485.html>.

“Bakü - Tiflis - Erzurum Doğalgaz Hattı”, **International Online Library**, 19 Mayıs 2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>.

“Bakü - Tiflis - Ceyhan Proje Direktörlüğü”, <http://btc.com.tr/proje.html> 11.04.2006.

“Enerji Kaynaklarının Nakil Stratejisi”, **Azerbaycan**, http://www.azerbaijans.com/content_1030_tr.html,

Gülan, Sedat, “Avrasya’daki Rusya-Çin Yakınlaşmasının Türkiye’ye Etkileri”, **Kasım Haber**, www.harpak.tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/Get/File-97/11

İsmail, Toğrul, 19.08.2013, “Azerbaycan’ın Enerji Nakil Stratejisi”, **Enerji Günlüğü**, 19.09.2013, http://enerjigunlugu.net/azerbaycanin-enerji-nakil-stratejisi_4606.html#.U3-ALXKSy5I.

Kazakistan, **Hazar Petrol Şirketleri**, 20.08.2012, <http://www.kepco.ir/default-1281.aspx>.

- Klare, Michael, “Transforming the American Military into a Global Oil-Protection Service”, 7 october 2004, <http://www.globalpolicy.org/index.php>.
- Kürkçüoğlu, Ömer, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf>.
- Oğan, Sinan, “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, **TÜRKSAM**, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>
- “Rusya”, **Hazar Petrol Şirketleri**, 09.06.2013, <http://www.kepco.ir/default-1284.aspx>.
- Seferli, Zeka,, “Azerbaycan’ın Doğalgaz Umudu”, **The First News**, 17.09.2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110917020617632.html>
- “SOCAR, Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı Üzerinden Yaptığı İhracatın Hacmini İndirdi”, **The First News**, 04.03.2014, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140304100124359.html>
- Pehrement, Permek, “Hazar Petrollerinde Başına Buyruk Efendilerin Gölgesi”, **TÜRKSAM**, 21.04.2013, <http://www.turksam.org/tr>.
- Zeynel, Asef, “Çözümü Zor Hazar Sorunu”, **The First News**, 22.07.2011, www.1news.com.tr/yazarlar/20110722031932524.html.
- “Azerbaycan boru hatları üzerinden 8 milyon 92 bin ton ham petrol ihracatı yaptı”, **The First News**, 21.04.2014, <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140421055025093.html>.
- International Energy Agency, **Caspian Sea Region** <http://www.eia.doe.gov>, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/genelgorunum.htm>.
- <http://btc.com.tr/proje.html> 11.04.2006. “Hayel Gerçek Oldu”, **Bizim Asır**, 19 Kasım 2002.

GAZETELER:

Abdül, Mirza, “Nüfus ve Petrol Kavgası”, **Azadlıq**, Bakü, 29.01.1997.

“Azerbaycan Prezidenti Bakü - Tiflis - Ceyhan’ın Temelinin Goyulması ile Bağlı Müraciet Gönderib”, **525-ci Gazete**, 24.04.2003.

“Caspian Oil Hopes Down But not Out”, **Agence France Presse**, 31.08. 2001.

“Gazaxıstan Azerbaycan’a Destek Verdi”, **Kaspiy**, Bakü, 30.07. 2001.

“Hazar Deniz mi, Göl mü?”, **Sabah**, 14. 08. 2001.

Hüseynov, Reha, “Cipco Cling To Life Support”, **Baku Sun Newspaper**, 17.12.1998.

Kuhneverd, Nefise, “Khoutoute Naftə Bakü - Ceyhan ”, **İran Gazetesi**, 07.06. 2005.

Musabeyov, Rasim, “Bize Tezyig Etmeye Çalışırlar”, **Bizim Esr**, Bakü, 7.07. 2001.

Memmedov, Ferid, “Azerbaycan xezer’de Birinci Karşıdurmanı Ududur”, **Ayna**, Bakü, 3.08.2001.

Tuncay, Bextiyar, “Biz Geosiyasi Katakizmlerden Doğan Müveggeti Rahatsızlıqlara Dözmeyi Bacarmalıyız”, **525. Gazete**, Bakü, 9.06.2001.

Yusifov, Anar, “Parlamentin Son İclası Neft Kokuyordu”, **525. Gazetesi**, 21.11.1998.

Yusifov, Nijat, “Ceyhan nağşası”, **Bakı Sun gazetəsi**, 21.09.2002.

“Türkmen Sefiri Gayıdacag”, **Bizim Esr**, Bakü, 7 Haziran 2001.

DERGİLER:

Akbulut, Hakan, “Enerji Diplomasisi”, **International Energy Agency Turkey 1997 Review**, Eylül - Kasım, 2000.

Aliyev, İlham, “Azerbaycan Petrol Rezervlerini muvafaqiyatnan istifade Eliyir”, **Dirçeliş 21 Asır**, No: 16, 1999.

- Aliyev, Natik, "An İnterview With Natik Aliyev", **Azerbaijan İnternational Magazine**, No: 5, Spring 1998.
- Aliyev, Natik, "Petrol Azerbaycan'ın Milli Serveti", **Diyalog Avrasya Dergisi**, No: 5, Şubat 2001.
- Asadov, Aqıl Asadov & Zengin, Eyüp, "Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 9, 2009.
- Aslan, Araz, "Paylaşılamayan Kafkasya", **2023**, No: 66, Ekim 2006.
- Bahgat, Gawdat, "Prospects For Energy Cooperation İn The Caspian Sea", **Communist And Post Communist Studies**, No: 2, 2007.
- Birsel, Haktan "Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hâkimiyet", **2023**, No:75, Temmuz - 2007.
- Cafarsoy, Nazım, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi", **Stratejik Analiz**, No: 8,2007.
- Çelik, Kenan & Kalaycı, Cemalletin, "Azaeri Petrolünün Dünü Bugünü", **Avrasya Etüdleri**, No: 16,1999.
- Çınar, Burak, "Tarihte Üçüncü Güc Ve Orta Doğu Enerji Savaşları". **Güvenlik Stratejiler Dergisi**, No: 4, Ankara, 2008.
- Çolakoğlu, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 1 - 4, 1998.
- Dabiri, Mohammad Reza, "A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Devolopment", **The İranian Journal of International Affaiirs**, No: 2, 1994.
- Dedeoğlu, Beril, "Yeniden Yapılanan Dünya: Sistem Çelişkileri, Çelişkiler sistemi", **2023**, Nisan 2003.
- Dikbaş, Kadir, "Hazar Petrolleri Ve Azerbaycan Enerji Koridoru", **Diyalog Avrasya Dergisi**, No: 1, 2000.

- Dikbaş, Kadir & Cansever, Enes, “Hazar’ın Yükselen Yıldızı”, **Aksiyon Dergisi**, Ankara, No: 632, 2007.
- Dikkaya, Mehmet, “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni büyük Oyun Temel Dinamikleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No: 3, 2000.
- Efegil, Ertan, “Washington’un Hazar Havzası Politikası Ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, No: 2, 2000.
- Ener, Meliha & Ahmadov, Orhan, “Türkiye - Azerbaycan Petrol - Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 2, 2007.
- Eyvazov, Elnur, “Azerbaycan ve NATO”, **Ankara Üniversitesi**, 15, 2004.
- Gayıbov, Anar, “Hazar Havzası’nın Doğal Statüsü ve Bakü - Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü**, No: 10, 2005.
- Güzel, Esat & Tozal, Barış, “Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Bogazlarına Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları**, 2, 2011.
- Hasanoğlu, Mürteza, “Paylaşılmayan Pasta: Hazar Denizi Bölgesi Sorunları, Belirtiler ve Bölge Devletlerinin Tutumu”, **Bilim Dergisi**, No: 8, 2003.
- İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi Ve Hazar Denizi’ni Paylaşım Sorunu”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, No: 8, 2012.
- Kazempour, Hossein, “The Caspian Sea: Resources, Legal Statu, Future”, **The Economy & Energy**, No: 2, Tehran, 1998.
- Laçiner, Sedat, “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji - Siyaset İlişkisi”, **OAKA**, No:1, 2006.
- Luft, Gal, “Dependence on Middle East Energy and its Impact on Global Security”, **Institute for the Analysis of Global Security**, 4 Ağustos 2012.
- Mamedov, Rustam, “Neftyanaya Diplomatiya Baku”, **Mejdunarodnaya Jizn**, No: 3, 2001.

- Memmedov, Elmar, “Hazar Regiyonu için Yeni Yol”, **Türk Siyaseti Toplusu**, No: 3, 2007.
- Memmedov, Elşan, “Asrın Müqaviiesi Azərbaycan Neft Senayisində Ve İktisadında Mühüm Merheledir”, **Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları**, 1997.
- Molchanov, Mikhail & Yevdokimov, Yuri, “Regime Building As A Prime Moverotechnological Process: The Energy Sector in The Central Asia - Caspian Region”, **Perspectives on Global Development and Technology**, No: 4, 2004.
- Oğan, Sinan, “Hazar’da Tehlikli Oyunlar Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar Ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, No: 7, 2001.
- Pala, Cenk, “Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?”, **Görüş**, No: 54, 2003.
- Pamir, Necdet, “Avrasya Boru Hatları, Enerji Güvenliği ve Türkiye”, **Türkiye Maden Mühendisliği Odalar Birliği**, 10.11.2001.
- Soltan, Elnur, “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar”, **Avrasya Etüdleri**, No: 13, 2001.
- Somoncuoğlu, Anar, “Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri”, **Türkistan Araştırmaları Dizisi**, ASAM Yayınları, 2001.
- Terzioğlu, Süleyman, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, **OAKA**, No: 5, 2008.
- Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, **II. Bölüm: Devletin Esasları**. 10. Madde.
- Ünal, Osman, “Azərbaycan Ve Türkmənistan Arasında Kepez Problemi”, **Journal Of Qafqaz University**, No:5, 1998.
- Ünüvar, Ersegül, “Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı”, **Stratejik Öngörü, TASAM Yayınları**, No: 1, 2004.
- Yavuz, Celalettin, “Avrasya Jeopolitiğinde Merkez Kayması: Türklerin Enerji Kaynakları İçin Büyük Oyunlar”, **2023**, No: 66, Ekim 2006.

- Yıldız, Pembe, “Türkmenistan Ülke Raporu”, **KOSGEB**, (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi B.), 2005.
- Yılmaz, Reha & İsmayılov, Elnur, “Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu”, **BİLGESAM**, No: 37, 2011.
- Yılmaz, Reha, “Azerbaycan’ın Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, No: 2, 2010.
- Yüce, Çağrı Kürşat, “Avrasya’da Yaşanan Enerji Savaşları Sürecinde Türkiye’nin Siyaseti Ne Olmalı?”, **2023**, No: 77, 2007.
- World Watch Enstitüsü**, “Dünya’nın Durumu 2004”, Çev. Ayşe Başçı Sander, Tema Vakfı Yayınları, İstanbul, No: 44, 2004.

RAPORLAR:

- Gurbanlı, Mübariz, http://www.azerbaijans.com/content_1030_tr.html “Sülhe Giden Yol”, Ozan yayınları, Bakü, 2000.
- Pamir, Necdet, **Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri, Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 10 Mart 2006.
- Westphal, Kristen, “**Energy in International Relations: Dominance of Politics over Economics?**” ISA Annual Convention, Montreal: Justus Liebig University Giessen, 2004

TEZLER:

- Çivelekoğlu, İbrahim, **Rusya’nın Enerji Politikaları Ve Türkiyeye Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, 2008.
- Koç, Adem, **Avrupa Birliği Enerji Politikası Ve Dış Ticaretin Yansımaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2010.

Mirzayev, Elvin, **Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi ve Batı'yla Bütünleşmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2006.

Vural, Zeliha, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikada Yeri ve Türkiye'ye Etkisi**, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, 2006.

ÖZET

Devletler, bekalarını ve çıkarlarını sürdürebilmek için, çeşitli politikalar yürütmektedirler. Bazıları, birbirleriyle savaşa girerken, diğerleri de varlıklarını ve çıkarlarını korumak için, ekonomik alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Günümüzde ekonominin temellerinden biri, hata en önemli unsuru petrol ve doğalgazdır. Petrol 20.y.y.da giderek uluslararası alanda önemli ve etkili rol oynamıştır. Hazar'ın çevresi, petrol ve doğalgaz açısından zengin bir bölgedir. Sovyet Rusya'nın çöküşü ile birlikte, Hazar çevresinde yeni rekabetler yaşanmaya başlandı. Hazar'da yer alan enerji kaynakları AB, ABD, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerin hedefi haline geldi. Hazar'a kıyıdaş ülkelerden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan henüz genç devletler olarak kendi varlıklarını sürdürmek için çalışırken, Rusya daha büyük ve önemli ölçüde varlıklı olmasına rağmen, güdümlü ekonomiden serbest piyasa ekonomisine ani geçişin etkilerini hissetmektedir. Uluslararası alanda yalnız bırakılan İran ise, kendisini bu durumdan kurtarmanın yollarını aramaktadır. Bu nedenle, kıyı devletleri açısından Hazar'ın çevresel ve stratejik değeri ile birlikte, ekonomik potansiyeli de çok önemlidir, çünkü Hazar havzası doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Hazar Bölgesi, Hazar'ın statüsü, Boru Hatları, Enerji, Petrol, Doğalgaz, Enerji Kaynakları.

ABSTRACT

Governments, in order to maintain their survivability and benefits, are performing various policies. Whilst some countries are in warfare, the others are busy with economic activities and business according to their beneficial sustainability. Nowadays, one of the crucial bases of the economics or it is better to mention the most important factor, is petrol and natural gas. Petrol has played a very crucial role in the international context during the 20th century. The surrounding area of the Caspian Sea is enriched with petrol and natural gas. With the downfall of the Soviet Russia, new rivalries were started around the Caspian Sea. The Caspian Sea's energy became very significant and an important target for the global powers such as: The European Union, the United States, Russia, and China. Among littoral countries of the Caspian Sea, while the young countries such as, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan are trying to sustain their survivability, Russia, although is wealthy, has started to feel the influence of switching from the driven-economic to free marketing. Iran – the country which is abandoned by the international context – is trying to survive. Therefore from the view point of the littoral countries, beside the Caspian Sea's environmental and strategic significance, regarding to the enrichment of the natural resources in the surrounding area of the Caspian Sea, its economic potential is crucial, too.

Key Words: Azerbaijan Republic, Caspian Region, Caspian's statute issue, Pipelines, Energy, Oil, Natural gas, Energy Sources.